

**TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA TARIM
POLİTİKALARININ GIDA GÜVENCESİ VE TARIMSAL
ÜRETİME ETKİLERİ: BAYRAMIÇ İLÇESİ ÖRNEĞİ**

BELGİN AÇAR

**MEF ÜNİVERSİTESİ
ARALIK 2021**

MEF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SIYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI GÜVENLİK VE STRATEJİ ÇALIŞMALARI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE 2000'Lİ YILLARDA TARIM
POLİTİKALARININ GIDA GÜVENCESİ VE TARIMSAL
ÜRETİME ETKİLERİ: BAYRAMIÇ İLÇESİ ÖRNEĞİ

Belgin Açar

ORCID: 0000-0003-1800-4707

Prof. Dr. Ayşegül Kibaroğlu

ARALIK 2021

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Belgin Açar

İmza:

ÖZET

TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA TARIM POLİTİKALARININ GIDA GÜVENCESİ VE TARIMSAL ÜRETİME ETKİLERİ: BAYRAMIÇ İLÇESİ ÖRNEĞİ

Belgin Açar

Uluslararası Güvenlik ve Strateji Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayşegül Kibaroğlu

Aralık 2021, 188 sayfa

Gıda güvencesi FAO tarafından tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik bakımdan erişebilmeleri olarak tanımlanmıştır. Geleneksel güvenlik çalışmaları literatüründe daha çok gıda temini ve açlık üzerinden kısıtlı bir şekilde ele alınan gıda ve beslenme sorunları, Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından genişleyen ve derinleşen güvenlik çalışmalarında daha fazla önem kazanan bir alan olmaya başlamıştır. Bu tez çalışması uluslararası güvenlik çalışmalarının bu görece yeni gelişen araştırma alanı, gıda güvencesini devletler ve uluslararası örgütler gibi başlıca karar verici aktörlerin politikaları ve tarımsal üretimin temel paydaşlarının değişen ekonomik ve sosyal durum ve ihtiyaçları çerçevesinde incelemektedir. Tezde tarıma yönelik korumacı politikaların terk edildiği, neoliberal politikaların ivmelendiği, ekonomik krizler ve istikrarsızlıklar sebebiyle uluslararası aktörlerin Türkiye tarım politikaları üzerinde etkilerinin arttığı 2000’li yıllar ele alınmıştır. Türkiye’de tarımsal üreticilerin çoğunluğunu küçük aile işletmeleri oluşturmaktadır ve bu grup bir yandan gıda güvencesinin sağlanmasının en önemli adımlarından biri olan gıda mevcudiyetine katkı sağlarken öte yandan gıda güvencesizliğine karşı kırılgan gruplar içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple bu tez

çalışmasında tarımsal üretimin temel paydaşların durumlarının incelendiği saha araştırması ana geçim kaynağının tarımsal üretim olduğu ve çoğunluğunu küçük üreticilerin oluşturduğu Çanakkale ili Bayramiç ilçesinde yürütülmüştür. Çalışma birincil ve ikincil verilerden oluşmaktadır. Araştırmada esas olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca istatistiki veriler değerlendirilmiş ve teze uygulanmıştır. Özelliklerine göre gruplandırılan temel paydaşlar için farklı soru formları oluşturulmuş ve derinlemesine görüşme yöntemiyle betimleme, yorumlama ve paydaşların bakış açılarından oluşan veri elde edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme ile seçilen 10 paydaş ile görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilip bulgular yorumlanmıştır. İçerik analizinde verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarından oluşan bir yöntem izlenmiştir. Tez çalışmasında makro tarım politikaları ve bu politikaların yereldeki etkileri tarımsal üretim ve gıda güvencesi çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gıda güvencesi; gıda güvenliği; tarım politikaları; tarımsal üretim; Türkiye; Bayramiç

Bilim Dalı Sayısal Kodu: 114111

ABSTRACT

IMPACT OF TURKEY’S AGRICULTURAL POLICIES ON FOOD SECURITY AND AGRICULTURAL PRODUCTION IN 2000S: BAYRAMIC DISTRICT AS A CASE STUDY

Belgin Açar

MA in International Security and Strategic Studies

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ayşegül Kibaroğlu

December 2021, 188 Pages

Food security is defined by FAO as all people, at all times, have physical, social, and economic access to sufficient, safe and nutritious food that meets their food preferences and dietary needs for an active and healthy life. Concepts of food and nutrition which have been discussed from a limited perspective in traditional security studies, gained momentum as security studies have been widened and deepened as Cold War ended. This thesis analyzes food security which is a relatively new field of research in international security studies, within the framework of the policies of main decision-making actors such as states and international organizations, and the changing economic and social circumstances and needs of the main stakeholders of agricultural production. This study focuses on the 2000s because it is an era when protectionist policies towards agriculture were abandoned, neoliberal policies accelerated, and the impacts of international actors increased on Turkey’s agricultural policies due to economic crises and instability in the country. The majority of agricultural producers in Turkey consist of smallholder family farms, and this group on the one hand contributes to food availability, which is one of the important steps in ensuring food security, and on the other hand, is among the most vulnerable groups to food insecurity. For this reason, the field research examining the conditions of the main

stakeholders of agricultural production was carried out in Bayramiç district of Çanakkale province, where the main livelihood is agriculture and the majority consists of smallholder farms. The study consists of primary and secondary data. Qualitative research method was preferred for field research. Statistical data was evaluated and applied in the thesis. The stakeholders were grouped according to their characteristics and different sets of questions were prepared for each group. In-depth interview method is used to obtain detailed data about stakeholders' point of view, experience and perspectives. Interviews are conducted with ten stakeholders selected with maximum variation sampling. The data obtained during the research are evaluated and findings were interpreted with the content analysis method. The following steps are taken during the content analysis: coding the data, finding the themes, reorganizing the codes and themes, and defining and interpreting the findings. In this study, macro agricultural policies and the impacts of these policies on local level are discussed within the framework of agricultural production and food security.

Keywords: Food security; food safety; agricultural policies; agricultural production; Turkey; Bayramiç

Numeric Code of the Field: 114111

Volkan'a

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve deneyimlerini benden esirgemeyen, tez çalışmasının tüm aşamalarında her türlü ilgi, destek, yönlendirme ve anlayışı sağlayan çok kıymetli tez danışmanı hocam Prof. Dr. Ayşegül Kibaroglu'na sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca tez savunma jürimde bulunan, değerli katkı ve yorumlarıyla beni yönlendiren Sayın Prof. Dr. Handan Giray ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sezin İba Gürsoy hocalarıma ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Çok zorlu bir dönemdeyken başladığım yüksek lisans eğitimim boyunca bana sağladıkları akademik katkı, bilgi ve tecrübelerin yanında sağladıkları moral desteği sebebiyle çok değerli hocalarım Sayın Prof. Mustafa Kibaroglu'na, Sayın Dr. Öğr. Üyesi İlhami Binali Değirmencioglu'na, Sayın Prof. Dr. Yüksel Yalova'ya, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Barış Çağlar'a, Sayın Aydın Özü'ye ve Sayın Levent Özmen'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam boyunca ekonomi ile ilgili aklıma takılan her soruyu hiç usanmadan yanıtlayan değerli arkadaşım Dr. Kerim Keskin'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tarıma ilgi duymamı sağlayan, tarıma, doğaya dair tüm bildiklerini benimle paylaşan, saha çalışması boyunca yerele dair ihtiyacım olan tüm bilgiyi sağlayan ve fikir veren, yüksek lisans eğitimim boyunca maddi ve manevi açıdan her türlü desteği sağlayan tarım emekçileri annem Necla Açar ve babam Necmi Açar'a tüm kalbimle teşekkür ederim. Yüksek lisans tez çalışmamın başarıya ulaşması için hep yanımda olan ablam Berrin Küçük, canım dostum Hasan Emre Küçük ve bana hep farklı bir bakış açısı olduğunu gösteren yeğenim Deniz Küçük'e teşekkürü borç bilirim.

Son olarak, özellikle saha çalışması boyunca her türlü yardımı ve desteği elbirliğiyle bana sağlayan tüm Bayramiç halkına ve kurumlara sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Aralık 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
SEMBOL LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Konunun Önemi	1
1.2 Araştırmanın Önemi	5
1.3 Araştırmanın Amacı	10
1.4 Araştırmanın Kapsamı.....	10
2. MATERYAL ve YÖNTEM.....	12
2.1 Materyal	12
2.2 Yöntem	13
2.2.1 Verilerin Toplanmasında Uygulanan Yöntemler	13
2.2.2 Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntemler	16
3. GIDA GÜVENCESİ ve GIDA GÜVENLİĞİ.....	18
3.1 Gıda Güvencesi: Temel Kavramlar ve İlkeler.....	18
3.1.1 Gıda Güvencesi Kavramının Küresel Düzeyde Gelişimi.....	18
3.1.2 Gıda Güvencesinin Temel İlkeleri	27
3.2 Gıda Güvenliği	29
4. TÜRKİYE’DE TARIMSAL ÜRETİM ve GIDA GÜVENCESİ.....	33
4.1 Türkiye’de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim	33
4.1.1 1980-2000 Arası Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim	33
4.1.2 2000’lerden Günümüze Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim	47
4.1.2.1 2000’lerde Tarım Politikalarını Etkileyen Gelişmeler.....	47
4.1.2.2 2000’lerde Tarım Politikaları	48
4.1.2.3 2000’li Yıllarda Tarımsal Üretim.....	61
4.2 Türkiye’de Gıda Güvencesi	79
5. ARAŞTIRMA SONUÇLARI.....	90

5.1	Bayramiç Hakkında.....	90
5.2	Görüşülen Bireylerin ve Temsil Ettikleri Köy ve Kurumların Profili.....	93
5.3	Araştırma Bulguları ve Değerlendirmesi	98
5.3.1	Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Tarım	98
5.3.1.1	Sorunlar	98
5.3.1.2	Tehditler	106
5.3.1.3	Çözümler	107
5.3.1.4	İlçenin Tarımsal Açısından Güçlü Yanları	108
5.3.2	Paydaşlar Açısından Tarımsal Üreticiler ve Üretim Döngüsü	109
5.3.2.1	Üretim Döngüsü	110
5.3.2.2	Üreticilerin Tarıma Yaklaşımı	116
5.3.3	Paydaşlar Açısından Görüşme Yapılan Kurumların Mevcut Durumları... ..	118
5.3.3.1	Kurumların Yapısı ve Faaliyetleri.....	118
5.3.3.2	Kurumların Karşılaştığı Zorluklar ve Çözümleri.....	122
5.3.3.3	Kurumların Güçlü Yanları ve İşbirlikleri.....	126
5.3.4	Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Kırsal Yapının Mevcut Durumu ve Değişimler.....	127
5.3.4.1	Köylerin Yapısı ve Değişimler.....	128
5.3.4.2	Köylerde Geçim Kaynakları ve Tarım.....	132
5.3.4.3	Köylerde Göç ve Etkileri	134
5.3.4.4	Haneîçi Görev Dağılımı ve Beslenme.....	139
5.3.5	Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi.....	142
6.	SONUÇ ve ÖNERİLER.....	148
	KAYNAKÇA.....	153
	EKLER.....	167
	EK-A Seçilmiş Tahıl Ürünlerinde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020).....	167
	EK-B Seçilmiş Baklagillerde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020).....	169
	EK-C Seçilmiş Endüstri Bitkilerinde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020).....	170
	EK-D Seçilmiş Yağlı Tohumlarda Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020).....	172
	EK-E Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına Göre Dağılımı (2001-2020).....	173

EK-F Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (2006-2020).....	174
EK-G Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı (2006-2020)	175
EK-H Araştırma Soruları-Kamu Kurumları.....	176
EK-I Araştırma Soruları-Meslek Odaları.....	177
EK-J Araştırma Soruları-Üretici Örgütleri.....	178
EK-K Araştırma Soruları-Sivil Toplum.....	179
EK-L Araştırma Soruları-Muhtarlar	180
EK-M Seçilmiş Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020).....	182
EK-N Seçilmiş Meyve, İçecek ve Baharat Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020).....	184
EK-O Seçilmiş Sebze Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020)	186
EK-P Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020).....	188

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1. FAO Gıda Fiyat Endeksi (2014-2016=100)	25
Tablo 4.1. Türkiye Nüfusu ve Kır-Kent Dağılımı (1980-2000).....	39
Tablo 4.2. 1980-2000 Arası İstihdamda Tarım Kesiminin Payı (1000)	39
Tablo 4.3. 1980-2000 Arası Türkiye'nin İhracatı ve Tarımın İhracattaki Payı (Milyon \$)	40
Tablo 4.4. Tarım İşletmelerinin Büyüklüklerine Göre Dağılımı (%)	41
Tablo 4.5. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (1980-2000).....	43
Tablo 4.6. Seçilmiş Endüstri Bitkileri ve Yağlı Tohumlarda Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (1980-2000)	45
Tablo 4.7. Türkiye'deki Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı (Baş) (1980-2000)	46
Tablo 4.8. Türkiye Nüfusu ve Kır-Kent Dağılımı (2000-2020).....	62
Tablo 4.9. 2000-2020 Arası İstihdamda Tarım Kesiminin Payı (1000 kişi).....	63
Tablo 4.10. Yıllara Göre Ödenen Tarımsal Destek Miktarının GSYH'ye Oranı	66
Tablo 4.11. Yıllara Göre Türkiye'deki Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı (Baş)	78
Tablo 4.12. Türkiye'de Bazı Temel Besin Gruplarının Kendine Yeterlilik Dereceleri (%).....	82
Tablo 4.13. Gelire Göre Sıralı %20'lik Gruplarda Gıda Harcamalarının Gelirlerine Oranı 2002-2019 (%)	86
Tablo 5.1. Saha Çalışmasında Yer Alan Köylerin Özellikleri	95

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4.1. Yıllara Göre Türkiye’de Tarım Alanları (tarla bitkileri, nadas, sebze, meyve-içecek-baharat, süs bitkileri)	64
Şekil 4.2. Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Çiftçi Sayısı.....	65
Şekil 4.3. 2013-2020 Arası Türkiye’nin Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık İhracatı ve İthalatı (Bin \$).....	65
Şekil 4.4. Seçilmiş Tahıllarda Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton).....	68
Şekil 4.5. Seçilmiş Kuru Baklagillerde Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton)	69
Şekil 4.6. Patates ve Soğanın Yıllara Göre Ekim Alanı ve Üretim Miktarları	70
Şekil 4.7. Seçilmiş Endüstri Bitkilerin Yıllara Göre Ekim Alanları (da).....	71
Şekil 4.8. Yıllara Göre Ayçiçeği Üretim Alanı ve Miktarı	73
Şekil 4.9. Yıllara Göre Soya ve Kolza Üretim Alanı ve Miktarı	74
Şekil 4.10. Bazı Tarım Ürünleri ve Üretim Girdileri Fiyat Endeksi.....	84
Şekil 4.11. Türkiye Gıda Enflasyonu.....	85
Şekil 5.1. Kara Menderes Havzası’ndaki yerleşim alanları	91

SEMBOL LİSTESİ

Da	: Dekar
Ha	: Hektar
Kg	: Kilogram
Km	: Kilometre

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project)
BM	: Birleşmiş Milletler
CCP	: Tarım Emtia Sorunları Komitesi
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Programı
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ERL	: Ekonomik Reform Kredisi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GDO	: Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizma
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGSAŞ	: İstanbul Gübre Sanayi A.Ş.
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
TAPDK	: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
TARSİM	: Tarım Sigortaları Havuzu
TBSA	: Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donanım Kurumu

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WFP : Dünya Gıda Programı

1. GİRİŞ

1.1 Konunun Önemi

Covid-19 pandemisi öncesinde dünyada yetersiz beslenen insan sayısı 690 milyona, dünya nüfusunun %8,9'una ulaşmıştır. Pandemi ile birlikte 2020 yılında 83 ila 132 milyon insanın daha bu gruba dâhil olma riski öngörülmüştür.¹ Haritalama henüz tam olarak tamamlanamamış olsa da 2020 yılında yetersiz beslenen insan sayısının 720 ile 811 milyon arasında olduğu düşünülmektedir ve dünya nüfusunun %9,9'na tekabül etmektedir.² Yetersiz beslenen insan sayısının bu kadar yüksek olmasının başlıca sebepleri arasında tarımsal üretimin yetersiz olması, kuraklıklar, artan insan nüfusu, gıdaya erişim adaletsizliği, gıda fiyatlarında dalgalanma, küresel iklim değişikliği, siyasi istikrarsızlık, değişen beslenme alışkanlıkları, çevresel bozulma, tarım alanlarının gıda üretimi dışında kullanımı gibi doğa ve insan kaynaklı birçok etken bulunmaktadır.

Gıda sistemi ve insanların beslenmesinde yaşanan sıkıntıları ele alan birçok farklı yaklaşım mevcuttur. Gıda ve beslenme sorununun nasıl tanımlandığı ve aktörler tarafından nasıl algılandığı, gıda ve beslenme sorununa neden olan sebeplerin tespitini ve bu sebeplere yönelik üretilen çözüm yollarını şekillendirmektedir. Bu tez uluslararası güvenlik çalışmalarının göreceli olarak yeni gelişen araştırma alanı, gıda güvencesini devletler ve uluslararası örgütler gibi başlıca karar verici aktörlerin politikaları ve tarımsal üretimin temel paydaşlarının değişen ekonomik ve sosyal durum ve ihtiyaçları çerçevesinde incelemektedir. 1970'lerden bu yana gıda sisteminde yaşanan olumsuzlukları tanımlamak için gıda güvencesi kavramı uluslararası örgütler tarafından geliştirilmiş ve devletler tarafından da benimsenmiştir. Ancak bu kavram üzerinde uzlaşılmış tek bir tanım ortaya çıkmamış ve kavram yaşanan gelişmelere bağlı olarak birçok değişiklik geçirmiştir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda güvencesini; tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve

¹ FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO, “*The State of Food Security and Nutrition in the World 2020: Transforming Food Systems for Affordable Health Diets*”, Roma, 2020, s. viii.

² FAO, “*The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: The World is at a Critical Juncture*”, [https://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition] (Son Erişim Tarihi: 1.12.2021)

ekonomik bakımdan erişebilmeleri olarak tanımlanmaktadır.³ Gıda güvencesi ve tarımsal faaliyetlerin artan nüfusu beslemeye yeterli olup olmayacağı konuları küresel düzeyde önem kazanmıştır.

Geleneksel güvenlik çalışmaları literatüründe gıda temini ve açlık çok işlenen konular olmamış ancak bazı dolaylı ilişkiler kurulmuştur.⁴ Savaşların ve çatışmaların sonucunda açlığın ortaya çıkması, verimli toprakları ele geçirmek için yapılan savaşlar, gıda sebebiyle ortaya çıkan ve ülkelerde rejim değişikliğine kadar gidebilen ayaklanmalar, gıda yardımlarının dış politika aracı olarak kullanılması gibi ilişkiler gıdayı geleneksel güvenlik çalışmaları ile ilişkilendiren durumlara örnektir.

Tüm zamanlar için üzerinde uzlaşmış bir tanım bulunmayan güvenlik kavramı, değişen tarihsel bağlamlara göre şekillendirilmektedir. Genel anlamda varoluşa yönelik tehdit ve tehlikeler olarak tanımlanabilecek güvenlik kavramı,⁵ “tehlike, risk, düzensizlik ve korkunun karşıtı olarak, koruma karşıtı olarak, koruma, risk yokluğu, kesinlik, güvenilirlik, itimat ve güven ile öngörülebilirliğe” ilişkin kullanılmaktadır.⁶ Güvenlik, tehdit ve risk olarak görülen durumların meşrulaştırılarak büyük çaplı kamu harcamalarının gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca realizmin hâkim olduğu geleneksel güvenlik anlayışı askeri güvenliği önceliklendirmiş, toprak bütünlüğü, sınırların korunması ve devletin bekası konuları öne çıkmıştır. Güvenliğin bu tanımına göre uluslararası siyasette temel aktör olarak kabul edilen devlet hem güvenliğin temel konusu hem de güvenliği sağlayan ana aktör olmuştur.⁷

1980’lerin sonuna doğru çevresel endişelerin gündeme gelmesi ile güvenlik kavramı genişlemeye başlamış, 1990’ların başında Soğuk Savaş’ın bitmesiyle güvenliğin kavramsallaştırılması daha da genişlemiştir. Bu dönemde bazı tehlikelerin görünürlüğü artmış veya yeni tehlikeler ortaya çıkmıştır. Bu tehlikeler ve risklerin bir kısmı doğası gereği ulus devletlerin kontrol alanı dışında kalmakta ve ulus devlet

³ FAO, “*Nutrition Country Profile of Turkey*”, Roma, Mart 2001, [http://www.fao.org/fileadmin/templates/food_composition/documents/1nutrition_assessment/e4.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁴ Benjamin Sheperd, “Thinking Critically About Food Security”, *Security Dialogue*, C. 43, Sayı 3, 2012, s. 200.

⁵ Yasemin Kaya, *Ekolojik Güvenlik*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2019, s. 7.

⁶ Hans Günter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 5, Sayı 18, 2008, s. 4.

⁷ Yasemin Kaya, *Ekolojik Güvenlik*, s. 13.

sınırlarını aşmaktadır. Bu tehditlere ve risklere karşı güvenliğin sağlanabilmesi için geleneksel güvenlik anlayışının rekabetçi doğasından ziyade işbirliği ihtiyacı öne çıkmıştır. Ulus-altı çatışmalar, çevresel bozulma, az gelişmişlik, terörizm, organize suçlar, insan ticareti, nüfus hareketleri, salgın hastalıklar, açlık, işsizlik, uluslararası borç krizi, sosyal çatışma, siyasi baskı, eşitsizlik gibi konular güvenlik çalışmalarının alanına girmiştir.^{8 9}

1990'larda güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması sürecinde Kopenhag Okulu, güvenliğin "genişlemesi" bir başka deyişle askeri sektörün yanı sıra siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörlerin eklenmesi ve güvenlik kavramının "derinleşmesi" böylelikle analiz düzeyinin ulusal seviyede gerçekleştirilmesine ek olarak birey, topluluk, bölgesel ve uluslararası düzeyde yapılması gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁰

İlk olarak 1994'te Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından İnsani Gelişme Raporu'nda yer verilen "insani güvenlik" kavramında ise referans nesnesi, bir başka deyişle güvenliği sağlanacak varlık olarak bireyler kabul edilmiştir. Bu raporda, insan güvenliğine yönelik tehlikeler yedi temel kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler: ekonomik güvenlik, gıda güvencesi, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasi güvenliktir.¹¹

Gıda güvencesi, güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi ile güvenlik çalışmalarında kendine yer bulmaya başlamıştır. Çok boyutlu bir sorun olan gıda güvencesi bölgesel, ulusal ve bireysel açılardan incelendiğinde farklı zorluklar gündeme gelmektedir. Gıda güvencesinde referans nesnesi hem ulus hem bireydir. Ülkede yeterli gıda teminin sağlanması, bireylerin gıdaya erişiminin ve yeterli beslenmesinin sağlanması gıda güvencesinin sağlanması için önemlidir. Öte yandan gıda güvencesi; değişen iklim koşulları, artan dünya nüfusu ve çevresel etkileri sebebiyle küresel boyutta müdahale gerektirmektedir.

⁸ Avi Brisman ve Nigel South, **Food, Crime, Justice and Security: (Food) Security for Whom?** Ian Werkheiser ve Zachary Piso (Ed.), **Food Injustice in US and Global Contexts: Bringing Theory and Practice Together**, e-book: Springer International Publishing, 2017.

⁹ Yasemin Kaya, **Ekolojik Güvenlik**.

¹⁰ Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, **Security: A New Framework for Analysis**, Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc., 1998.

¹¹ UNDP, "*Human Development Report 1994*", Oxford: Oxford University Press, 1994.

Gıda temininde başrolde olan tarımsal üretim özellikle 21. yüzyılda önemli değişikliklerden geçmiştir ve teknolojik gelişmeler, artan nüfusun doyurulması ve tarımın metalaşması baskısı altında şekillenmektedir. Gıda güvencesi dendiğinde öncelikli olarak akla gelen yeterli gıdanın üretimi düşüncesi ile tarımsal üretimin artırılması gerektiği fikri yaşanan gıda krizleri ile ön plana çıkmıştır. 1960'larda ivmelenen Yeşil Devrim ile birlikte tarımda verimliliğin artırılması için çeşitli teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. Tarımsal üretimde yaşanan dönüşüm tarımsal verimi arttırmasına rağmen herkes için gıda güvencesini sağlamamıştır ve bunun yanı sıra çevresel bozulma, sağlık sorunları, biyolojik çeşitliliğin azalması, tarımsal üretici profiline de değişmesi ve tarımsal bilgi birikiminin yok olmasına sebep olmaktadır.

Tarım ile gıda güvencesi temelde iki yönden ilişkilidir. İlk olarak, tarım, gıda güvencesinin sağlanabilmesi için gereken gıdayı temin etmenin en önemli yoludur. İkinci olarak, tarım, kırsalda yaşayan insanların gıda güvencesini sağlayabilmesi için gerekli olan başlıca geçim kaynağıdır. Dünyada 570 milyona yakın tarımsal işletmenin %90'ı küçük aile işletmelerinden oluşmaktadır. Bu işletmelerin çoğu gelişmekte olan ülkelerin kırsallarında bulunmaktadır.¹² Dünya aç nüfusunun çoğunluğu ise çiftçilerden ve kırsalda yaşayan insanlardan oluşmaktadır.¹³ Tarım, kırsalda yaşayan insanların %86'sının geçim kaynağını oluşturmaktadır. Kırsalda yaşayan nüfusun 2,5 milyarı tarım ile uğraşan hane halklarına dâhildir.¹⁴

Bu tez çalışmasının temel amacı, güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi ve çeşitli baskı unsurlarının daha görünür hale gelmesi ile küresel bir endişe haline gelen gıda ve beslenme sorununu gıda güvencesi kavramı üzerinden ele almak, bunu yaparken de tarım politikalarının gıda güvencesi ve tarımsal üretimi nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Türkiye'de tarım politikaları ve bu politikaların gıda güvencesi üzerinde yarattığı etkiler makro ve mikro olmak üzere iki düzeyde incelenmektedir. Makro düzeyde, üretilen tarım politikaları ve tarımsal istatistiklerin incelenmesiyle mevcut sistem yapısı ortaya konmaktadır. Mikro seviye ise tarımsal politikaların yerel düzeyde yarattığı etkiyi gözlemleme imkânı sunmakta ve tarımsal üretimin temel paydaşlarının bakış açıları ve tecrübelerini ortaya koymayı

¹² FAO, "Smallholder Family Farms", [http://www.fao.org/economic/esa/esa-activities/smallholders/en/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹³ UN Millennium Project 2005, "Halving Hunger: It Can Be Done", Task Force on Hunger, 2005, s. 3.

¹⁴ The World Bank, "World Development Report 2008: Agriculture for Development", 2007, s. 3.

sağlamaktadır. Mikro düzeyde inceleme için saha araştırması, ağırlıklı geçim kaynağını tarımın oluşturduğu ve nüfusun yaklaşık yarısının kırsalda yaşadığı Çanakkale ili Bayramiç ilçesinde yürütülmüştür. Bu çalışma, birincil ve ikincil kaynakları kullanarak, Türkiye’de gıda güvencesi ve tarım politikalarının mevcut durumunun tespitini sağlayarak literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1.2 Araştırmanın Önemi

Tarım, gıda ürünlerinin üretimini sağlaması sebebiyle hayati öneme sahip bir sektördür. Öte yandan tarım konusunda üretilen politikalar gıda güvencesini doğrudan etkilemektedir. Gıda güvencesinin sağlanması; yeterli gıdanın bulunması, herkesin bu gıdaya erişiminin olması, bu gıdaların beslenme gereksinimlerini karşılaması ve gıdanın temininde süreklilik sağlamasına bağlıdır.¹⁵ Yeterli gıdanın bulunması, bir ülke veya bölgenin tarımsal üretim, ithalat, gıda stokları veya gıda yardımları yoluyla yeterli gıdayı bulundurmasını ifade eder.¹⁶ Bu sebeple, bir ülkedeki gıda güvencesi üzerinde çalışma yaparken o ülkedeki tarım politikalarının tarımsal üretimi nasıl etkilediğini incelemek önemlidir.

Tarımsal üretim açısından bakıldığında, Türkiye’de cumhuriyetin kurulmasından 1970’li yılların sonuna kadar kendine yeterlilik ilkesi ile gerçekleştirilen ve korumacı politikalardan destek alan bir tarım sektörü söz konusudur. 1980’lerde neoliberal politikalar Türkiye’yi de etkilemiş ve 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci politikalar terk edilmiş, piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. 1970’lerde yaşanan petrol krizi sonrası Uluslararası Para Fonu’na (IMF) yardım başvurusunda bulunan Türkiye, 1980’lerde IMF ve Dünya Bankası’nın (DB) yapısal uyum programlarını kabul ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Neoliberal politikalara geçiş ile korumacı politikalar önemli ölçüde terk edilmiştir ve devletin tarım sektörüne sağladığı girdi ve fiyat desteklerinden çekilmesi, tarım kredilerinin özel bankalar tarafından da verilmeye başlanması, tarımsal desteklerin azaltılması ve gıda piyasalarının liberalleştirilmesi söz konusu olmuştur. Bir diğer küresel gelişme Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından hazırlanan, tarımın piyasa ile

¹⁵ M. Necat Ören, Tuna Alemdar ve Betül Bahadır, “Türkiye’de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi”, **VIII. Tarım Ekonomisi Kongresinde sunulan bildiri**, Tarım Ekonomisi Derneği, Bursa, 2008, s. 47.

¹⁶ World Food Programme, “*World Hunger Series: Hunger and Markets*”, Earthscan, 2009.

bütünleşmesini sağlamak ve böylelikle tarımsal ürünlerin metalaşmasının yolunu açmak amacıyla 1994'te imzalanıp 1995'te yürürlüğe giren Tarım Anlaşması'dır. Her ne kadar uluslararası örgütlerin neoliberal politikalara geçiş için güçlü bir baskısı olsa da ülkelere dayattıkları sert uygulamaların ortaya çıkardığı maliyetler ve oluşturduğu yıkıcı sonuçlar 1990'ların ortasından itibaren bu uygulamaların revize edilmesi gerektiğini göstermiştir ve sonuç olarak bazı iyileştirici adımlar atılmıştır.¹⁷ Aynı zamanda 1990'larda Türkiye'de kırsalda yaşayan ve tarımda istihdam edilenlerin önemli büyüklükte bir seçmen kitlesini oluşturması, hükümetlerin uluslararası örgütlerden tarıma gelen baskıları bütünüyle kabul etmemesi konusunda önemli bir rol oynamıştır.¹⁸ ¹⁹ 1990'larda, özellikle seçim dönemlerinde, daha önce uygulaması azaltılan veya durdurulan desteklerin bir kısmına geri dönmüştür.²⁰

2000'li yıllarda ise Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kriz ve istikrarsızlıklar uluslararası aktörlerin Türkiye tarım politikaları üzerindeki etkisini arttırmıştır. 1990'larda koalisyon hükümetleri ile dengesiz geçen bir ekonomik sürecin ardından yaşanan 2000-2001 ekonomi krizi ile IMF'ye verilen vaatler ve Dünya Bankası'nın 2000 yılında hazırladığı Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) çerçevesinde tarımı etkileyen kararlar alınmış ve politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Devletin tarıma yönelik araçlarının bütçede dengesizlikler oluşturdukları gerekçesiyle birçok aracın durdurulması veya azaltılması için adımlar atılmıştır. Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) üyelik müzakerelerinin 2004'te başlaması ile AB Ortak Tarım Politikası ile uyumlu, küresel piyasa ekonomisine entegrasyon çalışmaları başlatılmıştır. Küreselleşmenin en önemli aktörlerinden gelen baskılara rağmen uzun vadede, tarım tam anlamıyla piyasa ekonomisine terkedilmemiş ve korumacı döneme kıyasla farklı rollere bürünse ve farklı hedefler belirlese de devlet tarıma müdahalesini sürdürmüştür.

1980'lerde başlayan, 2000 sonrası ivmelenen neoliberal politikalar Türkiye'de tarımsal üretim ve buna bağlı olarak yeterli gıdanın bulunabilirliğini etkilemektedir. Öte yandan bu dönemde gelir adaletsizliği ve alım gücüyle ilişkili olarak herkesin

¹⁷ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 194.

¹⁸ A.g.e., s. 197.

¹⁹ Huri İslamoğlu, **The Politics of Agricultural Production in Turkey**, Fikret Adaman, Bengi Akbulut ve Murat Arsel (Ed.), **Neoliberal Turkey and Its Discontents: Economic Policy and the Environment Under Erdogan**, I.B. Tauris, 2017, s. 11.

²⁰ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, s. 197.

yeterli ve güvenilir gıdaya erişiminde zorluklar daha da artmıştır. Ancak Türkiye’de açlık, sürekli kuraklık gibi ciddi boyutta ve akut müdahale gerektiren gıda sorunları yaşanmaması sebebiyle gıda güvencesi politika öncelikleri arasında yer almamıştır.²¹ Ancak küresel düzeyde yaşanan gıda krizlerinin (2007-2008 ve 2011-2012) piyasa kurallarının sorgulanmasına sebep olması, Covid-19 pandemisi, iklim değişikliği ve doğa koşulları sebebiyle tarımsal üretimin etkilenmesinin Türkiye’ye de yansımaları gibi yerel ve küresel etki ve gelişmelerle gıda güvencesi öne çıkmaya başlayan bir kavram olmuştur.

Türkiye’de tarım sektöründen geçimini sağlayan insan sayısına, kırsalda yaşayan nüfusa ve tarımın ekonomi içindeki yerine bakıldığında tarımsal üretim ve gıda güvencesi arasındaki ilişkinin önemi daha da belirginleşmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında tarım, Türkiye için en büyük istihdamı sağlayan, gayrisafi milli hâsıla, ihracat ve kırsal kalkınmaya en fazla katkı sunan sektörlerden biridir.²² 1980’lere kadar nüfusun çoğunluğu köylerde yaşarken,²³ 1990’larda istihdamın %46’sı,²⁴ günümüzde ise %20’ye yakını tarımda istihdam edilmektedir.²⁵ Tarımın gayrisafi yurtiçi hâsıladaki (GSYH) payı 1980’lerde %25 iken, 2010’da %9’a, 2018’de ise %5,8’e düşmüştür.²⁶ 27 1980’lerde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve tarımda devlet müdahalelerinin azaldığı dönemde rekabet gücü olmayan ve genelde küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu bir kesim kentlere göç etmeye ve 1980’lerin ortalarından itibaren kırsal nüfus mutlak olarak azalmaya başlamıştır.²⁸ 29 Türkiye’de tarımsal üreticilerin profiline bakıldığında çoğunluğun küçük boyutlu işletmeler ve küçük aile

²¹ M. Necat Ören, Tuna Alemdar ve Betül Bahadır, “Türkiye’de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi”.

²² FAO, “Turkey at a Glance”, [http://www.fao.org/turkey/fao-in-turkey/turkey-at-a-glance/en/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²³ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, s. 197.

²⁴ Çorum İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, “Uluslararası Aile Çiftçiliği Yılı”, [https://corum.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=9&Liste=Slogan] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, “İşgücü İstatistikleri: 2019”, Yayın No: 33784, 2020, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-Istatistikleri-2019-33784] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁶ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 305.

²⁷ TOBB, “*Ekonomik Rapor: 2018*”, Yayın No: 2019/329, 2019, [https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2019/75-GK-Faaliyet-Raporu.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 44.

²⁸ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, s. 50.

²⁹ Abdullah Aysu, **Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2015, s. 107.

işletmelerinden oluştuğu görülmektedir.^{30 31 32} Türkiye’de üreticilerin neredeyse üçte ikisi 5 hektardan daha az toprağa sahiptir ve bu topraklar genellikle bölünmüş şekildedir.^{33 34} Tarımsal üretim, çoğunlukla yerel pazar veya hane tüketimi için yapılan geçimlik veya yarı-geçimlik üretime dayalıdır ve kırsal nüfustaki düşüşe rağmen tarım hala kırsalda yaşayanlar için önemli bir geçim kaynağı olma özelliğini korumaktadır. OECD raporuna³⁵ göre, yarısını ücretsiz işgücü olarak kadınların oluşturduğu tarımsal işgücü yüksek düzeyde yoksulluk ve düşük eğitim düzeyi göstermektedir. Türkiye’de gıda güvencesizliğine karşı kırılgan grupları, toprağı olmayan köylüler, küçük toprak sahibi çiftçiler, orman köylüleri, kentsel gecekondu bölgesinde yaşayan aileler, kentsel evsizler, çalışan çocuklar ve çiftçilik yapan hane halkındaki kadınlar oluşturmaktadır.³⁶ Öte yandan küresel düzeyde, gıdanın yüzde sekseninde fazlası aile çiftçileri tarafından üretilmektedir.³⁷ Türkiye’de de tarımsal üreticilerin çoğunluğunu küçük aile işletmeleri oluşturmaktadır.

Türkiye, 2000’ler itibariyle neoliberal politikaları benimseyen ve tarım sektörünü bu doğrultuda düzenleyen, uluslararası pazarlara ve uluslararası işbirliklerine entegre olmaya çalışan bir konumdadır. Bu bağlamda Türkiye dünyanın en büyük tarım üreticileri arasında yer alan ve önemli bir gıda ihracatçısı bir ülke olmuştur.³⁸ Özellikle son yirmi yılda sebze ve meyve yetiştiriciliği önemli hale gelmiştir ve AB, Rusya ve bazı Ortadoğu ülkeleri Türkiye’nin en büyük sebze-meyve ihracat pazarlarını oluşturmaktadır.³⁹

Küresel gelişmeler, ulusal çapta alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamalar her bölgeyi aynı şekilde ve ölçüde etkilememektedir. Bu sebeple tarım politikalarının yerelde yarattığı etkileri görmek için bu çalışma ağırlıklı olarak tarımsal üretim yapan, geçimini tarımdan sağlayan ve nüfusun önemli bir kısmının kırsalda yaşadığı Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesini incelemektedir. Bayramiç ilçesi, Marmara

³⁰ OECD, “*Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*”, OECD Publishing, 2011.

³¹ Abdullah Aysu, **Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**.

³² Huri İslamoğlu, **The Politics of Agricultural Production in Turkey**.

³³ OECD, “*Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*”.

³⁴ Huri İslamoğlu, **The Politics of Agricultural Production in Turkey**.

³⁵ OECD, “*Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*”, s. 9.

³⁶ FAO, “*Nutrition Country Profile of Turkey*”, s. 6.

³⁷ FAO, “Introducing the UN Decade of Family Farming”, [http://www.fao.org/family-farming-decade/en/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

³⁸ OECD, “*Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*”, s. 9-10.

³⁹ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, s. 62.

Bölgesi'nin batısında yer alan Biga Yarımadası'nın en büyük havzası olan Kara Menderes Havzası'nda yer almaktadır.⁴⁰ Havzanın en önemli geçim kaynağı tarımdır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2019 verilerine göre, Bayramiç ilçesindeki nüfusun (29.400 kişi) yaklaşık %47,9'u (14.074 kişi) 75 köyden oluşan kırsal yerleşmelerde, yaklaşık %52,1'i (15.326 kişi) kentsel yerleşme olan ilçe merkezinde yaşamaktadır. Kara Menderes Havzası'nda yer alan dört ilçenin (Bayramiç, Ezine, Ayvacık ve Çanakkale Merkez) tamamına bakıldığında 50 dekardan az araziye sahip olan, küçük işletme olarak kabul edilen işletmeler %71,2'lik, 51-200 dekar arası olan orta büyüklükteki işletmeler %27,2'lik paya sahiptir.⁴¹

Çalışmanın odaklandığı Bayramiç ilçesinin hem tarımsal üretim yaparak gıda mevcudiyetine katkı sağlaması hem de FAO raporunda⁴² bahsedilen gıda güvencesi açısından riskli gruplar arasında bulunan küçük toprak sahibi tarım üreticilerine sahip olması sebebiyle incelenmesi önemli görülmüştür. Tarımın ticarileşmesinin ivmelendiği, devletin tarım sektörüne yönelik politikalarının önemli ölçüde yön değiştirdiği dönem olarak 2000'li yıllar itibariyle çalışma sahası incelenmektedir. Araştırmacı, bu ilçede tarımsal üretimle geçimini sağlayan bir ailenin üyesidir ve 2000 yılı ve sonrasında, Bayramiç ilçesinde tarımsal üretim açısından (ürün deseninde farklılaşmalar, üretici profiline değişmesi, tarımdan kopuş, kırsal yapıda değişiklikler, arazilerin parçalanması ve kullanım amaçlarının değişmesi vb.) dönüşümler yaşandığını gözlemlemiştir. Saha araştırması için saha belirlemede gözlemlenen bu dönüşümler bir referans noktası oluşturmuş ve Bayramiç ilçesi araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Bayramiç ilçesindeki tarımsal üretim paydaşlarının tarım politikaları, tarımsal üretim ve kırsal dönüşüm konularına yönelik algılarının ortaya konulması önemli görülmektedir. Bu tez makro seviyedeki istatistiklerin ötesine geçerek, mevcut durumun yerel düzeyde paydaşlar açısından ortaya konması ve tarım politikaları, tarımsal üretim ve gıda güvencesi arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

⁴⁰ Cengiz Akbulak, "Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 7, Sayı 2, 2010, s. 580.

⁴¹ Cengiz Akbulak, Hasan Tatlı ve Tülay Cengiz, "Analitik Hiyerarşi Süreci ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Kara Menderes Havzası'nda Arazi Uygunluk Analizinin Yapılması", Proje No. SOBAG 108K550, 2011, [https://app.trdizin.gov.tr/proje/TVRBMk5qVTE/analitik-hiyerarshi-sureci-ve-cografya-bilgi-sistemleri-kullanilarak-kara-menderes-havzasinda-arazi-uygunluk-analizinin-yapilmasi] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 104.

⁴² FAO, "Nutrition Country Profile of Turkey".

1.3 Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışmasının konusunu, Türkiye’de 2000’li yıllarda uygulanan tarım politikaları ve bu politikaların gıda güvencesi ve tarımsal üretimdeki etkilerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu politikaların ülke seviyesindeki etkilerinin yanı sıra Çanakkale ili Bayramiç ilçesini kapsayan saha çalışması ile mikro düzeydeki etkileri de incelenmektedir. Bu çerçevede çalışmada ele alınan araştırma soruları şu şekildedir:

- a. Gıda güvencesi hangi küresel şartlarda ortaya çıktı ve önem kazandı?
- b. Türkiye’de 2000’li yıllar itibariyle benimsenen siyasi ekonomik politikaların tarımsal üretim ve gıda güvencesi üzerindeki etkileri nelerdir?
- c. Bayramiç İlçesi’nde tarımsal üretim ve gıda güvencesi açısından paydaşların mevcut durumu ve ihtiyaçları nedir?

Araştırma alanı olarak; geçim kaynağını ağırlıklı olarak tarımın oluşturduğu ve nüfusun yaklaşık yarısının kırsalda yaşadığı Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesi ve köyleri seçilmiştir.

1.4 Araştırmanın Kapsamı

Tez altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü konunun ve araştırmanın önemi, amacı ve kapsamını içermektedir. Materyal ve Yöntem bölümünde konunun incelenmesi sırasında kullanılan materyallerin ve araştırma alanından elde edilen bulguların incelenmesinde kullanılan yöntemler anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde gıda güvencesi kavramı ve tarihsel gelişimi açıklanmış, gıda güvencesinin temel ilkeleri anlatılmış ve gıda güvencesini sağlayan temel unsurlardan biri olarak gıda güvenliğine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde 1980-2000 ve 2000-sonrası olmak üzere iki dönemde Türkiye’de uygulanan tarım politikaları, tarımsal üretimin durumu ve bu iki dönem arasında ortaya çıkan farklar irdelenmiştir. İkincil kaynaklardan yararlanarak tasarlanan bu bölümde, gıda güvencesi kavramının ön plana çıktığı tarihsel gelişmeler ve Türkiye’de gıda güvencesinin mevcut durumu ortaya konmaktadır.

Beşinci bölümde araştırma bölgesinde köy muhtarları, tarım ile ilgili çalışan örgütler ve kamu kurumları temsilcileri ile yapılan mülakatlardan elde edilen birincil verilerin analizlerine ve yorumlarına yer verilmiştir. Gıda güvencesinin kapsamlı bir kavram olması ve henüz gıda güvencesi durumunun ortaya konulmasını sağlayacak bir yöntemin tam olarak gelişmemesi sebebiyle gıda güvencesi ilkelerini (yeterli gıdanın bulunması, insanların gıdaya erişimi, gıdaların beslenme gereksinimlerini karşılaması ve gıda temininde süreklilik) doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen durumlar ele alınmaktadır. Tarımsal üreticiler bu çalışmada hem gıda üretimine katkı sağlayan grup olarak hem de gıda güvencesizliği riskine karşı kırılgan gruplardan biri olarak ele alınmıştır. Yapılan mülakatlar ilçede tarımsal üretimin ve kırsalın mevcut durumunu paydaşların deneyimleri ve gözlemleri üzerinden ortaya koymayı hedeflemiştir. Altıncı ve son bölüm, birincil ve ikincil verilerin incelenmesinin ardından ortaya çıkan sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1 Materyal

Bu çalışmada birincil veriler ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil veriler Çanakkale ili Bayramiç ilçesinde yürütülen saha çalışmasında köy muhtarları ve tarım ile ilgili çalışan örgütler ve kamu kurumları temsilcileri ile yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

İkincil veriler ise TÜİK ve FAO gibi ulusal ve uluslararası kurumlardan sağlanan istatistiki veriler; politikalar ile ilgili yasalar, yönetmelikler, yönergeler, meclis raporları gibi resmî belgelerden ve Dünya Bankası, OECD, IMF, FAO gibi raporlar yayınlayan uluslararası örgütlerden derlenmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili üretilen politikalar ve resmi yaklaşımlar için ilgili bakanlıkların ve kamu kurumlarının hazırladığı faaliyet raporları, kalkınma planları/stratejileri, özel ihtisas komisyonu raporlarından yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, yardımcı veri niteliğindeki, konu ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmiş akademik çalışmalar, araştırma raporları, makaleler, kitaplar, tezler ile desteklenmiştir.

Çalışmanın kapsamı uluslararası örgütlerin neoliberal politikaların uygulanması ile ilgili baskılarının giderek arttığı ve tarım politikalarında devlet yaklaşımının geçmiş dönemlere göre önemli ölçüde farklılaştığı bir dönem olarak 2000 yılı ve sonrası olarak belirlenmiştir. Tarımsal üretim ile ilgili yapılan masa başı araştırmalar ve saha çalışması bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır.

Saha çalışmasının gerçekleştirilmesinde bazı sınırlılıklar söz konusu olmuştur. Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkan ve ardından pandemiye dönüşen Covid-19 salgın hastalığı sebebiyle alınan önlemler bu sınırlılıkların başında gelmektedir. İlgili devlet kurumlarınca belirlenen önlemler dâhilinde 2020 ve 2021 yıllarında uygulanan evden çıkış yasaklarına uygun olarak saha çalışma takvimi belirlenmiş, görüşme yapılacak kişi sayısının belirlenmesinde de öngörülen kısa çalışma takvimi etkili olmuştur. Görüşme yapılacak kişi sayısının belirlenmesinde zaman aralığının yanı sıra araştırmacı sayısı ve bütçe kısıtları da etkili olmuştur.

2.2 Yöntem

2.2.1 Verilerin Toplanmasında Uygulanan Yöntemler

Araştırmada esas olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin amacı, derinlemesine betimleme, yorumlama ve aktörlerin bakış açılarını anlayarak araştırma bölgesindeki duruma dair genel bir tablo ortaya çıkarmaktır.⁴³

Araştırma Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesinde yürütülmüştür. Verilerin toplanacağı hedef kitle iki ana gruptan oluşmaktadır. İlk grup, ağırlıklı olarak tarımsal üretim ile geçimini sağlayan köylerin muhtarlarından oluşmaktadır. İkinci grup ise ilçede bulunan ve tarım ile ilgili faaliyet yürüten örgütler ve kamu kurumlarının temsilcilerinden oluşmaktadır. İkinci grup dört alt gruptan oluşmaktadır: üreticiye yönelik kurumlar/örgütler, yerel karar vericiler ve ilgili bakanlıkların taşra örgütlenmeleri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri/oluşumları. Üreticiye yönelik kurumlar tarım ile ilgili kooperatifler ve üretici birlikleri gibi üretime ve üreticiye yönelik faaliyet gösteren kurumlardır. Yerel karar vericiler; merkezden yönetimin taşra örgütlenmesi olarak kaymakamlık, yerel yönetim birimi olarak ilçe belediyesi, ilçe tarım ve orman müdürlüğü ve sulama birliğidir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ziraat odası ve ziraat mühendisleri odalarıdır. Son grup ise ilçede tarım, ekoloji, çevre vb. konularla ilgili faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ve oluşumlardır.

Her iki ana grup için istenen katılımcı sayısı, hedeflenen profil, seçim veya hariç tutma kriterleri belirlenmiştir. İlk grup ağırlıklı olarak tarımsal üretim ile geçimini sağlayan köylerin muhtarlarından oluşmaktadır. Tarımsal faaliyetler bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği gibi alanlardan oluşmaktadır. Ancak çalışmanın yapıldığı alanın öncelikli tarımsal faaliyetleri bitkisel üretim ve hayvancılık olduğu için çalışmada bu iki faaliyet alanında ağırlıklı üretim yapan köylere yer verilmiştir. 2019 TÜİK ADNKS verilerine göre Bayramiç ilçesinin 75 köyü mevcuttur. Bu köyler arasından çalışmanın amacına uygun olarak görüşme yapılan 4 köy muhtarı “amaçlı örnekleme yöntemleri” arasından “maksimum

⁴³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2018, s. 48-49.

çeşitlilik” örnekleme kullanılarak belirlenmiştir.⁴⁴ Maksimum çeşitlilik örneklemeyle, görece küçük bir örneklem oluşturmak ve çalışmada irdelenen tarımsal üretim ve gıda güvencesi konularında köylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmak amaçlanmıştır. Bu yöntem kullanılarak, köyler arasında ortaklık ya da farklılık gösteren noktaların tespit edilmesi ve bu çeşitliliğe göre konuların farklı boyutlarının ortaya konması hedeflenmiştir.

Bayramiç ilçesindeki 75 köy, yükselti, toprak şartları, sıcaklık, su kaynakları ve sulama sistemleri, nüfus, ulaşım imkânları, sosyal hizmetler, tarımsal üretici örgütlülüğü gibi özellikler açısından farklılıklar göstermektedir. Bazı köyler nüfus itibariyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıyayken bazı köyler nüfuslarını korumakta veya daha da arttırmaktadır. Daha yüksek noktalarda veya ormanlara yakın köylerde ormancılık önemli bir geçim kaynağı haline gelirken, su kaynaklarına yakın, iklimin daha elverişli olduğu, verimli topraklarda bulunan köylerde tarım geçim kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak farklı özelliklere sahip köylerin, araştırma kapsamında kendilerine özgü boyutların ayrıntılı biçimde ortaya konması sağlanmıştır. Bu yöntem ile ortaklıklar, benzerlikler ve aynı ölçüde farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Görüşme yapılan köy muhtarlarının belirlenmesinde TÜİK verileri, yerelde tarım ile ilgili faaliyet gösteren kurumlarından temin edilen bilgiler ve daha önce gerçekleştirilmiş akademik çalışmaların sağladığı bilgiler kullanılmıştır.

İkinci grupta yer alan katılımcılar ise kurumların görev tanımlarına ve tarımsal üretim ve üreticilerle ilişkilerine göre belirlenmiştir. Öncelikli görüşülmesi hedeflenen alt grup yerele, yereldeki dinamiklere ve tarımsal üretime dair en kapsamlı bilgiye sahip oldukları ve karar verme yetkileri olduğu için yerel karar vericiler ve ilgili bakanlıkların taşra örgütlenmeleri: kaymakamlık, belediye, ilçe tarım ve orman müdürlüğü ve sulama birliği olmuştur. Kaymakamlığa iletilen görüşme talebi sonucunda saha çalışmasının gerçekleştiği dönemde kaymakam atamalarında sık değişimler yaşanması sebebiyle diğer kamu kurumlarına yönlendirilme yapılmıştır. Belediyeye iletilen talep de belediye içerisinde tarım ile ilgili bir birim olmadığı için, yine belediyenin inisiyatifiyle, ilçede tarımsal üreticilerin desteklenmesi amacıyla kurdukları kooperatife yönlendirme yapılmıştır. Diğer alt gruplarda yer alan kurum

⁴⁴ A.g.e., s. 119-120.

ve örgütlere yönelik detaylı bilgiye sahip oldukları için bu alt gruptan alınan öneriler verimli bir adım olmuştur. Bu alt gruptan alınan öneriler bahsedilen kurumların web siteleri, sosyal medya hesapları vb. mecralardan ve daha önce yürütülmüş akademik çalışmalardan elde edilen bilgilerle harmanlanmış ve görüşme yapılacak kurumlar belirlenmiştir. Saha araştırmasında her alt grubun temsiliyetine önem verilmiştir. Bu ana grupta toplamda 6 görüşme yapılmıştır.

Her iki ana grup ile yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı benimsenmiş ve açık uçlu sorular kullanılarak hazırlanan formlar kullanılmıştır. Patton üç tür görüşme yaklaşımından söz eder ve görüşme formu yaklaşımı bunlardan bir tanesidir.⁴⁵ Patton'ın bahsettiği görüşme yaklaşımı çerçevesinde irdelenecek sorular listeleri hazırlanmış ve araştırmacı bu listeye sadık kalarak önceden hazırlanmış soruları ve daha ayrıntılı bilgiye sahip olabilmek için görüşme esnasında ortaya çıkan ek soruları sormuştur. Bu yaklaşımda araştırmacı görüşme esnasında cümle yapısını ve soru sıralamasını değiştirme esnekliğine sahiptir ve görüşmelerde bu esneklik kullanılmıştır.⁴⁶

Hedef grupların deneyimleri, gözlemleri, faaliyet alanları ve yetkileri farklı olduğundan her ana grup ve alt grup için farklı soru formları hazırlanmıştır. Muhtarlarla yapılan görüşmelerde tarımsal üretimin ve kırsal yapının 2000'lerden bu yana nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla köylerdeki nüfus ve demografik yapı, hizmetler, tarımsal üretim süreçleri, tarımsal örgütlülük, gıdaya erişim ve beslenme, geçim kaynakları ve beslenme konularında karar verme süreçleri, köydeki kırsal yapıya ve tarımsal üretime yönelik riskler ve köylerini etkileyen tarım politikaları ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

İkinci ana grupta yer alan alt gruplar için grupların yetki ve faaliyet alanlarına yönelik olarak ayrı görüşme formları hazırlanmıştır. Farklı formlar olmasına rağmen temel olarak kurumlar ve örgütlerin örgüt yapıları, faaliyetleri, örgütün karşılaştığı zorluklar, fırsatlar ve riskleri, diğer kurumlar ile işbirlikleri, bölgede tarımsal üretimin ve kırsal yapının mevcut durumu ve iyileştirilmesi hakkındaki görüşlerini almaya yönelik sorular yöneltilmiştir.

⁴⁵ A.g.e..

⁴⁶ A.g.e., s. 132.

Her iki ana grupla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler birbiri ile karşılaştırarak çalışmanın odaklandığı konularda deneyimler ve gözlemler üzerindeki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

Görüşme talebinde bulunulan tüm kurum ve kişiler görüşmeye olumlu bakmıştır. Yukarıda açıklandığı üzere Kaymakamlık ve Belediye yetkilileri konu ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olan diğer kurumlara yönlendirme yapmıştır. Görüşme talebinde bulunulan bir köy muhtarı ise o dönem yapılan köy tarımsal kalkınma kooperatifi seçimleri sebebiyle görüşme yapma talebine olumsuz cevap vermiştir. Onun yerine benzer özelliklere sahip bir başka köy muhtarı ile görüşülmeye karar verilmiştir. Görüşmeler 2021 yılının Temmuz-Kasım ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme tarihleri pandemi sebebiyle uygulanan sokağa çıkış yasakları ve hasat dönemi yoğunluğuna göre şekillenmiştir.

2.2.2 Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntemler

Görüşme yöntemiyle elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilip, bulgular yorumlanmıştır. Nitel araştırma verileri Yıldırım ve Şimşek'in bahsettiği şekilde dört aşamada analiz edilmiştir. Bu aşamalar; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır.⁴⁷

İlk olarak, kayıt cihazı ve elle tutulan notlar bilgisayarda yazılı doküman hale getirilmiştir. Yazılı doküman haline getirilen görüşmeler, ilk aşamada birkaç kez okunmuş ve ardından görüşülen bireylerin kullandıkları sözcük ve cümleler düzeyinde, araştırma konusu ile ilgili olarak kodlanmıştır. Kodlama elle yapılmıştır. Bu aşama ile farklı bölümlerde yer alan ve anlam bakımından ilişkili veriler bir araya getirilmiş ve ilişkilendirilmiştir.⁴⁸ Kullanılan kodlar, verilerden çıkarılan kavramlara göre oluşturulmuştur. Hem görüşmeler hem de kodlama süresince hatırlatma notları (*memo*) yazılmıştır. Kodlama ve görüşmeler birbirine paralel olarak devam etmiştir.

İlk aşama kodlamada eklektik kodlama (*eclectic coding*) yöntemi kullanılmıştır. Eklektik kodlama birçok farklı kodlama türünün aynı anda

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ A.g.e., s. 243.

kullanılmasına olanak sağlar ve böylelikle veriden farklı açılardan birçok bilgi edinilmesini kolaylaştırır.⁴⁹ Eklektik kodlamada kullanılacak kodların belirli bir amaç için seçilmesi önem taşır. Birinci aşamada eklektik kodlama yapılırken beş çeşit kodlama türü tercih edilmiştir. Bu kod çeşitleri; nitelik kodlama, yapısal kodlama, betimsel kodlama, dramaturjik kodlama ve *in vivo* kodlamadır.⁵⁰

İkinci aşamada, bir araya getirilen kodlar ve hatırlatıcı notlar incelenmiş ve belirli kategoriler altında toplanabilen temalar oluşturulmuştur. Kategorilerin ve temaların oluşturulmasında Excel ve Word programları kullanılmıştır. Tematik kodlama denilen bu süreçte, verilerin birbirleriyle anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı ve temaların tümünün araştırmada elde edilen verileri anlamlı bir biçimde açıklayıp açıklayamadığı kontrol edilmiştir.⁵¹ Üçüncü aşamada, veriler kodlara ve temalara göre düzenlenmiş, böylece ortaya çıkan kavram ve temalara göre bilgiler birbirleriyle ilişkili biçimde sunulmuştur. Bu aşamada amaç elde edilen bulguların ilk elden okuyucuya sunulmasıdır.⁵²

Dördüncü ve son aşama ise ortaya çıkan birincil verilerin yorumlanması ve bazı sonuçların ortaya çıkarılmasıdır. Verilerin yorumlanabilmesi ve sonuçların ortaya çıkarılması, tez çalışması boyunca elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

⁴⁹ Johnny Saldana, **The Coding Manual for Qualitative Researchers**, Londra: Sage Publications Ltd, 2016, s. 212-213.

⁵⁰ Nitelik kodlama görüşmenin başında sunulan katılımcının karakteristikleri ve demografik bilgileri (meslek, yaş, kurumdaki pozisyon vb.) kodlamak için kullanılmaktadır. Yapısal kodlama bir veri kısmının bir konuya veya spesifik bir araştırma sorusuna cevap veren kısmı bir bütün olarak kodlamaya yarar ve bütüncül bölümler daha sonra daha detaylı kodlanabilir veya analiz edilebilir. Betimsel kodlama daha çok tek bir kelime veya çok kısa bir ifade ile kodlanır. Dramaturjik kodlama görüşülen bireyin içe dönük ve kişilerarası deneyimlerini yakalamak için kullanılır. *In vivo* kodlama ise görüşülen kişinin kendi cümlelerinden birebir alınan kelimeler veya kısa ifadelerin kodlanmasıdır ve bu ifadeler kişinin kendi kültürünü ve düşüncelerini daha iyi yansıtmaya imkân tanımaktadır. Kodlama türleri ile ilgili daha detaylı bilgi için: Johnny Saldana, **The Coding Manual for Qualitative Researchers**, Londra: Sage Publications Ltd, 2016.

⁵¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, s. 250.

⁵² A.g.e., s. 251.

3. GIDA GÜVENCESİ ve GIDA GÜVENLİĞİ

3.1 Gıda Güvencesi: Temel Kavramlar ve İlkeler

3.1.1 Gıda Güvencesi Kavramının Küresel Düzeyde Gelişimi

Gıda sorunlarının ele alınmasında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu farklı yaklaşımlar sorunun tanımlanmasında (kimin için sorun olduğu, sorunun sebepleri gibi) ve ürettikleri çözümler yönünden birbirinden ayrılmaktadır.⁵³ Kimi yaklaşımlar gıda sorununu hak temelli bir odaktan ele alırken, kimi yaklaşımlar üretim temelli, kimi yaklaşımlar ise üretici ve ekolojik perspektiflerden ele almaktadır. Bu çalışma ise küresel düzeyde egemen söylem olan ve sorunu üretim temelli bir yaklaşımla ele alan gıda güvencesi (*food security*) çerçevesinde gıda ve tarımsal üretim ilişkisini ele almaktadır. Gıda güvencesi kavramı ortaya çıktığı andan itibaren birçok değişiklik geçirmiştir ve geçirmeye devam etmektedir. Ayrıca tüm aktörlerin üzerinde uzlaştığı tek bir gıda güvencesi tanımı bulunmamaktadır. Bu sebeple kavramın çıkış noktası, geçirdiği değişimler ve şekillenmesinde etkili olan küresel olayları anlamak bu sorunun nasıl tanımlandığını ve bu tanımlar üzerinden üretilen çözümleri görmek açısından önemlidir.⁵⁴

Gıda ve beslenme sorunları her ne kadar tarihin birçok döneminde yaşanmış olsa da gıdanın uluslararası bir sorun olarak ele alınması ihtiyacı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gıda sıkıntısı ile başlamıştır. Bu durum ülkeleri gıdanın sağlanması açısından uluslararası düzeyde önlemler almaya itmiştir. Birleşmiş Milletler'in (BM) uzman kuruluşlarından biri olan FAO'nun 1945'te kurulması bu önlemlerden bir tanesidir. FAO'nun kurulma amacı "beslenme ve yaşam standartlarının yükseltilmesi,

⁵³ Nadia Lambek, "The UN Committee on World Food Security's Break from the Agricultural Productivity Trap", *Transnational Legal Theory*, C. 9, Sayı 3-4, 2018.

⁵⁴ Bu çalışmada; İngilizce "*food security*" kavramı "gıda güvencesi" olarak, "*food safety*" kavramı "gıda güvenliği" olarak kullanılmaktadır. Türkçe literatürde farklı disiplinler, farklı sektörler ve resmi kurumlar arasında veya aynı kurumlar tarafından farklı zaman dilimlerinde bu iki İngilizce terimi karşılayan farklı kelimeler de kullanılmaktadır. Örneğin; "*food security*" Türkçe'de "gıda güvenliği" olarak, "*food safety*" ise gıda güvenliği kavramının yanı sıra "gıda güvenilirliği" şeklinde de ifade edilebilmektedir. 4 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazete'de dönemin Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı tarafından yayınlanan Gıda Güvenliği ve Kalitesinin Denetimi ve Kontrolüne Dair Yönetmelik'te gıda güvenliği "gıdalarda olabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve her türlü zararların bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünü ifade eder" şeklinde tanımlanmış, bu çalışmada da kullanıldığı gibi ele alınmıştır. Kalkınma planlarına bakıldığında, Dokuzuncu Kalkınma Planı'na kadar gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları bu çalışmada kullanıldığı şekilde kullanılmıştır. Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planlarında ise gıda güvencesinin yerine gıda güvenliği, gıda güvenliği yerine ise gıda güvenilirliği kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir.

tarımsal üretimi arttırmak ve kırsal kesimde yaşayan insanların koşullarını iyileştirmektir.”⁵⁵ Buna ek olarak, 1948 yılında kabul edilen BM İnsan Hakları Beyannamesi’nde gıdaya ulaşım hakkının en temel insan haklarından biri olduğu belirtilmiştir.⁵⁶

Gıda güvencesi bir kavram olarak 1974’te kullanılmaya başlanmış olsa da bir yaklaşım olarak 1940’lardan beri benimsenmiştir. 1940’larda başlayan ve 1970’lere kadar devam eden süreçte, gıda güvencesinin sağlanmasının önündeki engel gıdaya fiziksel erişim bir başka deyişle herkes için yeterli gıda olup olmaması, gıdanın mevcudiyeti üzerinden tanımlanmıştır.⁵⁷ Bu nedenle 1940’lar itibariyle Avrupa ve Kuzey Amerika’da gıda üretiminin arttırılması yaygınlaşmış ve kendine yeterlilik politikaları güdülmüştür.⁵⁸ Başarılı olan kendine yeterlilik politikaları sonucunda 1950’lerde ihtiyaç fazlası üretim ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç fazlası üretimin nasıl kullanıldığı ise dünya gıda sistemini etkileyen farklı sorunlara yol açmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) oluşan ihtiyaç fazlası tarım ürünlerinin elden çıkarılması ulusal çıkarlar doğrultusunda siyasal ve ekonomik hedefler için kullanılması yardımların yapıldığı ülkelerde tarımdan kopuş sürecinin hızlanması, uzun süreli bağımlılıklar yaratılması gibi sebeplerle endişe yaratmaya başlamıştır.⁵⁹ Bu fazla ürünlerin “gıda yardımı” yoluyla, dünya gıda ticaretini ve gıda yardımını alan ülkelerin üretim ve ekonomik gelişmelerinin olumsuz etkilenmeden dağıtılması için 1952’de FAO tarafından Tarım Emtia Sorunları Komitesi (*Committee on Commodity Problems* [CCP]) kurulmuştur.⁶⁰ ⁶¹ Gıda yardımları konusunda atılan bir diğer kurumsal adım ise Dünya Gıda Programı’nın (WFP) kurulmasıdır. WFP, 1961’de FAO ve BM tarafından, gelişmiş ülkelerin ihtiyaç fazlası gıda üretimlerinin

⁵⁵ Maria Sassi, **The History of Food Security: Approaches and Policies**, Maria Sassi (Ed.), **Understanding Food Insecurities**, Springer International Publishing, 2018, s. 91.

⁵⁶ Birleşmiş Milletler, “*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”, 1948, [https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/udhr.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), Madde 25.

⁵⁷ A.g.e., s. 92.

⁵⁸ George-Andre Simon, “*Food Security: Definition, Four Dimensions, History*”, 2012, [http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/F4D.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 12-13.

⁵⁹ Zülküf Aydın, **Çağdaş Tarım Sorunu**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018, s. 124-125.

⁶⁰ FAO Committee on Commodity Problems, “*A Historical Background on Food Aid and Key Milestones*”, Roma, Nisan 2005, [http://www.fao.org/3/J4865e/J4865e.htm] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 2-3.

⁶¹ Zülküf Aydın, **Çağdaş Tarım Sorunu**, s. 124-125.

kullanılarak gelişmekte olan ÷lkelerin ekonomik kalkınmasına yardım edilmesi, açlık ve yetersiz beslenme ile mücadele edilmesi amacıyla kurulmuştur.⁶²

Gıda g÷vencesinin sağlanması için üretimin arttırılması gerektiği yaklaşımı, 1960'larda hâkim olan "modernleşme" ve kalkınma yaklaşımları ile desteklenmiştir. Bir yandan gıda yardımı devam ederken öte yandan teknoloji transferi giderek artan bir öneme sahip olmuştur. "Yeşil Devrim" olarak da adlandırılan bu gelişmeler gelişmekte olan ÷lkelere önerilen bu teknoloji paketi sulama sistemlerinin iyileştirilmesi, verimliliği yüksek tohum çeşitleri, yapay gübreler, pestisitler⁶³ ve üretimin mekanikleşmesi için makinelerin kullanımını⁶⁴ içermektedir ve kalkınmanın en önemli adımlarından biri olarak nitelendirilmiştir. Her ne kadar verim artışı sağlayan bir gelişme olsa da, Yeşil Devrim; tarımsal teknolojilerini kendi üretmeyen ÷lkeleri tarım sanayiindeki şirketlere bağımlı kılan bir adım olmuştur.

1950'ler ve 60'larda verimliliğin ve üretimin arttırılması fikri hâkimken, 1970'ler üretimin arttırılması düşüncesi üzerine kurulan gıda sisteminin kırılganlıklarının ortaya çıktığı ve gıda g÷vencesi kavramının ilk kez tanımlandığı bir dönem olmuştur. 1972-73 ve 1979 yılları olmak üzere iki dönemde OPEC'in (Petrol İhraç Eden ÷lkeler Teşkilatı) ham petrol fiyatlarını arttırması sonucu yaşanan petrol krizi ile hem suni gübre hem de tarımsal üretimin lojistik masraflarının artmıştır. 1972'de birçok bölgede yaşanan kötü hava koşullarının tahıl üretimini olumsuz etkilemiş ve buna bağlı olarak dünya gıda stokları azalmıştır. ABD dolarının devalüasyona uğramasıyla dünya finans piyasalarında yaşanan dalgalanmanın sonucu olarak gelişmekte olan ÷lkelerin ithalat yoluyla temin ettikleri gıda fiyatları artmıştır. Gıda yardımı yapan bağışçı ÷lkelerin gıda için ayırdıkları bütçe ile daha az gıda temin edebilmesi özellikle gıda ithal eden ÷lkeler ve gelişmekte olan ÷lkeler olmak üzere dünyada gıda g÷vencesi açısından olumsuz bir durum yaratmıştır.^{65 66} Yaşanan bu uluslararası gıda kriziyle, gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkeler yaşanan durumun analizi ve çözüm üretilmesi amacıyla BM'ye bir uluslararası konferans düzenlenmesi

⁶² FAO, "*The State of Food and Agriculture*", 1962, [http://www.fao.org/3/ap650e/ap650e.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 1.

⁶³ Monika Barthwal-Datta, "Chapter One: Understanding Food Security", **Food Security in Asia: Challenges, Policies and Implications**, Adelphi Papers, C. 53, Sayı 442, 2013, s. 27.

⁶⁴ Matias E. Margulis, "*The Evolving Global Governance of Food Security*", DFAIT Policy Staff, Ocak 2011, s. 1.

⁶⁵ Maria Sassi, **The History of Food Security: Approaches and Policies**.

⁶⁶ George-Andre Simon, "*Food Security: Definition, Four Dimensions, History*".

çağrısında bulunmuşlardır. 1974'te BM tarafından düzenlenen Dünya Gıda Konferansı'nda gıda güvencesi kavramı “gıda tüketiminin sürekli büyümesini karşılamak ve gıda üretimi ve fiyatlarının dalgalanmalarını dengelemek için dünyada temel gıda arzının her zaman var olması” olarak tanımlanmıştır.⁶⁷ Gıda güvencesi için yapılan ilk resmi tanım olarak kabul edilen bu tanım gıda güvencesinin sağlanması için uluslararası önlemler alınmasını öngörmekte ve gıda güvencesini gıda arzının sağlanması bir başka deyişle gıda mevcudiyeti açısından ele almaktadır. Dünya Gıda Konferansı'nda gıda güvencesi konusunun farklı açılardan ele alınabilmesi için çeşitli kurumsal yapıların oluşturulma çağrısı yapılmıştır.

1980'li yıllar hem küresel çapta ekonomide yaklaşım değişiminin yaşandığı hem de gıda güvencesinin sağlanmasında üretim temelli yaklaşımın sorgulandığı ve gıda güvencesi kavramının genişlediği bir dönemdir. Pamuk, bu dönemi devlet müdahaleciliği yerine piyasa mekanizmalarına önem verilen, kamu harcamalarının kısıldığı, kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirildiği, çeşitli sektörlerde kamu denetiminin azaltıldığı, uluslararası ticaret üzerinde engellerin hafifletildiği ve uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki denetimin azaltıldığı bir dönem olarak tanımlamaktadır.⁶⁸ Kısacası, neoliberal politikalar mali tasarruf, serbest ticaret ve özelleştirme üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde Dünya Bankası ve IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere verilecek krediler neoliberal politikaları içeren yapısal uyum programları koşuluyla verilmiştir. Sassi, bu politikaların yarattığı olumsuz sosyal etkiler hakkında kısa zamanda bir fikir birliği oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁹ Tarım sektörü açısından bakıldığında tarım desteklerinin azaltılması ya da tamamen kaldırılması, ithalat ve ihracat engellerinin kaldırılması, tarımsal girdi fiyatlarının artması ve gelirlerin azalması ile en fakir ve en az rekabetçi ülkelerin tarımsal performansları düşmüş ve özellikle bu ülkelerdeki küçük çiftçiler etkilenmiştir. Ayrıca işsizlik artmış ve sosyal hizmetlerin sağlanması azalmıştır.

Hintli ekonomist Amartya Sen, 1981'de kıtlıklar üzerine yaptığı çalışma sonucunda “gıda hak edişi” (*food entitlement*) kavramını ortaya koymuş ve gıda güvencesinin sağlanmasında asıl sorunun yeterli gıdanın üretilmemesi değil fakir

⁶⁷ FAO, “*Food Security*”, Yayın No. 2, Haziran 2006, [http://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitally/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁶⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 263-264.

⁶⁹ Maria Sassi, *The History of Food Security: Approaches and Policies*, s. 99-100.

insanların gıdaya erişiminin olmamasının olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Sen'in katkısı ile gıda güvencesi kavramına yeni boyutlar eklenmiştir. Bu boyutlardan biri gıda güvencesinin sağlanmasında makro boyuttan mikro boyuta geçiştir. Bir başka deyişle küresel ve ulusal boyutta yeterli gıda sağlanması hane halkı veya bireysel boyutta gıdaya erişimin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Öte yandan, hane halkı boyutunda gıdaya erişimin sağlanmasına rağmen, gelir ve kaynak dağılımı açısından hanedeki herkes eşit şekilde gıda erişiminden faydalanamamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği özellikle bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hane içi gelir ve kaynak dağılımına erişimde toplumsal cinsiyet ve kültürel algılar sebebiyle en fazla sıkıntı yaşayan kadınlar ve çocuklar gıda güvencesinde en kırılgan grubu oluşturmaktadır.

1983'te FAO, gıda güvencesi tanımına erişilebilirlik kavramını ekleyerek "tüm insanların her zaman temel gıdaya fiziksel ve ekonomik erişebilirliğinin sağlanması" olarak belirtmiştir.⁷¹ Dünya Bankası'nın 1986 tarihli *Poverty and Hunger* raporunda son kırk yılda dünyada gıda üretimi büyümesinin nüfus artışından daha hızlı olduğu ancak gıdaya erişimde genel olarak temel sıkıntının alım gücünden kaynaklandığı vurgulanmaktadır.⁷² Bu raporda gıda güvencesi "aktif ve sağlıklı bir yaşam için bütün insanların her zaman yeterli gıdaya erişebilmesi" olarak tanımlanmıştır.⁷³

1990'lar Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle farklı güvenlik sorunlarının ortaya çıktığı veya görünür olduğu bir dönemdir. Yeni uluslararası düzenin ortaya çıkması ile küresellik ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası krizlerde ve acil durumlarda artış yaşanmıştır. Maxwell, 1990'ların ilk yarısında uluslararası algıda yoksulluğun gıda güvencesinin önüne geçtiğini ve özellikle Afrika'da yaşanan kıtlıkların geleneksel olarak kuraklıktan kaynaklanırken bu dönemdeki kıtlıkların savaşlar nedeniyle yaşandığını vurgulamaktadır.⁷⁴ Simon ise 1990-2005 dönemini gıda güvencesi açısından en az on beş üst düzey toplantı yapılması sebebiyle "gıda güvencesinin altın yılları" olarak tanımlamaktadır.⁷⁵ Bu toplantıların genel çıktıları uluslararası ve

⁷⁰ Amartya Sen, **Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation**, Oxford: Clarendon Press, 1981.

⁷¹ FAO, "Food Security", s. 1.

⁷² The World Bank, "Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries", Şubat 1986, [http://documents.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁷³ The World Bank, "World Development Report 2008: Agriculture for Development", s. 1.

⁷⁴ Simon Maxwell, **The Evolution of Thinking About Food Security**, Stephen Devereux ve Simon Maxwell (Ed.), **Food Security in Sub-Saharan Africa**, London: ITG Publishing, 2001.

⁷⁵ George-Andre Simon, "Food Security: Definition, Four Dimensions, History".

sektörler arası iş birlikleri çağrıları ve gıda güvencesizliği ile mücadele için ortaya konan iddialı hedefler olmuştur. Bu toplantılardan biri 1996'da FAO tarafından düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'dir. Zirvede gıda güvencesinin temelindeki en büyük sorunun yoksulluk olduğu belirtilmiş ve gıda güvencesi kavramının günümüzde hala kullanılmakta olan tanımını yapmıştır.

Gıda güvencesi, "tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan erişebilmeleri" olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Zirvenin bir çıktısı olan Dünya Gıda Güvencesi Roma Deklarasyonu'nda 2015 yılına kadar dünyada yetersiz beslenen insan sayısının yarıya düşürülmesini hedeflenmiş ve her ülkenin hedeflerine ulaşabilmek için kaynakları ve kapasiteleri doğrultusunda strateji geliştirmesi ve bölgesel ve uluslararası işbirliğinin sağlanması önerilmiştir.⁷⁷

Gıda güvencesinin altın yılları olarak tanımlanan bu dönemde gıda sorununu farklı bir yaklaşımla ele alan La Via Campesina 1993'te bir uluslararası halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Köylüler, küçük ve orta boy çiftçiler, topraksız halk, kırsalda yaşayan kadınlar ve gençler, yerli halklar, göçmenler ve tarım işçilerinden oluşan bu hareket neoliberal politikalara karşı çıkarak "gıda egemenliği" kavramını savunmuştur. Gıda egemenliği "toplulukların ekolojik ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilen; sağlıklı, kültürel olarak uygun gıdalara sahip olma ve kendi gıda, tarım sistemlerini ve tarım politikalarını belirleyebilme hakkına sahip olmaları" olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Bu yaklaşım politika yapımında üretici ve tüketiciyi merkeze almakta, yerel ve sürdürülebilir gıda üretimini endüstriyel ve çok girdili üretime göre önceliklendirmektedir.⁷⁹

2000'li yıllar gıda güvencesi açısından BM Binyıl Zirvesi ile başlamış ve gıda fiyatları krizleri ile devam etmiştir. Sassi bu dönemi mali çalkantı, ekonomik gerileme ve küçülme, sürdürülemez kamu borcu ve toplumsal huzursuzlukların yaşandığı bir

⁷⁶ FAO, "Food Security".

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ Tayfun Özkaya, "Gıda Egemenliği Nedir?", **Yurt Gazetesi**, 07.01.2019, [https://www.yurtgazetesi.com.tr/gida-egemenligi-nedir-makale,16872.html] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁷⁹ Nadia Lambek, "The UN Committee on World Food Security's Break from the Agricultural Productivity Trap", s. 422.

dönem olarak tarif etmektedir.⁸⁰ 2000 yılında New York'ta düzenlenen BM Binyıl Zirvesi'nde sekiz maddeden oluşan Binyıl Kalkınma Hedefleri belirlenmiştir. Bu hedeflerin birinci maddesi, aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmaktır, yoksulluk ve gıda güvencesi beraber gruplandırılmıştır.⁸¹ Ancak 1996'da yapılan Dünya Gıda Zirvesi'nin devamı olarak 2002'de yapılan Dünya Gıda Zirvesi: 5 Yıl Sonra Toplantısı'nda gıda güvencesi sorununun en görünen yüzü olan yetersiz beslenen insan sayısının yarıya indirilmesinin gerçekleştirilmediği vurgulanmıştır. Bu durum gıda güvencesinin sağlanmasının yeterli gıda üretiminin ötesinde çözümlere ihtiyaç duyulduğunu yeniden göstermiştir. Bu dönemde ayrıca gıda güvencesi kavramının şekillenmesi devam etmiştir. FAO, *The State of Food Insecurity in the World 2001* raporunda gıda güvencesi tanımında fiziksel ve ekonomik erişebilirliğin yanına "sosyal erişebilirlik" kavramı eklenmiştir.⁸²

Ocak 2007 ve Haziran 2008 arası yaşanan dünya gıda fiyatı krizinde tahıl fiyatları 2000'deki fiyatlara göre 2,8 kat artmış ve bu durum otuza yakın ülkede şiddetli protestoların yaşanmasına, ithalatçı veya yoksul ülkelerde siyasal istikrarsızlık yaşanmasına sebep olmuştur.^{83 84} Bu dönemde yaşanan gıda fiyatlarının yükselmesinin çeşitli sebepleri vardır. Biyoyakıta sağlanan destek sebebiyle tarım ürünlerinde biyoyakıtta kullanılan ürünlerin üretilmesine yönelme, petrol fiyatlarının yükselmesiyle tarımsal üretim girdilerinin fiyatlarının ve lojistik masraflarının artması, yükselen fiyatlara karşı ülkelerin benimsediği ihrac yasakları gibi politikalar, ABD dolarının değer kaybetmesi, iklim değişikliğine bağlı olarak tahıl arzının azalması, gıda stoklarının azalması, küçük tarım üreticilerini destekleyen politikaların terkedilmesi ve gelişmekte olan ülkelerde beslenme tarzının değişmesi tarımsal ürünlerde darlık yaşanmasına ve küresel fiyatların artmasına sebep olmuştur.^{85 86 87 88}

⁸⁰ Maria Sassi, **The History of Food Security: Approaches and Policies.**

⁸¹ George-Andre Simon, "*Food Security: Definition, Four Dimensions, History*", s. 21.

⁸² FAO, "*The State of Food Insecurity in the World 2001*", 2001, [http://www.fao.org/3/y1500e/y1500e00.htm#TopOfPage] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁸³ Monika Barthwal-Datta, "Chapter One: Understanding Food Security".

⁸⁴ UN, "*The Global Social Crisis: Report on the World Social Situation 2011*", 2011.

⁸⁵ Monika Barthwal-Datta, "Chapter One: Understanding Food Security".

⁸⁶ Christophe Golay, "The Food Crisis and Food Security: Towards a New World Order?", Çev. Noal Mellott, **International Development Policy/Revue Internationale de Politique de Développement**, 1, 2010.

⁸⁷ Nadia Lambek, "The UN Committee on World Food Security's Break from the Agricultural Productivity Trap".

⁸⁸ Maria Sassi, **The History of Food Security: Approaches and Policies.**

Tablo 3.1. FAO Gıda Fiyat Endeksi (2014-2016=100)

Yıl	Gıda Fiyat Endeksi	Et Fiyat Endeksi	Süt Ürünleri Fiyat Endeksi	Tahıl Gıda Endeksi	Bitkisel Yağ Gıda Endeksi	Şeker Gıda Endeksi
2000	53,3	60,3	54,5	51,4	42,9	50,6
2001	55,0	61,7	60,9	51,8	42,5	53,5
2002	53,1	55,2	46,1	55,6	55,1	42,6
2003	57,8	58,3	54,5	59,4	62,6	43,9
2004	65,5	67,6	69,8	64,0	69,6	44,3
2005	67,4	71,8	77,2	60,8	64,4	61,2
2006	72,6	70,5	73,1	71,2	70,5	91,4
2007	94,2	76,9	122,4	100,9	107,3	62,4
2008	117,5	90,2	132,3	137,6	141,0	79,2
2009	91,7	81,2	91,4	97,2	94,4	112,2
2010	106,7	91,0	111,9	107,5	121,9	131,7
2011	131,9	105,3	129,9	142,2	156,4	160,9
2012	122,8	105,0	111,7	137,4	138,3	133,3
2013	120,1	106,2	140,9	129,1	119,5	109,5
2014	115,0	112,2	130,2	115,8	110,6	105,2
2015	93,1	96,7	87,1	95,9	90,0	83,2
2016	91,9	91,0	82,6	88,3	99,4	111,6
2017	98,0	97,7	108,0	91,0	101,9	99,1
2018	95,9	94,9	107,3	100,6	87,8	77,4
2019	95,0	100,0	102,8	96,4	83,3	78,6
2020	98,0	95,5	101,8	102,7	99,4	79,5

Kaynak: FAO, “World Food Situation”,
[\[http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/\]](http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/) (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tahıl piyasalarında yaşanan finansal spekülasyonların gıda fiyatlarının artışına etkisi ise tartışmalıdır. Artan fiyatlar özellikle yoksul hanelerde gelirin daha büyük bir kısmının gıdaya harcamasına ve dünya genelinde birçok insanın gıda güvencesizliğine itilmesine sebep olmuştur. Gıda güvencesizliği yaşayan kesimin büyük kısmını küçük ölçekli tarım üreticileri oluşturmaktadır.⁸⁹

2009’da düşük seviyelere gerileyen gıda fiyatları 2010’da yeniden yükselmeye başlamış ve 2011’in başlarında ve 2012’nin ortalarında yeniden zirve yapmıştır. Yükselmeye sebep olan noktalar 2008 ile ortaklık göstermektedir. Pestisit, gübre gibi

⁸⁹ Nadia Lambek, “The UN Committee on World Food Security’s Break from the Agricultural Productivity Trap”, s. 415-416.

tarım girdilerinin ve tarım makinalarında kullanılan petrol fiyatlarının yükselmesi, üretilen tahılların önemli miktarlarının değişen beslenme tarzını destekleme ve biyoyakıt üretimi için kullanılması, gıda üretimi için kullanılan arazi miktarının azalması, olumsuz hava koşulları ve bazı uzmanlara göre spekülasyonlar bu dönemlerde yaşanan gıda fiyatı krizine sebep olmuştur.^{90 91}

Binyıl Zirvesi'nin hedeflerine ulaşmasının son yılı olan 2015'te dünya liderleri BM çatısı altında Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi'nde bir araya gelmiştir. Yoksulluğun sonlandırılması ve tüm insanların insan onuruna yakışır bir yaşam sürebilmeleri için yaşam koşullarının 2030'a kadar iyileştirilmesinin hedeflendiği yeni bir çerçeve belirlenmiştir. Bu amaçla on yedi maddelik küresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları belirlenmiştir. İkinci amaç "açlığı bitirmek, gıda güvenmesine [güvenliğine] ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek" olarak belirlenmiş⁹² ve özel olarak gıda güvenesi konusuna eğilmiştir. Her amaç için belirlenen alt hedefler atılması gereken adımları somutlaştırmıştır. Yoksulluğa son, temiz su ve sanitasyon, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam gibi diğer amaçlar da dolaylı veya doğrudan açlığa son maddesini destekler niteliktedir. 2030'a kadar açlığın sonlandırılmasını hedefleyen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının aksine amaçların belirlendiği 2015'ten bu yana dünyada açlık daha da yaygınlaşmıştır. 2020 yılı itibarıyla her on kişiden biri yetersiz beslenmektedir.

Dünya gıda sisteminin ve gıda güvenesinin kırılganlığını gösteren bir diğer küresel gelişme ise Covid-19 pandemisi olmuştur. İlk olarak Aralık 2019'da Çin'in Vuhan eyaletinde solunum yolu belirtileri ile ortaya çıkan Covid-19 virüsü öncelikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve ardından diğer ülkelere yayılmıştır. Covid-19 salgını 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "pandemi" ilan edilmiştir. Devletler halklarını salgından korumak amacıyla sınırlarını kapatma, karantina, hareketliliğin sınırlandırılması, nakliyat endüstrisinin sınırlandırılması gibi önlemler almıştır. Bu salgının gıda güvenesini özellikle birkaç noktada etkilediği

⁹⁰ Aicha L. Coulibaly, "The Food Price Increase of 2010-2011: Causes and Impacts", Library of Parliament Background Paper, Yayın No. 2013-02-E, 2013, [https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2013-02-e.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁹¹ Maria Sassi, **The History of Food Security: Approaches and Policies.**

⁹² Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, [https://www.kureselamaclar.org/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

görülmüştür. Hareketliliklerin sınırlandırılması ile gıdanın lojistik açıdan ulaştırılmasını ve tarım işçilerinin tarımsal üretime katılmasını olumsuz etkilemiştir. Tecrit önlemleri sebebiyle işten çıkarmaların artması ve gelirlerin azalması sebebiyle hanelerin gıdaya ayırdıkları bütçeleri azalmakta ve gıda güvencesizliğine itilmektedir. Kamu kaynaklarının önemli bir bölümü virüsle mücadeleye ayrılmaktadır. İnsanların tükettiği her beş kaloriden biri en az bir uluslararası sınır geçmektedir.⁹³ Yavaşlayan ticaret hacimleri ve paralarının değer kaybetmesi sebebiyle gıdada ithalata bağımlı ülkeler olumsuz etkilenmektedir. Tarımda tohum, gübre, veterinerlik ilaçları gibi girdilerde yaşanabilecek noksanlık tarımsal üretimi negatif etkilemesi söz konusu olmuştur. Hâlihazırda gıda güvencesizliği açısından en kırılgan gruplardan biri olan kırsalda yaşayan küçük çiftçiler Covid-19 virüsü sebebiyle hem kendi üretimlerini pazara ulaştıramamak, üretim için gerekli girdilerin teminini sağlayamamak hem de limitli alım güçleri sebebiyle risk altına girmiştir.

3.1.2 Gıda Güvencesinin Temel İlkeleri

Gıda güvencesi, 1996 Dünya Gıda Zirvesi'ne göre tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik bakımdan erişebilmeleri olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, gıda güvencesinin dört boyutta incelenmesini mümkün kılmaktadır. Gıda güvencesinin temel ilkeleri olarak isimlendirilebilecek bu boyutlar, gıda güvencesinin farklı açılardan ele alınmasını kolaylaştıracak araçlar olarak kabul edilebilir.

Gıdanın mevcudiyeti (*availability*), bir ülkede veya bölgede gıdanın yerel üretim, ithalat, gıda stokları ve gıda yardımları ile fiziksel olarak bulunabilirliğidir.⁹⁴ Gıda mevcudiyeti gıdanın arzı ile ilgilidir. Uygun gıdanın yeterli miktarda bulunmasıdır.

Bir ülkede veya bölgede yeterli miktarda gıdanın bulunması hane seviyesinde veya bireysel seviyede yeterli gıdanın bulunduğu anlamına gelmez. Bu sebeple erişilebilirlik (*access*) ilkesi ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak gıdaya erişimin

⁹³ FAO, "A battle plan for ensuring global food supply during the COVID-19 crisis", [<http://www.fao.org/news/story/en/item/1268059/icode/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

⁹⁴ World Food Programme, "World Hunger Series: Hunger and Markets", s. 170.

mümkün olması anlamına gelmektedir. Fiziksel erişim uygun gıdanın lojistik anlamda belirli bir bölgede var olmasıdır. Gıda alım satımının yapıldığı bölgelere uzak yerlerde yaşayanların her zaman bu pazar imkânından yararlanamamaları fiziksel erişime örnektir. Ekonomik erişim insanların alım güçleri veya yardımlar ile yeterli miktarda uygun gıdaya erişebilmesidir. Sen'in vurguladığı sosyal erişim ise sosyo-kültürel sebeplerin gıdaya erişimde engel teşkil etmemesidir. Bir bölgede gıda fiziksel olarak bulunabilir ve insanların bu gıdayı temin etmek için yeterli kaynakları bulunabilir, ancak toplumsal cinsiyet, sosyal sebepler gibi nedenlerle bu gıdaları temin edemeyebilirler.⁹⁵ Erişilebilirlik ilkesi alım gücü, gelir, nakliye ve pazar alt yapısı ile ilgilidir. Sen'in altını çizdiği gıdaya erişimde engelin gıda yetersizliği değil, yoksulluk olduğu noktası bu ilkede ele alınmaktadır. Yoksulluk, temin edilebilecek gıda miktarını ve gıda kalitesini etkilemektedir.

Gıda güvencesinin üçüncü ilkesi gıdanın kullanılabilirliği ya da gıdadan faydalanma (*utilization*)'dır. Gıda güvencesi tanımının “beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıda” kısmı faydalanma ilkesini belirtmektedir.⁹⁶ Bu ilke tüketilen gıdanın güvenliğini, üretim sürecinde geçirdiği aşamaları, hijyeni, temiz suya erişimi, beslenme alışkanlıklarını kapsamaktadır. Hanelerin gıdaya erişiminin yanında gıdanın iyi kalitede ve güvenli olması önemlidir. Gıdanın güvenliği, gıdanın üretimden sofraya gelene kadar geçirdiği aşamalarda biyolojik, fiziksel ve kimyasal bozulmalardan arı olmasıdır.⁹⁷ Üretim, hasat, depolama, işleme, nakliye, dağıtım aşamalarında gerekli hijyenin ve uygun işleme süreçlerinin uygulanması gerekmektedir. Gıda kullanımı ilkesi ayrıca hane halkının gıdayı besleyici bir hale getirip, beslenme çeşitliliğinin sağlanarak gıdayı tüketmesini ve bunun gerçekleşmesi için destekleyici nitelikte olan temiz suya erişim, sanitasyon ve hijyenik ortamın sağlanması gibi noktaları içermektedir. Tüketilen gıdanın enerji, makro ve mikro besinleri karşılaması önemlidir. Gıdanın hane içinde dağılımının da bireysel bazda gerekli miktarları karşılayacak şekilde olması gıdadan faydalanma ilkesinin sağlanması için önemlidir.

⁹⁵ George-Andre Simon, “Food Security: Definition, Four Dimensions, History”, s. 6.

⁹⁶ A.g.e., s. 7.

⁹⁷ Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, “İsraf Edilen Yiyeceklerin ¼'ü ile Açlık Ortadan Kalkıyor”, 2017, [<https://www.comu.edu.tr/haber-16507.html>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

İstikrar (*sustainability*)⁹⁸ gıda güvencesinin dördüncü ilkesidir. İstikrar diğer üç ilkenin devamlılığını ifade etmektedir. Gıda güvencesi sadece bir günlük, bir dönemlik değil sürekli olarak sağlanmalıdır. Gıda güvencesi, hava durumundaki değişiklikler, fiyat dalgalanmaları, siyasi ve ekonomik etmenlerden etkilenmektedir.⁹⁹ Gıda güvencesi kuraklık, doğal afetler, iklim değişiklikleri, tarım üretiminde hastalıklar, iç çatışmalar, savaşlar, piyasalardaki ani değişiklikler, iş kaybına bağlı yaşanan gelir kaybı gibi sebeplerden etkilenmektedir. Gıda güvencesizliği devam ettiği süreye göre kronik, geçici ve döngüsel olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kronik gıda güvencesizliği uzun dönem veya sürekli devam eden minimum gıda gerekliliğini sağlayamamaktır. Geçici gıda güvencesizliği kısa dönem veya daimi olmayan gıda yetersizliğidir. Döngüsel gıda güvencesizliği ise örneğin mevsime bağlı gıda yetersizliği yaşanmasıdır.¹⁰⁰

3.2 Gıda Güvenliği

Türkçe’de gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları sıkça dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki bu iki kavram birbiriyle ilişkili olan farklı konuları ele almaktadır. Gıda güvencesi *food security* kavramına karşılık gelirken gıda güvenliği *food safety* kavramına karşılık gelmektedir. Bu çalışma esas olarak tarım politikaları ve gıda güvencesi arasındaki ilişkiyi ele almaktadır; gıda güvenliği kavramı çalışma boyunca yer yer ilgili bölümlerde vurgulanmaktadır. Ancak, özellikle gıda güvencesinin faydalanma ilkesinde vurgulanan ve gıda güvencesi kavramında “güvenli ve besleyici gıda” kısmında ele alınan gıda güvenliğinden hem kavramlar arasındaki farkı hem de ilişkiyi ortaya koymak açısından detaylı bahsetmek gerekmektedir.

Gıda güvenliği; gıdanın sağlıklı, sağlığa yararlı ve sağlıklı durumu korunmuş olmasına dikkat çekmektedir.¹⁰¹ Türkiye’de gıda güvenliği mevzuatı 5170 sayılı kanunda belirtildiği üzere gıda güvenliğini “gıdalarda olabilecek fiziksel, kimyasal,

⁹⁸ *Sustainability* kelimesi “sürdürülebilirlik” olarak Türkçe’ye çevrilebilse de bu çalışmada “istikrar” olarak kullanılmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı gibi ilgili kurumlar da “istikrar” kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Detaylı bilgi için: Tarım ve Orman Bakanlığı “*III. Tarım Orman Şurası: Gıda Güvenliği ve Güvencesi Grubu Çalışma Belgesi*”, 2019.

⁹⁹ Karen Charlton, “Food Security, Food Systems and Food Sovereignty in the 21st Century: A New Paradigm to Meet Sustainable Development Goals”, *Nutrition & Dietetics*, C. 73, 2016, s. 4.

¹⁰⁰ George-Andre Simon, “*Food Security: Definition, Four Dimensions, History*”, s. 8.

¹⁰¹ Hatice Giray ve Ahmet Soysal, “Türkiye’de Gıda Güvenliği ve Mevzuatı”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, C. 6, Sayı 6, 2007, s. 485.

biyolojik ve her türlü zararların bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünü” olarak tanımlamaktadır.¹⁰²

Gıda ve beslenme sorunu daha çok az gelişmiş ülkeler ve açlık üzerinden görünürlük sağlarken, güvensiz gıda tüketimi ile ilişkili olarak obezite gibi beslenmeye dayalı sağlık sorunları gelişmiş ülkelerde kendini göstermektedir. Son yıllarda tüketilen gıdaların niteliği ve kalitesine yönelik bazı endişeler daha görünür olmuştur. Yeşil Devrim ile kullanımı teşvik edilen zirai ilaçlar, işlenen gıdaların izlenebilirliği gibi konular buna örnektir. Zirai ilaçlar hem üretim sürecinde uygulamayı yapan tarımsal üreticinin hem de gıdayı tüketenlerin sağlıklarını tehlikeye atmaktadır. Kırsaldan kente göç ve insanların tarımsal üretimden ayrılması ile insanlarla tükettikleri gıdalar arasında mesafe girmiştir.¹⁰³ Özellikle kentlerde yaşayan gıda güvencesizliğine karşı kırılgan grupta yer alan insanlar günlük enerji alımlarını sağlayabilmek için ucuz ve katkılı gıdalara veya satışlardan arta kalan, bozulmaya yüz tutmuş taze gıdalara yönelmektedir. Öte yandan son yıllarda ekonomik olarak alım gücü yüksek gruplarda artan ne yediğini bilme talebi gıda sanayini izlenebilirlik açısından adımlar atmaya itmiş ve bu gruplara hitap eden yiyecek portföyü genişlemiştir.

Gıda güvenliğinin sağlanmasının önemi kirlenmiş gıda tüketiminin yarattığı sonuçlara bakılarak görülebilir. DSÖ’ye göre virüs, parazit veya kimyasal maddelerin bulaştığı gıdalar gıda zehirlenmesi, kusma, ishali hastalıklar, kanser, düşük yapma gibi iki yüzden fazla hastalığa sebep olmakta, her yıl küresel çapta 600 milyon insan, başka bir deyişle her 10 kişiden biri hasta olmakta ve 420.000 insan ölmektedir.¹⁰⁴ Gıda güvensizliği özellikle kırılgan grupta olan yeni doğanlar, çocuklar, yaşlılar ve hastaları etkilemektedir.

Gıda güvenliğini tehdit eden riskler fiziksel, kimyasal ve biyolojik olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Bu riskler gıdanın üretim, işleme, taşıma, depolama, satın alma, muhafaza, hazırlama, pişirme safhalarının herhangi birinde meydana gelebilir. Fiziksel riskler taş, toprak, tahta, metal parçaları, saç, tırnak, sigara külü, sinek, böcek

¹⁰² 27 Mayıs 2004 tarihli ve 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

¹⁰³ Çağlar Keyder ve Zafer Yenal, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**.

¹⁰⁴ World Health Organization, “Food Safety”, [<https://www.who.int/health-topics/food-safety/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

gibi yabancı maddelerin gıdaya karışmasını ve radyoaktiviteyi içeren risklerdir.¹⁰⁵ Kimyasal riskler mitotoksinler gibi doğal toksinleri; çevresel atıklardan bulaşan metalleri (civa, kurşun, kadmiyum vb.); patatesten bulunan glikoalkaloid gibi bitkilerdeki doğal kimyasalları; iyi durulanmayan mutfak araç gereçlerinden geçen deterjan atıklarını; gıda ambalajlarından bulaşan kimyasalları; pestisitler ve veterinerlik ilaçları kalıntılarını ve gıda katkı maddelerini içermektedir.^{106 107} Yılda tonlarca kullanılan pestisitler vücut sistemine girerek akut, kronik zehirlenme, karsinogenik ve teratojenik etkilere yol açmaktadır.¹⁰⁸ Kimyasal riskler, verim ve üretimin artırılması için 1960’larda başlayan Yeşil Devrim ile artış göstermiştir. Artan nüfusun artan gıda ihtiyacının karşılanabilmesi için üretim ve verimin artırılmasını sağlamak amacıyla kullanılan kimyasal gübre ve ilaçların bilinçsiz, yanlış ve aşırı kullanımı sonucu hem ekolojik denge bozulmaya başlamış hem de çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Erken, biyolojik tehlikeleri üç gruba ayırmaktadır.¹¹⁰ İlki yeşillenmiş ve filizlenmiş patatesten oluşan solanin, zehirli mantarlar gibi gıda bileşiminde doğal olarak bulunan zehirli kimyasal maddelerdir. İkincisi küfler, parazitler, bakteriler, virüsler ve mikrobiyal toksinlerdir. Bunlar uygun koşullarda üretilmeme ve saklanmama nedeniyle gıdalara bulaşmaktadır. Üçüncüsü ise GDO olarak bilinen genetiği değiştirilmiş organizmalardır.

Gıda güvenliğinin insan sağlığı ve çevresel etkilerinin yanı sıra ülkelerin ekonomilerini, sağlık sistemlerini, ticaret ve turizmi etkilemektedir. Gıda ihraç eden ülkeler uluslararası gıda güvenliği standartlarını sağlayamadığı takdirde küresel gıda ticaretinden yararlanamamaktadır. Bu, tarım üreticilerinin gelir sağlayabilecekleri bir kaynağı kaybetmeleri başka bir ifadeyle uluslararası rekabette bir adım geride olmaları anlamına gelir. Üretimde kullanılan doğal kaynaklar da harcanmış olur. Turizm sektöründe de gıda güvenliğinin sağlanamadığı ülkelerde turizmden yeterince yararlanamama söz konusu olmaktadır. Her yıl 600 milyon insanın gıda güvensizliği sebebiyle hastalanması ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde bir baskı oluşturmakta ve devletlerin bu alana kaynak aktarması anlamına gelmektedir. FAO, düşük ve orta

¹⁰⁵ Hatice Giray ve Ahmet Soysal, “Türkiye’de Gıda Güvenliği ve Mevzuatı”, s. 485-486.

¹⁰⁶ A.g.e., 486.

¹⁰⁷ Osman Erkmen, “Gıda Kaynaklı Tehlikeler ve Güvenli Gıda Üretimi”, **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, C. 53, 2010, s. 222.

¹⁰⁸ Hatice Giray ve Ahmet Soysal, “Türkiye’de Gıda Güvenliği ve Mevzuatı”, s. 486.

¹⁰⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, “*Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı*”, Yayın No. DPT: 2711, Ankara, 2007, s. 4.

¹¹⁰ Osman Erkmen, “Gıda Kaynaklı Tehlikeler ve Güvenli Gıda Üretimi”, s. 221.

gelirli ÷lkelerde her yıl gıda g÷vensizliği sebebiyle yaşanan ÷retim kaybının yaklaşık 95 milyar ABD Doları olduğunu belirtmektedir.¹¹¹

¹¹¹ FAO, “*The Future of Food Safety*”, 2019, [<http://www.fao.org/3/ca4289en/CA4289EN.pdf>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021), s. 11.

4. TÜRKİYE’DE TARIMSAL ÜRETİM ve GIDA GÜVENCESİ

4.1 Türkiye’de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim

2000’li yıllarda tarım politikaları ve tarımsal üretimde yaşanan dönüşümlerin daha anlaşılır olması için bu bölüm, neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980-2000 arası dönem ve bu politikaların ivmelendiği 2000 ve sonrası dönem olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bu dönemler incelenirken tarım politikaları yaşanan küresel ve yerel gelişmeler ile birlikte ele alınmaktadır. Tarımsal üretim kısmı ise temel gıda ürünleri, temel büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık üretimi, Türkiye’nin üretimde öne çıktığı tarım ürünleri ve neoliberal politikalar sonucu Türkiye’de üretim desenine girmiş ürünler üzerinden incelenmektedir.

4.1.1 1980-2000 Arası Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim

Cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye tarımındaki değişim ve dönüşümler büyük ölçüde uluslararası gelişmelerle paralellik göstermiştir. Döneme göre etki oranları değişse de, Türkiye tarımı hem dış etkiler hem de iç dinamiklerle şekillenmiştir. 1980-2000 arası dönem, Türkiye için ekonomik ve siyasi zorluk ve krizlerin yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu zorluk ve krizler sebebiyle ekonomi ve özellikle de tarıma yönelik politikalarda köklü değişiklikler yapılmıştır. 1980-2000 arasında tarıma yönelik yapılan en önemli değişiklik, ithal ikameci politikaların yerine neoliberal politikaların benimsenmesi olmuştur. Bu süreç tarımı ve özellikle küçük tarım üreticilerini kırılgan hale getirmiştir.

“Planlı” dönem olarak adlandırılan 1960-1980 arası dönemde, tarım ve endüstrinin birlikte kalkınmasını, birbirini tamamlayıcı roller üstlenmesini öngören bir yaklaşım benimsenmiştir. Özellikle küçük tarım üreticilerinin pazara eklemlenmeleri için devletin aktif müdahalelerini gerektiren Türkiye tarımında modernizasyon öngören kalkınma çabaları Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir.¹¹² Korumacı dönemde küçük üreticiyi güçlendirmek için tarımda destek alımları, taban fiyat uygulamaları, girdi desteği, kooperatif ve kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT)

¹¹² Zülküf Aydın, “Neoliberal Transformation of Turkish Agriculture”, *Journal of Agrarian Change*, C. 10, Sayı 2, 2010, s. 154.

güçlendirilmesi gibi araçlar kullanılmıştır.¹¹³ Ancak 1970’lerde dış borç açığının artması, kısa vadeli borçların birikmesi, siyasi istikrarsızlıklar gibi ekonomik ve siyasi krizler, uluslararası finans kuruluşları tarafından meşrulaştırma sebepleri olarak kullanılarak Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanması için baskı yaratılmıştır.^{114 115} 1980 ve sonrası bu dönemde neoliberal politikalar uygulanmaya ve açık piyasa düzenine geçilmeye başlanmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan bu dönem, devletin ekonomik sorunlarının üstesinden gelebilmek amacıyla açıkladığı bir dizi istikrar tedbirinden oluşmaktadır ve yapısal bir dönüşüm amaçlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası tarafından yapılan önerilerin birçoğunun yer aldığı 24 Ocak Kararları’nda mali dengeleri yeniden kurmak ve uluslararası piyasalarda rekabet gücünü sağlamak hedeflenmiştir.¹¹⁶ Bu hedef kapsamında tarıma yönelik olarak tarımsal desteklerin kapsamı daraltılmış, tarımsal KİT’ler özelleştirme listesine alınmış, tarımsal KİT’lerin ve kamunun tekel olduğu çay, tütün, pamuk gibi bazı ürünler ve işleme ve dağıtım gibi süreçlerde etkinliklerini kaybetmeleri sağlanarak özel şirketler aktör haline gelmiş ve piyasa ilişkilerinin güçlenmesi sağlanmıştır.^{117 118}

İlan edildiği günden itibaren istikrarlı ve düzenli bir şekilde uygulanamayan 24 Ocak Kararları birçok hükümetin kırsala müdahaleden çekilme gibi ekonomik verimlilik ve seçimlerde kırsaldan oy alabilme gibi siyasal meşruiyet tercihleri arasında gidip gelmiştir.¹¹⁹ Bu tercihler arasındaki gelgitlerin tarımsal desteklere yansımalarıyla destekler 1980-1989 arası azalmış, 1990 sonrası seçim dönemlerinin de sıklaşması ile dalgalı bir seyir izlemiştir. Tokathoğlu ve ark., 1990 sonrası dönemde tarımsal destekleri şu şekilde gruplandırmıştır: 1991-93 desteklemelerde genişleme, 1994-95 daralma, 1997-98 yeniden genişleme, 1999-2000 yeniden daralma.¹²⁰

Pamuk, 1987-2001 arası dönemi, hızlı büyüyen kamu kesimi açıkları, yüksek enflasyon ve sürekli devalüasyonun olduğu, iç ve dış borçlanmanın benimsendiği, kısa

¹¹³ Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev, “İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi”, İstanbul Politikaları Merkezi, Kasım 2020, s. 24.

¹¹⁴ Zülküf Aydın, “Neoliberal Transformation of Turkish Agriculture”, s. 154.

¹¹⁵ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, s. 242-245.

¹¹⁶ A.g.e., s. 266.

¹¹⁷ Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Sektörü”, **Tarım ve Mühendislik**, Sayı 76-77, 2006, s. 14.

¹¹⁸ Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev, “İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi”, s. 25-26.

¹¹⁹ Zülküf Aydın, **Çağdaş Tarım Sorunu**, s. 235.

¹²⁰ Mircan Tokathoğlu, Ufuk Selen ve Reyhan Leba, “Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü”, **Journal of Life Economics**, C. 5, Sayı 4, 2018, s. 159.

sürelî hükümetlerin köktenci adımlar atarak uzun vadeli sonuçlar almak yerine kısa vadeli etkilerin yaratılacağı adımlar atmayı tercih ettikleri bir dönem olarak tanımlamaktadır.¹²¹ 1994'te yeni bir ekonomik kriz yaşanmış ve hükümet bu krizle mücadele için 5 Nisan Kararlarını açıklamıştır. 5 Nisan Kararları ile kamu harcamalarının azaltılması amacıyla tarım sübvansiyonları aşamalı olarak azaltılmış, desteklemeye tabi olan tarımsal ürün sayısı önemli ölçüde düşürülmüştür.¹²² ¹²³ Ancak 24 Ocak Kararlarında olduğu gibi 5 Nisan Kararları da düzenli bir şekilde uygulanamamıştır.

1999'da kamu kesimindeki dengesizliklerden dolayı yaşanan ekonomik krizin önüne geçmek ve enflasyonu düşürmek için IMF ile 3 yıl süreli (2000-2002) bir Stand By Anlaşması yapılarak yeni bir istikrar programı uygulanmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde IMF'ye verilen niyet mektupları kapsamında tarım politikalarında devlet müdahalelerini azaltan yapısal reform öngörülmüştür. Desteklemeler konusunda destekleme fiyatlarının dünya piyasa fiyatlarına uyumlu hale getirilmesi, tarımsal kredi ve girdilere sağlanan sübvansiyonların tedricen kaldırılması ve üretime yönelik destekleme sistemlerinin yerine yoksul çiftçileri hedefleyen Doğrudan Gelir Sistemine geçilmesi taahhüt edilmiştir. Alım satım faaliyetleri gösteren Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), TEKEL, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) gibi KİT'ler ve girdi sağlanmasında rol oynayan KİT'ler olan Türkiye Ziraî Donanım Kurumu (TZDK), İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) gibi KİT'lerin özelleştirilmesi veya özelleştirilememesi durumunda işlevlerinin sınırlandırılması hedeflenmiştir.¹²⁴ Ayrıca Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılması, tütün, şeker ve Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri (TSKB) alanlarında kurullar oluşturulması ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin işlevlerinin daraltılması ve tedricen kaldırılması verilen taahhütler arasındadır.¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷

¹²¹ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**.

¹²² Zülküf Aydın, **Çağdaş Tarım Sorunu**, s. 238.

¹²³ Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Sektörü", s. 17.

¹²⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, *"IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset"*, Ankara, Haziran 2006, s. 83.

¹²⁵ A.g.e., s. 83.

¹²⁶ Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Sektörü", s. 21.

¹²⁷ Ahmet Şahinöz, **Küresel Ekonomiden Küresel Tarım Politikalarına Uluslararası Aktörler: IMF, DB ve DTÖ**, Abdullah Aysu ve M. Serdar Kayaoğlu (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014, s. 430.

1980-2000 arası dönemde Türkiye'nin kendi ekonomik ve siyasi krizlerinin sonucu olarak tarım politikalarında yaşanan değişimlerin yanı sıra tarım politikalarında etkili olan ve yapısal dönüşüm getiren iki dışsal etken de mevcuttur. Bunlar 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren DTÖ Tarım Anlaşması ve 31 Aralık 1995'te yürürlüğe giren AB-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Gümrük Birliği Anlaşması ile temel tarım ürünlerinin kapsam dışı tutulmasına ancak içerisinde süt, tahıl ve şeker bulunan işlenmiş tarım ürünlerinin anlaşma kapsamına alınmasına karar verilmiştir.¹²⁸ DTÖ Tarım Anlaşması ise pazara giriş (tarımsal ürünler ithalatı üzerine uygulanmakta olan koruma oranlarının azaltılması ve tarımsal ürünler ithalatının sadece tarifelere konu olması), iç destekler (tarım ürünlerine verilen iç desteklerin azaltılması), ihracat sübvansiyonları (tarım ürünleri ihracatını arttırmaya yönelik ihracat sübvansiyonlarının indirgenmesi) ve sağlık ve bitki sağlığı konularında düzenlemeler getirmektedir.^{129 130}

Yukarıda bahsedilen iç ve dış faktörlerin etkilerinin 1980-2000 arası döneme yansımaları özelleştirmeler, tarımsal desteklerin miktarlarının azaltılması ve kapsamının daraltılması ve kamu kurumlarının yeniden düzenlenerek tarımda uzmanlaşmış kurumların kaldırılması veya başka kurumlara dağıtılması ile yetki kaybı oluşmasına yönelik olmuştur. Bu dönemde yaşanan iç ve dış faktörlerin devlet politikalarına yansımaları Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanmış Beş Yıllık Kalkınma Planlarında görülmektedir. Korumacı yaklaşımın devam ettiği Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) tarımsal gelişme ve köylünün kalkınması beraber ele alınmakta, köylüye yönelik politikalarında etkili toprak reformu, demokratik kooperatifleşme gibi araçlar benimsemekteydi.¹³¹

Neoliberal politikaların hâkim olmaya başladığı dönemlerde hazırlanan kalkınma planları ise Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki yaklaşımdan keskin bir biçimde ayrılmaktadır. 1980 askeri darbesinin ardından üretilen Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) tarımın enflasyon üzerinde baskı yarattığı söylemi

¹²⁸ Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Sektörü", s. 18.

¹²⁹ Ahmet Ay ve Sinem Yapar, "Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, 2005.

¹³⁰ Mircan Tokatlıoğlu, Ufuk Selen ve Reyhan Leba, "Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü".

¹³¹ Devlet Planlama Teşkilatı, "*Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*", Yayın No. DPT:1664, Ankara, 1979.

görülmektedir.¹³² Tarımsal destekleme politikalarında destekleme alımlarının finansmanının ekonomide enflasyonist baskı oluşturmaması ve alımlarla ilgili kuruluşların öz kaynak katkılarının arttırılması benimsenmiştir. Üçüncü Gıda Rejimi¹³³ yaklaşımında vurgulanan uluslararası işbölümünün getirdiği, gelişmekte olan ülkelerin geleneksel temel tarım ürünlerini üretmesinden vazgeçirilmesi ve yerine gelişmiş ülkelerin alım gücü yüksek tüketicileri ve sanayileri için gerekli alternatif ürünlerin üretilmesine yönlendirilmesi 1980 sonrası Türkiye tarımında da görülmektedir. Beşinci Beş Yıllık Plan'da sanayi yemlerine katkı için mısır ve soya fasulyesi, ihracata yönelik çiçekçiliğin desteklenmesi hedeflenmiştir. Yine bu planda yabancı sermayenin tohumculuk alanında yatırımlarının teşvik edilmesi hedeflenmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), 24 Ocak Kararları ile benimsenen neoliberal politikaların yoğun bir şekilde görüldüğü bir plandır.¹³⁴ Planda enflasyonla mücadele kapsamında tarımsal desteklerin şekillenmesi, rekabeti engelleyen yapısal sorunların giderilmesi ve ithalatın serbestleşmesine ağırlık verilmesi vurgulanmıştır. KİT'lerin modern yönetim anlayışıyla daha kârlı ve verimli çalışma hedefi, KİT'lerin süratle özelleştirilmeleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özerkleşmesi ve kendine yeterli hale gelebilmesi vurguları mevcuttur. Aynı zamanda kırsalda yaşam koşullarının iyileştirilmesi için eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, köye hizmet götüren kamu kuruluşlarının koordinasyonunun iyileştirilmesi gibi hedefler yer almıştır. Bir önceki planda da vurgulanan geleneksel tarım ürünlerinin dışındaki ürünlerin teşvik edilmesi bu planda da yer almaktadır. Yağlı tohumlar ve sanayi bitkileri, kaliteli ve yüksek verimli yaş sebze-meyve, seracılık ve çiçekliğin üretiminin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

¹³² Devlet Planlama Teşkilatı, “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989”, Yayın No. DPT: 1974, 1984.

¹³³ “Gıda rejimi” uluslararası tarımsal işbölümü ve uluslararası gıda politikalarının değişiminin izlenmesini mümkün kılan bir yaklaşımdır. Üçüncü Gıda Rejimi'nin başlangıcı ile ilgili farklı görüşler olsa da genel olarak 1980 sonrası başlayan ve hala devam eden süreç olarak tanımlanabilir. Daha detaylı bilgi için: Sibel Çaşkurlu, “Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci”, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, Sayı 3, 2012, s. 61-100.

¹³⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994”, Yayın No. DPT: 2174, 1989.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), 1994 ekonomik krizi, DTÖ Tarım Anlaşması ve AB-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmalarından sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu sebeple planda, tarım politikalarının DTÖ Tarım Anlaşması ve Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası'na uygun olarak düzenleneceği belirtilmektedir.¹³⁵ Tarımsal destekleme politikalarının serbest rekabet şartlarına uyum ve kamu kaynakları gözetilerek yeniden yapılandırılmasının altı çizilmiştir. Tarımsal destekleme politikalarında tarım ürünlerine devlet müdahalesinin azaltılması, doğrudan gelir desteğinin kullanılması ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması gibi yöntemler benimsenmiştir. Tarımsal üretim planlamasında arz fazlası ürünlerin ekim alanlarının sınırlandırılması veya başka tedbirler ile üretiminin azaltılması ve yerine iç ve dış talebi olan ürünlerin üretilmesi planlanmıştır. Planda yer alan ve yapılması hedeflenen, tarımı ilgilendiren hukuki ve kurumsal düzenlemelerden bazıları ise şu şekildedir: tarım sektörünün yapısal sorunlarının çözülmesi için kamu ve özel sektör temsilcilerini içeren "Tarımda Yeniden Yapılanma Kurulu" kurulması, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın daha verimli bir işleyiş için yeni bir yasa ile düzenlenmesi, TSKB'lerin özerk yapıya kavuşması ve bu çatı altındaki kooperatifçilik ve işletmecilik faaliyetlerinin birbirinden ayrılması için 3186 ve 2834 sayılı kanunlarda değişiklik, tütün ve şeker yasalarının güncel hale getirilmesi, Üretici Birlikleri Yasası çıkarılması ve birliklerin kurulması, Ziraat Odalarının demokratik yapıya kavuşması için 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Yasası'nda değişiklik yapılması.

1980-2000 arası dönemde, tarımda kamu etkinliğinin azalması ve daha çok piyasa koşullarına tabi olunması ile küçük üreticiliğin ve aile işletmeciliğinin yoğun olduğu Türkiye tarımında olumsuz etkilere ve bu üreticilerin yoğun olarak yaşadığı kırsalda değişikliklere sebep olmuştur. Türkiye'nin tarımsal yapısının 1980-2000 döneminde nasıl değiştiği aşağıda ele alınmaktadır.

1980'de 44,7 milyonun biraz üzerinde olan Türkiye nüfusu, 2000'e gelindiğinde yaklaşık yüzde elli ikilik bir artış ile 67,8 milyona ulaşmıştır. Bu Türkiye'deki nüfusun beslenmesini sağlayabilmek için gerekli gıda arzının artması gerektiği anlamına gelmektedir. Tarımsal gıda üretiminin büyük oranının kırsalda yaşayan tarımsal üreticiler tarafından gerçekleştirildiği göz önüne alındığında artan

¹³⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000", 1995.

nüfus ve kent yoğunluğu ve artan sanayi ihtiyacı ile kırsaldaki üreticiye gıda arzının sağlanmasında daha fazla görev düştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu süreçte kent-kır nüfus dağılımında önemli bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde üretilen politikaların tarımı ve köylülüğü etkilemesi sebebiyle 1980 sonrası kır nüfusu mutlak azalma eğilimine girmiştir.¹³⁶

Tablo 4.1. Türkiye Nüfusu ve Kır-Kent Dağılımı (1980-2000)

Yıl	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	Kentsel Nüfus (Yüzde Payı)	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfus (Yüzde Payı)
1980	44.736.957	19.645.007	43,9	25.091.950	56,1
1985	50.664.458	26.865.757	53	23.798.701	47
1990	56.473.035	33.326.351	59	23.146.684	41
2000	67.803.927	44.006.274	64,9	23.797.653	35,1

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tablo 4.2. 1980-2000 Arası İstihdamda Tarım Kesiminin Payı (1000)

Yıllar	Tarım	Toplam	Tarımın Payı (yüzde)
1980	8.960	16.523	54,2
1985	8.837	17.547	50,4
1990	8.675	18.539	46,8
1991	9.217	19.288	47,8
1992	8.725	19.459	44,8
1993	7.822	18.499	42,3
1994	8.789	20.006	43,9
1995	9.051	20.586	44,0
1996	9.219	21.194	43,5
1997	8.813	21.204	41,6
1998	9.016	21.778	41,4
1999	8.832	22.048	40,1
2000	7.755	21.581	35,9

Kaynak: Necdet Oral, IMF-DB Programının Sonucu: Tarım Çözülüyor, **Ziraat Mühendisleri Odası**, 15.08.2006,

[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4107&tipi=24&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); TÜİK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, [[tuik.gov.tr](https://www.tuik.gov.tr/)] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹³⁶ Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Sektörü”, s. 13.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana en fazla istihdam sağlayan sektör olan tarım 1980’lerin başında %50’ler civarındayken, 2000’e gelindiğinde %36’ya düşmüştür. Gelişmiş ülkelerde tarımda istihdam edilen nüfus oranları daha düşük olmasına rağmen, Türkiye’nin tarım ağırlıklı yönü devam etmiştir. Öte yandan tarım sektöründe kayıt dışılığın olması da istihdam ile ilgili net verilerin ortaya çıkmasını engellemektedir.

Tablo 4.3. 1980-2000 Arası Türkiye’nin İhracatı ve Tarımın İhracattaki Payı (Milyon \$)

Yıl	Genel İhracat	Tarım Ürünleri İhracatı	Tarımın Genel İhracattaki Payı (%)
1980	2.910	1.672	57,46
1985	7.958	1.719	21,6
1990	12.959	2.347	18,11
1995	21.636	2.133	9,86
2000	27.775	1.998	7,19

Kaynak: Ahmet Ay ve Sinem Yapar, “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, 2005, s. 57-80.

24 Ocak 1980 Kararları ile uluslararası ticaret üzerindeki engellerin hafifletilmesi ve ekonomide dışa açık ve ihracata dayalı bir yaklaşımın benimsenmesi ile genel ihracat miktarı artarken tarımın ihracattaki payı azalmıştır. 1980’de genel ihracat miktarının yüzde ellisinden fazlasını tarım ürünleri oluştururken, 2000’de bu oran yüzde yedi civarına gerilemiştir.

Tablo 4.4’te görüleceği üzere Türkiye tarımında küçük ve çok parçalı bir tarımsal yapı hâkimdir. Günaydın, ortalama işletme büyüklüğünün 1991 tarım sayımına göre 5,9 ha, 2001’de ise 6,1 ha olduğunu belirtmektedir.¹³⁷ Küçük ve çok parçalı yapı, tarımda verimliliğin düşmesine ve maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Gülçubuk, 1980’li yıllarda kırsalda geleneksel aile yapısının parçalanması ve düşük doğurganlık hızına bağlı olarak hane halkı büyüklüklerinin azalması sebebiyle tarımda işgücü yetersizliği, tarımda girdi giderlerinin yükselmesi ve tarım arazilerinin miras yoluyla küçülmesi gibi sebeplerin tarım-dışı sektörlerde çalışma

¹³⁷ Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Sektörü”, s. 16.

isteğini ve dolayısıyla kente göçü arttırdığını belirtmiştir.¹³⁸ Ayrıca tarım dışı istihdama yönelme ve kırdan kente göç daha çok erkekler arasında yaygınlaşan bir eğilim olduğundan tarım kadınlaşmıştır, başka bir ifadeyle erkeklerin tarım-dışı istihdama katıldığı hanelerde küçük aile üreticiliği kadın emeği üzerinden devam etmiştir.¹³⁹

Tablo 4.4. Tarım İşletmelerinin Büyüklüklerine Göre Dağılımı (%)

İşletme genişliği (da)	1980		1991		2001	
	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan
1-20	28,4	4,1	36,7	5,6	33,4	5,3
21-50	32,7	15,9	31,1	16,6	31,5	16,0
51-100	20,8	21,3	17,5	19,9	18,5	20,7
101-200	11,8	23,8	9,4	20,9	10,8	23,8
201-500	5,5	22,7	4,4	19,8	5,1	22,8
501++	0,8	12,2	0,9	17,2	0,7	11,3
Toplam	100	100	100	100	100	100
İşletme Sayısı	3.558.800		3.966.800		3.021.196	

Kaynak: Bülent Miran, **Tarımsal Yapı ve Üretim**, Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye’de Tarım**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 12.

1980-2000 döneminde yaşanan gelişmeler ile tarımsal üretimin nasıl şekillendiği çeşitli bitkisel tarım ürünlerinin bu dönemdeki üretim yapılan alanları, toplam üretim miktarları ve verimleri üzerinden, hayvancılık da ise hayvan varlığı üzerinden istatistikler ile incelenmektedir. Bitkisel ürünler tablosunda Türkiye’de temel gıda ürünleri sayılabilecek tahıllar (buğday, arpa, çavdar, mısır ve çeltik), kuru baklagiller (fasulye, nohut, yeşil ve kırmızı mercimek) ve yumru ve kök bitkiler (patates ve soğan) yer almaktadır. Bitkisel üretim incelemelerinde ayrıca Türkiye tarımında öne çıkan endüstriyel bitkiler (pamuk, tütün ve şeker pancarı) ve neoliberal politikalar ile öne çıkartılan yağlı tohumlar (soya, ayçiçeği ve kolza) yer almaktadır. Hayvancılık ise ülkede en yaygın olan büyükbaş ve küçükbaş hayvanların (sığır, manda, koyun ve keçi) varlığı üzerinden ele alınmaktadır.

¹³⁸ Bülent Gülçubuk, **Kırsal Kalkınma**, Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye’de Tarım**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 73.

¹³⁹ Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev, *“İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi”*, s. 39.

Planlı dönem ile devletin entansif (yoğun) tarım¹⁴⁰ yöntemine geçiş politikası başlamış ve fiyat sübvansiyonu aracı kullanılarak kimyasal gübre, tarımsal ilaç, tohumluk gibi girdilerin kullanımı verimi arttırmıştır. Verimlilik artışı uzun dönemde azalan gelirlerin telafi edilmesi ve küçük üreticiliğin devam edebilmesi için önemli olmuştur. Ancak tarımsal üreticilerin tarımsal üretimi devam ettirmesi için tarım politikaları kapsamında kullanılan taban fiyat uygulamaları, destek alımları, girdi desteği gibi araçların, Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek oranlı enflasyonun başlıca sebeplerinden biri olarak görülüp, 1980 sonrası devletin tarımsal desteklerin asgariye indirilmesi yaklaşımını benimsenmiştir. Bu da serbest rekabet ortamında bulunan üreticilerin yüksek verim için gerekli olan girdileri temin etmesi ve kullanmasını zorlaştırmıştır.¹⁴¹

Hava koşulları, ürün fiyatları ve desteklemeler üretimde dalgalanmalara neden olmaktadır. Tablo 4.5'te Türkiye'de insanların beslenmesinde önemli rol oynayan, sıklıkla tükettikleri temel gıda ürünlerinin (*staple crops*) 1980-2000 arası dönemde yıllara göre ekim alanı, üretim miktarı ve verimleri gösterilmektedir. Temel gıda ürünleri dünyada kalori alımının %90'ını oluşturan, rutin olarak (günlük veya öğün gibi sıklıkta) tüketilen, insanların beslenme alışkanlıklarının büyük bölümünü oluşturan ürünlerdir.¹⁴² Bu sebeple bu ürünlerin arzının yeterince sağlanması ve kolayca bulunabilmesi gıda güvencesinin sağlanabilmesi için önemlidir.

Tahıllar dünya çapında insanların beslenmesinde en temel gıda ürünlerini oluşturmaktadır ve bu sebeple stratejik bir ürün grubudur. Ayrıca gıda sanayiinde ham madde ve hayvancılıkta yem olarak kullanılmaktadır. 1980'li yıllara kadar tahıl ürünlerinde net ihracatçı konumda olan Türkiye'de bu durum, nüfus ve tüketim artışına paralel olarak üretim artışı olmayınca değişmeye başlamıştır.¹⁴³ 1980-2000 arası dönemde buğdayda verim artmış, ancak üretim miktarlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dönemde çavdarın ekim alanı ve üretim miktarında azalma olurken,

¹⁴⁰ Entansif (yoğun) tarım, bitkisel üretim ve hayvansal üretimde birim alan ve birim hayvandan en yüksek verimin elde edilmesi esasına bağlı yapılan, genellikle en ileri yöntemlerden ve teknolojilerden yararlanan tarım yöntemidir. Daha detaylı bilgi için: Başlıca Tarım Yöntemleri, **Tarım Coğrafyası**, [https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/ders/tarim_cografyasi/11/index.html] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁴¹ Özgür Teoman, "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sayı: 3, 2001.

¹⁴² FAO, "Staple Foods: What Do People Eat?", [http://www.fao.org/3/u8480e/u8480e07.htm] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁴³ TOBB, "Türkiye Tarım Sektörü Raporu 2013", 2013.

arpada hem üretim alanları hem üretim miktarlarında artış olmuştur. Mercimek ve nohutta 1980 sonrası üretim alanlarında ve üretim miktarlarında artış olsa da 1990 sonrası hem üretim alanları hem de miktarlarında düşüş olmuştur. 1980’lerde Türkiye mercimek ve nohut üretiminde dünyanın en önemli üreticilerinden biriyken¹⁴⁴ 1994’te TMO’nun (Toprak Mahsulleri Ofisi) bakliyat destekleme alımı kapsamında çıkarılması ile bakliyat üretimi hızla gerilemiştir.¹⁴⁵ Kuru baklagillerden sadece fasulyede hem üretim alanları hem üretim miktarlarında artış olmuştur. Patates ve soğan da ise bu dönemde hem üretim alanında hem de üretim miktarı ve verimde artış yaşanmıştır.

Tablo 4.5. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (1980-2000)

Ürünler	Yıllar	Ekim Alanı (1000 Ha)	Üretim (1000 Ton)	Verim (Kg/Da)
TAHILLAR				
Buğday	1980	9.020	16.500	183
	1985	9.350	17.000	182
	1990	9.450	20.000	212
	1995	9.400	18.000	191
	2000	9.400	21.000	223
Arpa	1980	2.800	5.300	189
	1985	3.350	6.500	182
	1990	3.350	7.300	218
	1995	3.525	7.500	213
	2000	3.629	8.000	220
Çavdar	1980	442	525	119
	1985	240	360	150
	1990	158	240	152
	1995	146	240	164
	2000	147	260	177
Mısır	1980	583	1.240	213
	1985	567	1.900	335
	1990	515	2.100	408
	1995	515	1.900	369

¹⁴⁴ FAOSTAT, [<http://www.fao.org/faostat/en/#data>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁴⁵ Ziraat Mühendisleri Odası, “Nohut Raporu 2018”, 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=29998&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tablo 4.5. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (1980-2000) (devamı)

	2000	555	2.300	414
Çeltik	1980	52	238	458
	1985	60	270	451
	1990	53	230	434
	1995	50	250	500
	2000	58	350	603
KURU BAKLAGİLLER				
Fasulye	1980	114	165	145
	1985	150	170	113
	1990	171	210	123
	1995	170	225	132
	2000	176	230	131
Nohut	1980	240	275	115
	1985	399	400	100
	1990	890	860	97
	1995	745	730	98
	2000	636	548	86
Mercimek (kırmızı ve yeşil)	1980	191	195	102
	1985	597	618	103
	1990	906	846	93
	1995	640	665	104
	2000	472	353	75
YUMRU ve KÖK BİTKİLER				
Patates	1980	183	3.000	1.639
	1985	207	4.100	1.981
	1990	192	4.300	2.240
	1995	200	4.750	2.375
	2000	205	5.370	2.620
Soğan	1980	70	960	1.371
	1985	85	1.270	1.504
	1990	83	1.550	1.869
	1995	143	2.850	1.994
	2000	100	2.200	2.204

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021);
FAOSTAT, [<http://www.fao.org/faostat/en/#data>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021);
Ahmet Özçelik (Ed.), **Tarım Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Tablo 4.6. Seçilmiş Endüstri Bitkileri ve Yağlı Tohumlarda Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (1980-2000)

Ürünler	Yıllar	Ekim Alanı (1000 Ha)	Üretim (1000 Ton)	Verim (Kg/Da)
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ				
Pamuk (kütü)	1980	672	500	201
	1985	660	218	212
	1990	641	655	276
	1995	757	852	294
	2000	654	880	346
Tütün	1980	223	228	74
	1985	177	170	76
	1990	320	296	92
	1995	210	204	97
	2000	237	200	85
Şeker pancarı	1980	269	6.766	2.511
	1985	322	9.830	3.049
	1990	380	13.986	3.682
	1995	312	11.171	3.577
	2000	410	18.821	4.590
YAĞLI TOHUMLAR				
Soya	1980	3	2	76
	1985	60	125	208
	1990	74	162	219
	1995	31	75	242
	2000	15	45	297
Ayçiçeği	1980	575	750	130
	1985	643	800	124
	1990	716	860	120
	1995	585	900	154
	2000	542	800	148
Kolza (kanola)	1980	10	12	115
	1985	0,135	33	333
	1990	2	2	104
	1995	0,007	0,009	129
	2000	0,82	0,187	228

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); Ahmet Özçelik (Ed.), **Tarım Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet politikası olarak şeker pancarı, tütün ve pamuk üretimine, işlenmesine ve pazarlanmasına sanayileşme ve kalkınma kapsamında önem verilmiştir. Tütün, kıraç ve küçük arazilerde yoğun emek kullanılarak yetiştirilebilen bir ürün olduğundan özellikle küçük aile çiftçiliği için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. 1980-2000 döneminde pamuk ve tütün ekim alanlarında dalgalanmalar yaşanırken pamukta üretim miktarı ve verim artmıştır. Şeker pancarında ise hem üretim alanı hem de üretim miktarı artmıştır. Seçilmiş yağlı tohum bitkilerinde en önemli boyutta üretim yapılan ayçiçeğidir. Soya ve kolza üretimleri bu dönem aralığında çok değerli boyutlarda değildir. Kolzanın ıslahının 1970'lerde yapılmış olması 1980-2000 döneminde Türkiye'de üretiminin yaygınlaşmamış olmasının nedeni olabilir. Bir sulu tarım ürünü olan soya ise Türkiye'de 1930'larda Karadeniz'de üretilmeye başlanmıştır ve 1980-2000 döneminde üretimi yaygınlaşmamıştır. Tabloda (4.6) gösterilen ürünlerin çoğunluğunda 1990 yılı diğer yıllara nazaran üretim miktarlarında artış görülen bir yıl olmuştur.

Tablo 4.7. Türkiye'deki Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı (Baş) (1980-2000)

Yıl	Sığır	Manda	Koyun	Keçi
1980	15.894.000	1.031.000	48.638.000	19.043.000
1984	12.410.000	544.000	40.391.000	13.100.000
1990	11.377.000	371.000	40.553.000	10.977.000
1995	11.789.000	255.000	33.791.000	9.111.000
2000	10.761.000	146.000	28.492.000	7.201.000

Kaynak: Ziraat Mühendisleri Odası, “Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği”, 2015,

[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=23449&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); Ahmet Özçelik (Ed.), **Tarım Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

1980-2000 döneminde özellikle hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan varlığında düşüş görülmektedir. Ancak özellikle manda ve koyun varlığındaki düşüş sürekli ve önemli miktardadır. Miran, 1995-2003 arası yaşanan azalışta yerli ırkların elden çıkarılması ve melez ırkların devreye girmesi, girdi maliyetlerinin yüksek

olması, ürün fiyatlarının düşüklüğü ve ekonomik krizlerin etkilerinin olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁶

4.1.2 2000'lerden Günümüze Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim

4.1.2.1 2000'lerde Tarım Politikalarını Etkileyen Gelişmeler

2000'li yıllar, tarımda önemli yapısal dönüşümlerin olduğu bir dönemdir. 1990'lı yıllardan süregelen ekonomik sorunlar 2000'li yıllarda da devam etmiş ve bu sorunların çözülebilmesi için atılan adımlar IMF ve DB ile olan ilişkileri arttırmış, tarım politikaları neoliberal yaklaşım etrafında oluşturulmuştur.

1999'da imzalanan IMF Stand By anlaşması ile desteklenen Enflasyonla Mücadele Programı'nda pek çok önlemin gerçekleştirilememesi ve bankacılık ve finans sektörünün ağır sorunlarla karşı karşıya olmasından dolayı Türkiye Kasım 2000 ve Şubat 2001'de şiddetli ekonomik krizler yaşamıştır. Bu krizlerin aşılabilmesi amacıyla hem IMF ile olan anlaşmalar devam ettirilmiş hem de DB ile anlaşmalar imzalanmıştır. Kasım 1999'da DTÖ, IMF ve DB kendi aralarında "tutarlılık anlaşması" imzalayarak faaliyetlerini birbirleriyle bağlantılı yürütmeye karar vermişlerdir. Bu karar neticesinde 2000'lerde Türkiye'ye yönelik yaptıkları destekler de birbirini tamamlar niteliktedir. 14 Nisan 2001'de, krize karşı IMF desteğiyle hazırlanan, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" devreye sokulmuştur. Türkiye, IMF ile yürütülen istikrar programını desteklemek için 27 Mayıs 2000'de DB ile 760 milyon dolarlık "Ekonomik Reform Kredisi" (ERL) anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca Türkiye 2001'de DB ile "Tarım Reformu Uygulama Projesi Anlaşması"nı (ARIP) imzalayarak doğrudan gelir sisteminin desteklenmesi için 600 milyon dolarlık destek almıştır. ARIP; doğrudan gelir desteği (DGD), Alternatif Ürün Projesi, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yeniden yapılandırılması ve Proje Destek Hizmetleri alt projelerinden oluşmaktadır.

IMF ve DB ile olan ilişkilerin yanı sıra Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsü kabul edilmiştir. Adaylığın onaylanması tarım hususunda "özellikle tarım nüfusu, işletme büyüklüğü, örgütlenme, tarımsal

¹⁴⁶ Bülent Miran, **Tarımsal Yapı ve Üretim**, Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye'de Tarım**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 28.

desteklemeler, kurumsal organizasyon, teknoloji kullanımı, verimlilik, bitki ve hayvan sağlığı şartları, ürün ve kalite ve standartları açısından uyum sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır”.¹⁴⁷ Uluslararası kuruluşlar ve AB ile olan ilişkilere tarım açısından bakıldığında özelleştirmelerin hızlanması, tarımda üretime yönelik desteklerin azaltılması ve zamanla tamamen kaldırılması, tarımın rekabet gücünün artırılması konuları ön plana çıkmıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, tarım politikalarının esaslarının “Dünya Tarım Örgütü Tarım Anlaşmasının öngördüğü yükümlülükler ile AB’ye tam üyelik sürecine girerken AT Ortak Tarım Politikasında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde” belirleneceği vurgulanmıştır.¹⁴⁸

2000 ve sonrası dönem ele alındığında, büyük bir ivme ile neoliberal politikaların Türkiye’de uygulanmaya konulması her zaman aynı istikrarla devam etmediği görülmektedir. Bu konuda, hem Türkiye’nin uluslararası kuruluşlar ve AB ile olan ilişkileri hem de yaşanan küresel gıda fiyatları krizlerinin etkileri vardır. IMF ile olan son anlaşma 2008’de tamamlanmış, ayrıca AB’ye üyelik süreci çeşitli sebeplerle iniş çıkışlar yaşamış ve uyum süreci çerçevesinde gerçekleştirilen yapısal değişiklikler de yavaşlamıştır. Küresel çapta yaşanan 2007-2008 ve 2011-2012 gıda fiyatları krizi neoliberal politikaların ve küçük tarım üreticilerini destekleyen politikaların terkedilmesinin gıda arz-talebi ve gıda güvencesine olan olumsuz etkileri küresel boyutta tartışılmaya başlanmış ve gıdada kendine yeterlilik konusu ön plana çıkmıştır.

4.1.2.2 2000’lerde Tarım Politikaları

IMF, DB ve DTÖ ile olan anlaşmalar ve AB adaylık statüsünün getirdiği mevzuata uyum süreci, Türkiye için somut hedefler ve takvim oluşturmuş ve bunun gereği olarak Türkiye’de tarım konusunda birçok strateji belgesi, kalkınma programı, plan gibi araçlar hazırlanmış, birçok yasa değişikliği gerçekleştirilmiş ve yeni yasalar çıkarılmıştır.

İç dinamikler açısından bakıldığında 2000 yılı ve sonrasını iki dönemde ele almakta yarar vardır. Bunun sebebi Kasım 2002 seçimleri ile yaşanan değişimdir.

¹⁴⁷ Neriman Yörür, “1990 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Planlama**, Sayı 2010/1, 2010, s. 8.

¹⁴⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, “*Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*”, Ankara, 2000, s. 133, madde 1280.

Seçim ncesi koalisyon hkmetlerinin olduğu ve ekonomik krizlerin etkilerinin yoğun yağandığı bir dönemken, seçim sonrası çoğunluk hükümetinin kurulduğu ve ekonomik krizden çıkmak için uluslararası kuruluğlara verilen sözlere göreceli olarak daha çok uyulan bir dönem bağlamığtır.

Kasım 2002 Türkiye genel seçimleri ncesi, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın tamamlayıcısı olarak iki önemli ihracat ve kalkınma ürünü olan Şeker ve tütünle ilgili 2001 tarihli 4634 sayılı Şeker Kanunu ve 2002 tarihli 4733 sayılı Tütün Kanunu ıkartılmığtır. Őekerpancarı; tarımsal üreticilerin bitkisel üretim yanında hayvancılık yapabilmelerini sağlayan, hem üretiminde hem de iŐlenmesinde önemli ölçüde istihdam yaratan ve stratejik bir ürün olarak kabul edilen bir endüstriyel bitkidir. Beslenmenin önemli bir parçası olan Őekerle ilgili Türkiye'deki politikaların temelini, kendine yeterlilik ilkesi diğer bir deyişle yurtiçindeki talebin yurtiçinde yapılan üretimle karşılanması yaklaşımı oluşturmaktaydı.¹⁴⁹ 2001'de çıkarılan kanun öncesinde Şeker pancarı tarımı ve Şeker politikalarının yürütülmesinde bir KİT olan TŞFAŞ görevlendirilmiŐti. Destekleme alımı yapma, üreticilerin desteklenmesi gibi sorumlulukları da mevcuttu ve Őekerde katma değer yaratacak Şekilde retim yapılması nemsenmiŐti. Şeker Kanunu ile Şeker tanımı geniŐletilerek nişasta bazlı Şeker üretimini de kapsar hale getirilmesi, doğrudan bakanlar kuruluna bağlı ve yurtiçi üretim ve pazar iŐleyiŐlerini düzenleme yetkisine sahip Şeker Kurulu'nun kurulması, i ve dış pazarlar için üretilecek Şeker kotasını bu kurulun belirlemesi, Şeker pancarı fiyatlarının artık devlet tarafından değil fabrika sahipleri ve üreticiler arasında belirlenmesi, Şeker fiyatlarının ise fabrika sahipleri tarafından belirlenmesi, özel sektöre ait fabrikaların kurulmasının önündeki engellerin kaldırılması deėiŐliklerini getirmiştir.^{150 151} Hali hazırda IMF'ye verilen niyet mektuplarında kamu kuruluşu olan Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi yer almıştır. Şeker Kanunu, zelleŐtirme sonrası Şeker sektörünün iŐleyiŐini kolaylaştıracak maddeler içermesi ile özelleŐtirmeye zemin hazırlanmıştır.¹⁵² Bu kanun ile devlet üretimi ve devlet desteğine son verilmesi

¹⁴⁹ Fatma Tosun ve Selda Arslan, "4634 Sayılı Şeker Kanunu Sonrasında Türkiye Şeker Sanayinde Meydana Gelen Gelişmeler", **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 25, zel Sayı 2, s. 320.

¹⁵⁰ 4 Nisan 2001 tarihli ve 4634 sayılı Şeker Kanunu.

¹⁵¹ Zeynep Erdinç, "Türkiye'de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 17, Sayı 3, 2017.

¹⁵² 30 Mart 2001 dağıtım tarihli ve 636 sıra sayılı Şeker Kanunu Tasarısı ile Plan ve Bütçe ve Tarım, Orman ve Köyişleri ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonları Raporu.

amaçlanmıştır. Tütün ise, yasa öncesinde, özellikle küçük aile üreticilerinin ürettiği, önemli bir ihracat ürünüdür ancak ARIP kapsamında tütün üretiminden vazgeçilmesi ve alternatif ürünlere geçiş yapılması hedeflenmiştir. Kanun ile TEKEL özelleştirme için hazır hale getirilmiş, piyasanın düzenlenmesinden sorumlu, tahkim kurulu olarak Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (TAPDK) kurulması, destekleme alım fiyatı belirlenmesi yerine sözleşmeli üretim veya açık arttırma yöntemi ile alım-satım yapılması ve doğrudan bütçeden destekleme yapılmaması kararlaştırılmıştır.¹⁵³

2002 seçimleri sonrası çoğunluk hükümetinin kurulmasıyla, iktidar partisi tarafından IMF tarafından öngörülen mali disiplin anlayışı benimsenmiş ve özelleştirme sürecine öncelik verilmiştir.¹⁵⁴ Bunlara paralel olarak AB üyeliğine yönelik çalışmalar ivmelenmiştir. Avrupa ile bütünleşme hedefine yönelik olarak Dokuzuncu Kalkınma Planı AB üyelik sürecinde temel strateji dokümanı olarak tasarlanmış ve AB mali takvimine uygun olarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak 7 yıllık bir doküman olarak hazırlanmıştır.¹⁵⁵ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 2008'de yayınlanan "Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Sürecinde İncelenmesi" Raporuna göre AB mevzuatlarına uygun 12 temel kanun yürürlüğe konmuştur.¹⁵⁶

2000 ve sonrası dönemde uygulamaya konan veya revize edilen yasal düzenlemeler Türkiye tarımında yapısal dönüşümler meydana getirirken özel şirketlerin tarımda aktif aktörler haline gelmesi, çiftçilerin örgütlenme ve üretim sistemlerinin değişmesi, gıda tedarik zincirlerinin farklılaşması, tarımsal üretimin güvencesizleşmesi, kırsal yapıların değişmesi gibi bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler kapsadıkları konulara yönelik olarak tarımsal üreticilerin örgütlenmesi, tarımsal üretim süreci, hasat sonrası dönem, toprak

¹⁵³ Okan Yaşar, "Türkiye'de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı 42, 2004.

¹⁵⁴ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**.

¹⁵⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, "*Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*", 2006, s. 11, madde 7.

¹⁵⁶ Bu rapora göre AB mevzuatlarına göre yürürlüğe konan kanunlar: 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu, 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu, 5184 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 5179 sayılı Gıda Kanunu, 5402 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun, 5300 sayılı Tarım Ürünlerinde Lisanslı Depoculuk Kanunu, 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, 5488 sayılı Tarım Kanunu, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu, 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ve 5661 sayılı T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatifleri Tarafından Kullanılan Grup Kredilerinden Doğan Kefaletin Sona Erdirilmesi Hakkında Kanun.

kullanımı ve kırsal yapı, tarımsal destekleme başlıkları altında gruplandırılarak getirdikleri değişiklikler ve tarıma olası etkileri üzerinden aşağıda incelenmiştir.

Tarımsal üreticilerin örgütlenmesi ile ilgili Haziran 2000 tarihli 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun, Haziran 2004 tarihli 5184 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ve Temmuz 2004 tarihli 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu kabul edilmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun ile TSKB'lerin özzerleştirilmesi ve tesislerinin şirketleştirilmesi öngörülmüştür. Bu yasayla oluşturulan “Yeniden Yapılandırma Kurulları” birlik yönetimlerinin üzerinde bir yetkiye sahip olurken, kooperatif ve birliklerin devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden mali destek sağlaması engellenmiştir.¹⁵⁷ 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu'nda değişiklik yapan 5184 sayılı kanun, tarımsal üreticilerin meslek kuruluşu olan ziraat odalarının yaşadığı sıkıntıları giderme amacı gütmesine rağmen yeterince destek olamamıştır. 5184 sayılı kanun ile belirlenen sağlanan oda gelirleri, aynı yılın Eylül ayında çıkarılan 5234 sayılı kanun ile daraltılmıştır.¹⁵⁸ Ziraat odaları; örgütlenme sıkıntısı, tarımla ilgili politikalar konusunda yeterli etki düzeyine sahip olmamak, oda yönetiminde küçük üreticilerden ziyade yan uğraş olarak çiftçilik yapan ve şehirlerde yaşayanların yer alması, mali kaynak eksikliği gibi sıkıntılarla karşılaşmaya devam etmektedir.¹⁵⁹ 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu'na bakıldığında üretici birliklerinin kanunda belirtilen faaliyet alanları tarım kooperatiflerinin faaliyet alanları ile kesişmektedir.¹⁶⁰

ABD ve AB'de üretici birlikleri özellikle lobi faaliyetleri yürütmek ve tarım ürünleri piyasalarını düzenlemek gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye de ise üretici birlikleri 5200 sayılı kanunda belirtilmeyen konularda 2908 sayılı Dernekler Kanunu'na tabi bırakılmıştır. Bu durum birliklerin örgüt olarak dernek, kooperatif ve şirket arasında bir noktada konumlandırmakta ancak yasal bir boşluk oluşturmaktadır. Hali hazırda var olan örgütlenme biçimlerinin üstüne üretici birliklerinin kurulması

¹⁵⁷ 1 Haziran 2000 tarihli ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun.

¹⁵⁸ 17 Eylül 2004 tarihli ve 5234 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

¹⁵⁹ İ. Hakkı İnan, Mithat Direk, Burçin Başaran, Serkan Birinci ve Erhan Erkmen, “Tarımda Örgütlenme”,

[https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/97399278d24e6bb_ek.pdf?tipi=14&sube=Eri%C5%9Fim]

(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁶⁰ 29 Haziran 2004 tarihli ve 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu.

konusunda üretici örgütlenmesi sağlamak yerine dağıttığı, mevcut kooperatifler ile aralarında rekabet yaşanabileceği, yeni bir örgüt modeli oluşturulmasındansa var olan örgütlerin aktif kullanılması yönünde eleştiriler oluşmuştur.^{161 162}

Bu dönemde tarımın çerçevesini oluşturmak ve tarımsal üretim sürecini şekillendirmek amacıyla bazı kanunlar çıkarılmıştır. Bunlar; 5488 sayılı Tarım Kanunu, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu, 5402 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun, 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu, 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'dur.

Nisan 2006'da yürürlüğe giren Tarım Kanunu, tarım sektörü ile ilgili konuları bütünlük içinde ele almak ve uzun vadeli planlar yapmak, DTÖ ve AB uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla hazırlanmıştır.^{163 164} Kanunda özel sektörün rolünün artırılması, piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımını belirleme, kırsal kalkınmanın sağlanması ve gıda güvencesinin güçlendirilmesi ilke ve amaçları yer almaktadır. Bu kanun ile tarımsal desteklemelerde kullanılacak araçlar doğrudan gelir desteği, fark ödemesi, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri ve diğer destekleme ödemeleri olarak belirtilmiş, tarımsal desteklemelerin gayrisafi milli hasılanın yüzde birinden az olamayacağı da kanunda vurgulanmıştır. Ancak, her yıl ödenmesi gereken miktardaki tarımsal destekler kanunda belirtilen miktarların altında ödenmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca desteklerin ödeme takvimleri belirsizdir ve çoğunlukla bir yıl sonra ödeme yapılmaktadır.

Çiftçilerin üretimlerini sağlayabilmesi için en önemli girdilerden biri olan tohum ile ilgili bu dönemde yapılan üç kanun, özel sektörün tarıma olan müdahilliğini

¹⁶¹ Abdullah Aysu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Devlet ve Tarım: Yıkılış, Kuruluş, Çözülüş**, Abdullah Aysu ve M. Serdar Kayaoğlu (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014, s. 597.

¹⁶² Murat Yercan, "Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 13, Sayı 1, 2007, s. 24.

¹⁶³ 18 Nisan 2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanunu.

¹⁶⁴ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, "*Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Sürecinde İncelenmesi: Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı*", Ankara, Ağustos 2008, s. 16.

¹⁶⁵ Türkiye Ziraat Odaları Birliği, "Tarıma Destek Milli Gelirin Yüzde 1'ine Çıkarılmalı", 19.04.2015, [<https://www.tzob.org.tr/basin-odasi/haberler/tarima-destek-milli-gelirin-yuzde-1-ine-cikarilmali->] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

arttırmaya yol açmıştır. 1980 öncesinde Tarımsal Araştırma Genel Müdürlüğü ve Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü gibi kamu kurumlarının rol oynadığı tohum ıslahında, 2004 tarihli 5402 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun ile tohumlar üzerinde fikri haklar güvence altına alınmıştır. 2006 tarihli 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'ndan izin ve yetki alınmadan hazırlanan tohumların satışını yasaklamakta, bakanlığın sertifikasyon, ticaret ve denetim yetkilerini gerekli gördüğü takdirde özel şirketlere devrini mümkün kılmakta, tohum şirketleri ile tarımsal üreticiler arasında çıkabilecek uyuşmazlıklarda bu yasa ile kurulan Türkiye Tohumcular Birliği yetkili kılınmaktadır.¹⁶⁶ Bu yasayla çiftçilerin kendi ürettikleri tohumları satmaları yasaklanmakta, sadece kendi aralarında değiş-tokuşuna izin verilmekte, bir başka deyişle bu yasa üreticilerin üretim sistemleri üzerindeki kontrollerini kaybetmesinin bir aracına dönüşmektedir. Ayrıca uyuşmazlıkların devlet yerine hali hazırda tohum üretimini yapanların birliği tarafından çözülmesi yaklaşımı çiftçilerin aleyhine olan bir durumdur. 2010'da çıkarılan 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu ise modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerin faaliyetlerini düzenlemektedir. Bu kanuna göre genetik yapısı değiştirilmiş organizma (GDO) içeren gıdaların sağlık üzerine etkilerine dair kesin sonuca henüz ulaşamamıştır¹⁶⁷ ve Türkiye, AB gibi ihtiyatlı yaklaşım prensibini¹⁶⁸ benimsemiştir. Kanunla genetiği değiştirilmiş bitki ve hayvanların üretimi ve GDO ve ürünlerinin bebek mamalarında kullanılması yasaklanmıştır.¹⁶⁹ Yem amaçlı kullanım için GDO'lu ürünlere izin verilmiştir ancak GDO'lu yemle beslenen hayvanlardan elde edilen süt, yumurta, peynir gibi ürünlerin etiketlenmesine dair bir uygulama söz konusu değildir. Kanunla, GDO içeren veya bu maddelerden üretilmiş ürünlerin kullanımının izin sürecinde yetkili olarak Biyogüvenlik Kurulu kurulmuştur ve kurulun bağımsızlığı "hiçbir organ, makam, merci ve kişi Kurula emir ve talimat veremez" şeklinde belirtilmiştir.¹⁷⁰ 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından 2

¹⁶⁶ 31 Ekim 2006 tarihli ve 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu.

¹⁶⁷ Ahmet Atalık, **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)**, Abdullah Aysu ve M. Serdar Kayaoğlu (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014.

¹⁶⁸ İhtiyatlılık ilkesi, bilimsel belirsizlik olduğu durumlarda önleyici tedbirlerin alınmasını öngören bir yaklaşımdır. Daha detaylı bilgi için: Science for Environment Policy, "The Precautionary Principle: Decision Making Under Uncertainty", Sayı 18, Eylül 2017 [https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/precautionary_principle_decision_making_under_uncertainty_FB18_en.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁶⁹ 18 Mart 2010 tarihli ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu.

¹⁷⁰ A.g.e.

Ağustos 2018’de yayınlanan genelge ile Kurul kaldırılmış ve yetkileri Tarım ve Orman Bakanlığı’na devredilmiştir.¹⁷¹ GDO ile ilgili çekinceleri ve endişeleri gidermek, şeffaf bir süreç yürütmek için önceleri Biyogüvenlik Kurulu altında yer alan iki komitenin (Sosyo Ekonomik Değerlendirme ve Bilimsel Risk Değerlendirme Komiteleri) hazırladığı raporlar başta Kurul’un web sitesinde yayınlanıp ve sivil toplum ve yurttaşların görüş bildirimine açık hale getirilirken,¹⁷² sonraları bu uygulamanın kaldırılması sürecin işlemlerine yönelik bilinmezlik oluşturmaktadır.

Tarımsal üretimde, üretim sürecinin iyileştirilmesine yönelik üç önemli yasal gelişme söz konusudur. Kuruluşu cumhuriyet öncesine dayanan tarım kredi kooperatifleri; üreticilere kredi temini, sigorta acenteliği yapma, üreticilerin ürünlerini değerlendirme gibi rollere sahiptir. 1985 tarihli ve 3223 sayılı kanun ile Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı’nın ilgili kuruluşu haline getirilmiş ve denetimi de bakanlığa verilmiştir.¹⁷³ 2005’te kabul edilen 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile kooperatifler özerk hale getirilmiş ve kooperatifler ve birlikler arasında işbirliği yapılabileceği yasal düzenleme altına alınmıştır.¹⁷⁴

2005’te 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu’yla doğal felaketler, aşırı hava koşulları, bitki ve hayvan hastalıkları gibi kanunda belirtilen riskler nedeniyle uğranılabilecek zararların tazmin edilmesini temin etmek için tarım sigortaları uygulamasının düzenlenmesi amaçlanmıştır.¹⁷⁵ İklim değişikliğinin etkilerinin ve görülme sıklığının artması ile çiftçilerin zararlarını telafi edebilmeleri adına bu kanun olumlu bir adımdır. Kanunla, Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM) oluşturulmuştur ve devlet çiftçilere prim desteği sağlamaktadır. Prim tutarlarının minimize edilmesi ve daha çok üreticinin sisteme dâhil olması ile sistemin daha etkili bir şekilde işlenmesi sağlanabilir.¹⁷⁶

¹⁷¹ 2018/ Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, Resmi Gazete Tarihi 02.08.2018, Sayı 30497.

¹⁷² Ali Ekber Yıldırım, **Üretim Tüket: İthalat-Siyaset-Rant Kısacasında Tarım**, 9. Baskı, İstanbul: Sia Kitap, 2020, s. 225.

¹⁷³ 7 Haziran 1985 tarihli ve 3223 sayılı 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 237 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

¹⁷⁴ 6 Nisan 2005 tarihli ve 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 553 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun.

¹⁷⁵ 14 Haziran 2005 tarihli ve 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu.

¹⁷⁶ Gökhan Sümer ve Yunus Polat, “Dünya Tarım Sigortaları Uygulamaları ve Tarsim”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 18, Sayı 1, 2016, s. 262.

2007 tarihli 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakların ulusal kalkınma planı, program ve stratejilerinde belirtilen ilke ve hedefler kapsamında uygulanmasını sağlamak amacıyla kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nu (TKDK) düzenlemektedir.¹⁷⁷ TKDK özelinde verilen destekler yatırım özelinde verilmekte, bu desteklerle tarım sektöründe istihdam yaratma, verimlilik artırma, kırsal kalkınmanın sağlanması, yerel ekonominin canlanması amaçlanmaktadır.¹⁷⁸

Tarımsal ürünlerin hasadından sonrasını ilgilendiren iki kanun yapılmıştır. 2005 tarihli 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu, depolanmaya uygun ürünlerin depolanması için sistem oluşturmak ve tarım ürünleri ticaretini kolaylaştırmak amacıyla çıkarılmıştır.¹⁷⁹ Hasat sonrasında çiftçilerin ürünlerini ucuza satmak zorunda kalmasını engellemek adına uygun bir yöntemdir. Ancak Türkiye'de çiftçilerin çoğunluğunun küçük üreticiler olduğu göz önüne alındığında depoya koyacak ürünlerinin yeterli miktarda olmaması, ürünlerin depoya taşınmasının üreticiler için ek masraf oluşturması ve sistem maliyetlerinden dolayı kârlılıklarının düşük olması lisanslı depoculuk sistemini küçük üreticiler için dezavantajlı kılmaktadır. Ayrıca sistemin verimli işlemesi için üretim merkezlerine yakın çok sayıda lisanslı depo olması gerekir.¹⁸⁰ Lisanslı depoculuk mevcut haliyle, Türkiye'de büyük ölçekli tarımsal üreticiler için daha avantajlıdır. 2010 tarihli 5957 sayılı kısaca Hal Yasası olarak bilinen Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun,

“sebze ve meyveler ile arz ve talep derinliğine göre belirlenecek diğer malların ticaretinin kaliteli, standartlara ve gıda güvenilirliğine uygun olarak serbest rekabet şartları içinde yapılması, malların etkin şekilde tedariki, dağıtımı, satışını, üretici ve tüketicilerin haklarının korunması, meslek mensuplarının faaliyetlerinin düzenlenmesini, toptancı halleri ve pazar yerlerinin işletilmesini”

¹⁷⁷ 4 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

¹⁷⁸ Bülent Gülçubuk, Özdal Köksal, Yener Ataseven, Umut Gül ve Mustafa Kan, “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Tarafından Desteklenen Projelerin İstihdam Yaratma Açısından Değerlendirilmesi”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 34, Sayı 1, 2017.

¹⁷⁹ 10 Şubat 2005 tarihli ve 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu.

¹⁸⁰ Mustafa Kaya, “Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi Hububat Piyasası Örneği”, **Kalkınma Bakanlığı**, Uzmanlık Tezi, Yayın No. 2971, 2017, s. 23.

düzenlemektedir.¹⁸¹ Bu kanun, meslek mensuplarının kayıt altına alınması, Hal Kayıt Sistemi kurulması, toptancı halleri ve semt pazarlarında üreticilere ve üretici örgütlerine en az yüzde yirmi yer ayrılması, belediyelerin üretici pazarları kurabilmesi izni gibi yararları beraberinde getirmektedir. Öte yandan, bu kanunla belediyelerin yeni kurulacak olan toptancı hallerini veya hâlihazırda belediyelerce işletilen hallerin yönetimini özel teşebbüslere devredebilmesini mümkün kılınmıştır. Ancak hallerin özelleştirilmesi, satılmaya getirilen ürünün fiyatının hal sahibi şirket tarafından belirlenmesini ve bu konuda üreticinin söz sahibi olamaması gibi bir durumu mümkün kılmaktadır.¹⁸²

Tarımsal üretime yönelik kanunların yanı sıra 2000 sonrası dönemde toprak kullanımı ve kırsal yapıda dönüşüme yol açan bazı yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu'nun 87. Maddesi yabancı gerçek ve tüzel kişilerin köylerde taşınmaz edinmelerini yasaklamaktaydı. Ancak 1985'ten bu yana yabancıların Türkiye'den taşınmaz edinimini sağlamak için hem 1934 tarihli 2644 sayılı Tapu Kanunu'nda hem de Köy Kanunu'nda değişiklik yapma girişimi olmuş ve bu yasal değişiklikler anayasa mahkemesi tarafından kısmen veya tamamen iptal edilmiştir.¹⁸³ 2012 tarihli Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde değişiklik yapan kanunla yabancıların tarım arazisi alması mümkün kılınmıştır.¹⁸⁴ Bu durum Türkiye'yi kendi gıda üretimini ve gıda güvencesini sağlaması açısından riskli bir noktaya koymaktadır. Mera alanlarının korunması için 1998'de çıkarılan 4342 sayılı Mera Kanunu'nda 2004'te çıkarılan kanun ile değişiklik yapılmış ve işgal edilerek mera kullanımı teknik olarak mümkün olmayan yerlerin Hazine adına tescilli yapılabileceği belirtilmiştir.¹⁸⁵ Diğer bir ifadeyle yasal olmayan yapılaşmaların olduğu meralarda meranın niteliği değiştirilmekte ve imar planı içine alınmaktadır. Mera Kanunu 2008'de 5751 sayılı kanun ile yine değişikliğe uğramış ve Elektrik Piyasası Kanunu hükümlerine göre elektrik faaliyetleri için ihtiyaç duyulan ve jeotermal kaynaklı teknolojik seralar için

¹⁸¹ 11 Mart 2010 tarihli ve 5957 sayılı Sebze ve Meyve ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun.

¹⁸² Abdullah Aysu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Devlet ve Tarım: Yıkılış, Kuruluş, Çözülüş**, s. 599.

¹⁸³ Şeref Ertaş ve Gülseren Y. Öztürk, "Yabancıların Taşınmaz Edinmesindeki Gelişmeler ve Türkiye'deki Son Durum", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 23, Sayı 3, 2017.

¹⁸⁴ 3 Mayıs 2012 tarihli ve 6302 sayılı Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.

¹⁸⁵ 27 Mayıs 2004 tarihli ve 5178 sayılı Mera Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

ihtiyaç duyulan meraların tahsis amacının değiştirilebileceği belirtilmiştir.¹⁸⁶ Türkiye’de hayvan yetiştiriciliğinde en önemli kaba yem kaynaklarından olan mera alanlarının TÜİK verilerine bakıldığında 2001’den bu yana hiç değişmediği (14,6 milyon hektar) görünmektedir.¹⁸⁷ Bu durum meclis birleşimlerinde mera alanlarının hiç değişmemesi üzerinden¹⁸⁸ ve önergelerle mera alanlarında yaşanan dönüşümler üzerinden sorgulanmıştır.¹⁸⁹ Sayıştay’ın dönemin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile ilgili hazırladığı 2017 yılı raporunda TÜİK tarafından mera alanının 14,6 milyon hektar açıklamasına rağmen aynı dönemde yaklaşık 11 milyon hektar olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁰ Meralarla ilgili Ağustos 2020’de yapılan bir habere göre, 2001’de ülke genelinde 14 milyon 616 bin hektar olan mera alanı 2019’da 11 milyon 696 bin hektara gerilerken, örneğin jeotermal santrallerin yoğun olduğu Aydın’da mera alanları 2001-2019 arasında %66 azalmıştır.¹⁹¹

Benzer bir süreç zeytinlikler için de yaşanmıştır. 1995’te çıkarılan 4086 sayılı kanun ile “zeytinlik sahaları içinde ve bu sahalara en az 3 kilometre mesafede zeytinyağı fabrikası hariç zeytinliklerin vegatatif ve generatif gelişmesine mani olacak kimyevi atık bırakan, toz ve duman çıkaran tesis” yapılamayacağı ve işletilemeyeceği belirtilmektedir.¹⁹² 2012’de çıkarılan yönetmelikle, bu madde zeytinlik sahalarının, alternatif alan bulunmaması ve ÇED raporuna uygun olması halinde jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları, kamu yararı kararı alınmış plan ve yatırımlar, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim tesisleri ve kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri, petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetlerine

¹⁸⁶ 26 Mart 2008 tarihli ve 5751 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

¹⁸⁷ TÜİK, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁸⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 27. Dönem 4. Yasama Yılı 57. Birleşim, 10.03.2021,

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=23554&P5=H&PAGE1=78&PAGE2=&web_user_id=19518803] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁸⁹ Örnek sorgulamalar için: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yazılı Soru Önergeleri, Esas No 7/42811, Manisa Milletvekili Bekir Başevirgen, 10.03.2021; Türkiye Büyük Millet Meclisi Yazılı Soru Önergeleri, Esas No 7/36617, Adıyaman Milletvekili Abdurrahman Tutdere, 11.11.2020; Türkiye Büyük Millet Meclisi Yazılı Soru Önergeleri, Esas No 7/26167, Niğde Milletvekili Ömer Fethi Gürer, 27.02.2020.

¹⁹⁰ Sayıştay Başkanlığı, “Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2017 Yılı Sayıştay Denetim Raporu”, Eylül 2018, s. 32.

¹⁹¹ Şirketlerin önü açılıyor: Hayvanların merası JES’çilerin elinde, **BirGün**, 01.08.2020, [https://www.birgun.net/haber/sirketlerin-onu-aciliyor-hayvanlarin-merasi-jes-cilerin-elinde-310339] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

¹⁹² 28 Şubat 1995 tarihli ve 4086 sayılı 3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanunun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi ve Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun.

açılacağı şeklinde değiştirilmiştir.¹⁹³ Aynı yönetmelikte zeytinlik sahası en az 25 dekar olan alan olarak belirtilmiştir. Aysu, Türkiye’de zeytinliklerin ortalama 12 dekar olduğu göz önüne alındığında, bu yönetmeliğe göre mevcut zeytinliklerin yüzde 70’inin zeytinlik sahası sayılmayacağını belirtmektedir.¹⁹⁴

2005 yılında çıkarılan 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu “toprağın doğal veya yapay yollarla kaybını ve niteliklerini yitirmesini engelleyerek korunmasını, geliştirilmesini ve çevre öncelikli sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak, planlı arazi kullanımını” sağlamak amacıyla çıkarılmıştır.¹⁹⁵ Bu kanun, Türkiye tarımının en önemli sorunlarından biri olan küçük arazilerin yaygınlığına çözüm olarak miras yoluyla yeter büyüklükteki tarımsal arazi parsellerinin daha küçük parçalara bölünmesini engellemektedir. Ayrıca arazi toplulaştırma yöntemi benimsenmektedir. Bu kanunda, çıktığı tarihten itibaren çeşitli dönemlerde değişiklikler yapılmıştır. 31 Ocak 2007’de çıkarılan kanundaki Geçici Madde 3 ile gerekli izinler alınmadan tarım arazilerini tarım dışı amaçla kullanıma açmış olan ve bu kullanıma devam etmek isteyenlere başvuru imkânı tanınmıştır¹⁹⁶ ancak Şubat 2007’de Anayasa Mahkemesi kararı ile yürürlüğün durdurulması kararı verilmiştir. Aynı madde 2008’de de kanun değişikliği olarak getirilmiştir.¹⁹⁷

Kırsal yapıda dönüşümle ilgili çıkarılan bir diğer kanun ise Büyükşehir Yasası olarak bilinen 2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’dur. Bu kanun ile 13 ilin il belediyeleri büyükşehir belediyelerine dönüştürülürken, tüm büyükşehir belediyelerinin sınırları içerisinde yer alan köyler ve beldelerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalle olarak bağlı buldukları ilçelerin belediyelerine katılmışlardır.¹⁹⁸ Köylerin mahalleye dönüştürülmesi köylüler ve tarımla geçimini sağlayanlar için birçok dezavantaj getirmektedir. Hizmetlere ulaşım konusunda köy bütçesinin kaldırılması ile köylerde köylü-devlet işbirliği ile

¹⁹³ 3 Nisan 2012 tarih ve 28253 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Zeytinciliğin Islahı, Yabanilerinin Aşılattırılmasına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik.

¹⁹⁴ Abdullah Aysu, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Devlet ve Tarım: Yıkılış, Kuruluş, Çözülüş**, s. 604.

¹⁹⁵ 3 Temmuz 2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu.

¹⁹⁶ 31 Ocak 2007 tarihli ve 5578 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

¹⁹⁷ Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nda yapılan değişikliklere yönelik örnek vaka olarak Cargill için bkz. Abdullah Aysu, **Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**, s.51-55.

¹⁹⁸ 12 Kasım 2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

yapılan yatırımların artık belediyeler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir ancak belediyelerin yeterli alt yapısı ve bütçesi olmaması, köylerin merkezlere uzaklığı gibi sebeplerle bu konularda aksamalar olabilir. Kırsal alanda yaşayanların giderleri; su ve atık su ücretleri, emlak vergisi ve diğer mali yükümlülüklerle artmaktadır. Tarımsal olarak bakıldığında köy tüzel kişiliğine ait mera, yaylak, otlak gibi hayvancılıkla ilgili arazilerin büyükşehir belediyelerine devredilmesi bu alanların gelecekte kiralanması veya satılması, tarım arazilerinin ise imara açılması gibi riskleri barındırmaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinin yerleşim alanlarının dışına çıkarılması endişesi, sabit hayvancılık yatırımlarında proje ve imar izni gerekmesinden dolayı ahır, ağıl vb. yapımlarında ek işlemler ve bütçe gerekmesi hayvancılıkla geçimini sağlayanların karşılaştıkları zorluklardandır.^{199 200}

2000 ve sonrası dönemde gerçekleşen önemli bir adım tarımsal desteklemeye yönelik yaklaşımda yaşanan değişikliklerdir. ARIP'in öngördüğü, 2002 yılında üretimden bağımsız olarak verilmeye başlanan Doğrudan Gelir Desteği 2009 yılında sonlandırılmıştır. 2006'da çıkarılan Tarım Kanunu, ARIP'in aksine tarımsal destekleme araçlarını çeşitlendirmiştir. Bu süreçte, Tarım Kanunu'nda belirtilen şekilde tarımsal üretimin "kendi ekolojisine uygun alanlarda yoğunlaşması, desteklenmesi, örgütlenmesi, ihtisaslaşması ve entegre bir şekilde yürütülmesi"²⁰¹ amacıyla tarımsal destekleme politikalarında bölgesel havza temelinde destekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Bakanlar Kurulu tarafından 2009'da Türkiye iklim, topografya ve toprak verileri dikkate alınarak 30 tarımsal havzaya bölünmüş, Temmuz 2009'da yapılan toplantı ile "Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli" tanıtılmış ve 2010'dan itibaren uygulamaya geçilmesi amaçlanmıştır. 2016'da havza tanımı değiştirilmiş ve 30 havza yerine "her ilçe sınırları içerisinde kalan alan ayrı bir tarım havzası" olarak belirlenmiştir.²⁰² Böylelikle belirlenen havza sayısı 941 olmuştur. Havza bazlı üretim ve destekleme modeli 2016 sonlarına doğru açıklanan Milli Tarım Projesi'ne dönüştürülmüştür. Bu proje, "Havza Bazlı Destekleme Modeli" ve "Hayvancılıkta Yerli Üretimi Destekleme Modeli" olmak üzere iki ana başlıktan

¹⁹⁹ Merve Ayyıldız, Adnan Çiçek ve Bekir Ayyıldız, "6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Kırsal Kesime Olası Etkileri", **Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi TARGİD**, Özel Sayı, 2016.

²⁰⁰ Ali Ekber Yıldırım, "Büyükşehirlerde Köy ve Beldeler 'Kırsal Mahalle' Olacak", **Tarım Dünyası**, 12.01.2021 [https://www.tarimdunyasi.net/2021/01/12/buyuksehirlerde-koy-ve-beldeler-kirsal-mahalle-olacak/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁰¹ 18 Nisan 2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanunu.

²⁰² 12 Kasım 2016 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2016/9415 sayılı Türkiye Tarım Havzalarının Belirlenmesine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar.

oluşmaktadır.²⁰³ Bu destekleme modeli kapsamında verilen tohum desteği sadece sertifikalı tohum kullanımını kapsamakta, kendi tohumunu kullanmak isteyen üreticilerin bu destekten faydalanmasının önüne geçilmektedir.

Milli Tarım Projesi sonrası geliştirilen bir diğer proje ise “Tarımda Milli Birlik Projesi”dir. 2019 Nisan ayında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tanıtımının yapılması planlanan proje tarımsal yapının köklü bir değişimin hedeflendiği bir sistem öngörmektedir. Proje ile “Yalın Sistem” yapısının getirilmesi planlanmış ve bu yapı dört katmandan oluşan bir piramit olarak kurgulanmıştır. Piramidin en altında üreticiler (çiftçiler, ormancılar ve balıkçılar) yer almakta, ikinci katmanda Tarım ve Orman Bakanlığı Taşra Teşkilatı ve Tarım Kredi Kooperatifi’nin konsolide edilmesiyle oluşturulan, mikro planlama, girdi temini, teşvik ve desteklemeler gibi konulardan sorumlu “Milli Birlik Kooperatifi” yer almaktadır.²⁰⁴ Üçüncü katmanda ise yüzde elli özel sektör ortaklığı ile kurulacak olan bir holdingin bulunması ve bu holdingin “girdi temini, lojistik, pazarlama ve perakende aşamalarında üreticiden tüketiciye değer zincirini makro ölçekte” planlamaktan sorumlu olması hedeflenmiştir.²⁰⁵ En üst katmanda ise ne olduğu açıklanmamış olan “dünya markası” yer almaktadır. Bu projenin tanıtım toplantısı yapılmadan önce tarımsal üretimdeki paydaşların birçoğu (meslek odaları, sendikalar, üretici birlikleri, üreticiler vb.) tarımın sürekli yeniden yapılandırılması, bakanlığın ve tarımın özelleştirilmesi gibi yönleri vurgulayarak tepki göstermiş ve bu sebeple tanıtımın yapılmasından vazgeçilmiştir.²⁰⁶ Bunun ardından tarımın yeniden yapılandırılmasına ilişkin paydaşların fikirlerinin alınması amacıyla Temmuz 2019’da III. Tarım Şurası’nın yapılması planlanmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın kısa, orta ve uzun vadeli stratejilerini belirlenmesine amacıyla kamu çalışanları, akademisyenler, üretici

²⁰³ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, “2018-2022 Stratejik Plan”.

²⁰⁴ Albayrak’ın Tarımda Milli Birlik Projesi’nden Holdingler çıktı, **ABC Gazetesi**, 17.04.2019 [https://abcgazetesi.com/albayrakin-tarimda-milli-birlik-projesinden-holdingler-cikti-9606] (Son Erişim Tarihi 30.08.2021)

²⁰⁵ Ali Ekber Yıldırım, “Tarıma ‘Milli Holding’ geliyor”, **Dünya Gazetesi**, 17.04.2019 [https://www.dunya.com/kose-yazisi/tarima-milli-holding-geliyor/443497] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁰⁶ Paydaşların tepkileri için bkz. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, “Tarım Milli Birlik Projesi” Konulu Basın Açıklaması, 29.04.2019 [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31284&tipi=5&sube=5] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); Tarımda Milli Birlik Projesi’ne bir tepki de TÜRKTOB’dan, **Bloomberg HT**, 25.04.2012 [https://www.bloomberght.com/tarimda-milli-birlik-projesi-ne-bir-tepki-de-turktob-dan-2214508] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yazılı Soru Önergeleri, Esas No 7/12129, Tekirdağ Milletvekili İlhami Özcan Aygun, 13.05.2019.

birlikleri, kooperatifler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör temsilcileri gibi çeşitli paydaşlar bir araya gelmiştir. Tarım Şurası'nda sertifikalı tohum kullanımının artırılması, sözleşmeli üreticiliğin yaygınlaştırılması, tarıma dayalı enerji sistemlerinin geliştirilmesi gibi küçük üreticileri kırılgan hale getiren ve gıda güvencesini olumsuz etkileyen hedeflerin yanı sıra büyükşehirlerde yer alan kırsal mahallelerin tekrar köy statüsüne çevrilmesi, tarım orman sektörünün gençler için cazip hale getirilmesi, iklim değişikliğine yönelik önlemler, gıda güvenliği ve güvencesi gibi birçok önemli konuda hedefler ve stratejiler belirlenmiştir.²⁰⁷

2000 sonrası dönemde tarımda yapısal değişimler ve neoliberal politikaların hâkimiyeti 1980-2000 dönemine göre yoğun gerçekleşmiştir. Bu dönemde özel sektör ve uluslararası sermaye tarımsal üretim ve gıda tedarik zincirinde daha fazla söz sahibi olmuştur. 2007-2008 ve 2011-2012 gıda fiyatları krizleri özellikle neoliberal politikaların hâkim olduğu ülkelerde özellikle yoksulların gıdaya erişimlerinin daha da zorlaştığını, küçük tarımsal üreticilerin daha da kırılgan hale geldiğini ve hatta üretimden çekildiğini göstermiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlar tarım politikaları oluşturulurken sosyal boyutun dâhil edilmesi gerektiğinin önemini göstermektedir.

4.1.2.3 2000'li Yıllarda Tarımsal Üretim

Önceki bölümlerde ele alınan gelişmeler ve üretilen politikaların kırsal yapı ve tarımsal üretim üzerindeki etkileri kırsal yapı, istihdam, tarımsal üretim ve desteklemeler açısından aşağıda incelenmektedir.

Türkiye'de kırsal nüfus 1980'lerde toplam nüfusun %50'sinden fazlayken, 2020'ye gelindiğinde %7,2'ye düşmüştür. Bu azalışın birkaç önemli sebebi vardır. İlki 2008'de çıkarılan 5747 sayılı kanun ve 2012'de çıkarılan 6360 sayılı büyükşehir belediyeleri ile ilgili kanunlardır. Nüfusu 750.000'den fazla olan illerin büyükşehir belediyelerine dönüştürülmeleri ve köy ve beldelerinin mahalle olarak bağlı oldukları ilçe belediyelerine bağlanmalarıyla kırsalın nüfusu çok önemli ölçüde azalmıştır. İkincisi, neoliberal politikalar ile tarım kesimine desteğin azaltılması ve bu sebeple tarımdan kopanlar için kırsalda istihdam olanakları sağlayan politikaların geliştirilmemesi ile 1980'lerde başlayan kırdan kente göç eğilimi bu dönemde daha da

²⁰⁷ Tarım ve Orman Bakanlığı, **Şura Kitabı**, Ankara, 2019.

güçlenmiştir.²⁰⁸ Bunlara ek olarak, kırdan kente yaşanan göç ve kırdaki nüfusun ortanca (medyan) yaşın yükselmesi ile artış kabiliyetinin azalması kırsal nüfusun azalmasında etkilidir.²⁰⁹ Öte yandan Adaman ve ark., köy ulaşımının iyileştirilmesi, teknolojinin gelişmesi gibi imkânlarla köyle bağı kopmamış hem köy hem kentte faaliyet gösterenlerin (mevsimsel olarak köyde yaşayanlar ve il veya ilçede yaşayıp gerektiğinde arazilerine gidip gelenler) sayısının arttığını belirtmektedir.²¹⁰ Kır-kent nüfusundaki değişimin yanı sıra 2000'den 2020'ye Türkiye nüfusu %23'lük bir artış yaşamıştır. Bu sayıya geçici koruma statüsüyle Türkiye'de ikamet edenler eklendiğinde nüfus 87.259.235'e çıkmaktadır.²¹¹ Nüfus artışının tarıma yönelik en büyük etkilerinden biri gıdaya olan talebin artmasıdır.

Tablo 4.8. Türkiye Nüfusu ve Kır-Kent Dağılımı (2000-2020)

Yıl	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	Kentsel Nüfus (Yüzde Payı)	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfus (Yüzde Payı)
2000	67.803.927	44.006.274	64,9	23.797.653	35,1
2007	70.586.256	49.747.859	70,5	20.838.397	29,5
2009	72.561.312	54.807.219	75,5	17.754.093	24,5
2011	74.724.269	57.385.706	76,8	17.338.563	23,2
2013	76.667.864	70.034.413	91,3	6.633.451	8,7
2015	78.741.053	72.523.134	92,1	6.217.919	7,9
2017	80.810.525	74.761.132	92,5	6.049.393	7,5
2019	83.154.997	77.151.280	92,8	6.003.717	7,2
2020	83.614.362	77.736.041	93,0	5.878.321	7,1

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK işgücü istatistikleriyle hazırlanan Tablo 4.9'da görüldüğü üzere 2000'den 2020'ye tarımda istihdam edilen kişi sayısının 3 milyon civarında azaldığı görülmektedir. Tarımın genel istihdamdaki payı ise 1980'de %54,2 iken, 2000'de %35,9'a ve 2020'de %17,6'ya düşmüştür. Öte yandan, 2011 yılından itibaren

²⁰⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 293.

²⁰⁹ Murat Yılmaz, "Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 20, Sayı 33, 2015, s. 185.

²¹⁰ Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev, "*İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi*", s. 29-30.

²¹¹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Geçici Koruma", [<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye'ye gelmiş olan ve geçici koruma statüsü ile bulunan Suriyeli göçmenlerin önemli bir bölümü mevsimlik gezici tarım işçiliğinde yer almaktadır.²¹²

Tablo 4.9. 2000-2020 Arası İstihdamda Tarım Kesiminin Payı (1000 kişi)

Yıllar	Tarım	Toplam	Tarımın Payı (%)
2000	7.755	21.581	35,9
2005	5.014	19.633	25,5
2006	4.653	19.933	23,3
2007	4.546	20.209	22,5
2008	4.621	20.604	22,4
2009	4.572	20.615	23,1
2010	5.084	21.858	23,3
2011	5.412	23.937	23,3
2012	5.301	23.937	22,1
2013	5.204	24.601	21,2
2014	5.470	25.933	21,1
2015	5.483	26.621	20,6
2016	5.305	27.205	19,5
2017	5.464	28.189	19,4
2018	5.297	28.738	18,4
2019	5.097	28.080	18,2
2020	4.716	26.812	17,6

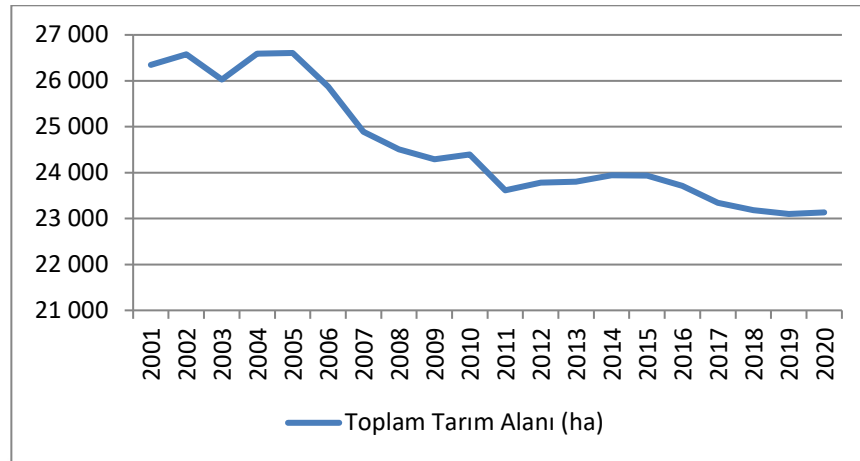
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Şekil 4.1’de görüleceği üzere bu dönemde istihdamdaki düşüşe paralel olarak ekim alanları da azalmaktadır. Bu azalmada hem tarım dışı amaçlı (konut, sanayi, turizm, madencilik, ulaştırma vb.) arazi kullanımının artması hem de küçük üreticilerin tarımdan çekilmesi ile arazilerin bir kısmının tarım dışı kalması etkilidir.²¹³ Bu sebeplerin yanı sıra çevresel bozulma ve yanlış kullanım sebebiyle tarım arazisi niteliğini kaybeden araziler mevcuttur. Bir yandan Türkiye’deki tarım alanları

²¹² Saniye Dedeoğlu, “Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2018/1, Sayı 56, 2018.

²¹³ Kalkınma Bakanlığı, “Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018: Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu”, Yayın No. 2860, Ankara, 2014, s. 7.

azalırken öte yandan hem Türkiyeli şirketler hem de Türk hükümeti yurtdışında tarım arazisi kiralamaktadır.^{214 215 216}

Şekil 4.1. Yıllara Göre Türkiye’de Tarım Alanları (tarla bitkileri, nadas, sebze, meyve-içecek-baharat, süs bitkileri)
Kaynak: TÜİK, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

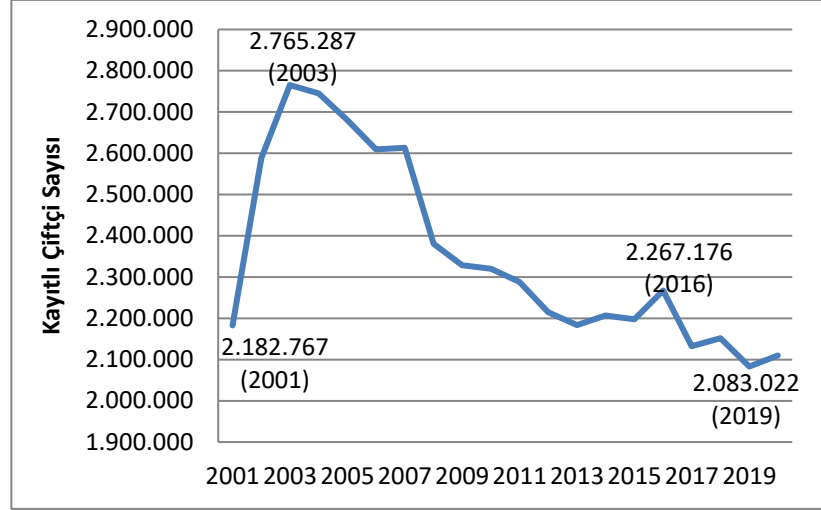
ARIP kapsamında tarım politikalarının oluşturulmasıyla başlatılan Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) 2001 yılında uygulanmaya başlamıştır. ÇKS’ye kayıt olmak; destekleme ödemeleri, kamu ve özel bankalardan tarımsal krediler, tarım sigortasında devlet primi gibi imkânlardan yararlanmak için gereklidir. Ancak sisteme kayıtlı çiftçi sayısı Şekil 4.2’de görüldüğü üzere 2003’te yaklaşık 2 milyon 765 kişi ile tepe noktasına ulaşmışken, 2019’da bu sayı 2 milyon 83 bine düşmüştür. Yaklaşık 700 bin kişinin, getirdiği tüm imkânlara rağmen sistemden çıkması tarımı bıraktıkları şeklinde yorumlanabileceği gibi her yıl kayıt yenileme ve evrak işleri ile uğraşmak istememek, sağlanan desteklerin yeterli bulunmamasından dolayı başvuru yapılmaması olarak da yorumlanabilir. ÇKS sistemi ile ilgili bilgilerin düzenli aralıklarla ve detaylı bir şekilde kamuoyuyla paylaşılmaması sistemin faydasının ölçülmesi, tarım politikalarının paydaşlar ile birlikte oluşturulmasını engellemektedir.²¹⁷

²¹⁴ Ersin Ertek, “Tarım Arazileri”, **TSKB Ekonomik Araştırmalar**, Temmuz 2014, s. 5.

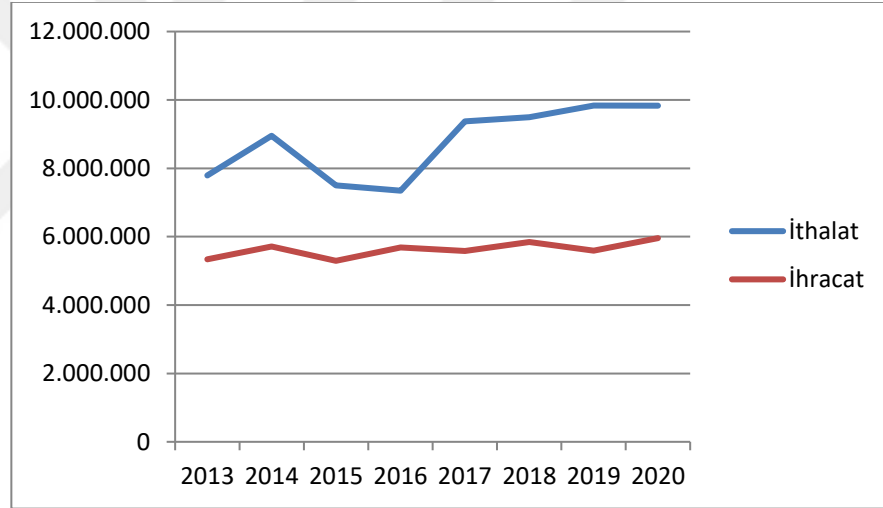
²¹⁵ Ali Ekber Yıldırım, “Sudan’da Toprak Kiralama; 8 Yıllık Macera”, **Dünya Gazetesi**, 13.08.2021 [https://www.dunya.com/ekonomi/sudanda-toprak-kiralama-8-yillik-macera-haberi-630758] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²¹⁶ Dışişleri Bakanlığı’nın yazılı soru önergesine yaptığı açıklamaya göre Türk hükümetinin toprak kiralama ile ilgili Sudan ve Nijer’de girişimleri olmuştur, Sudan hükümeti ile 2014’te anlaşma imzalanmış olmasına rağmen Sudan’daki iç gelişmeler sebebiyle ilerleme kaydedilmemiştir. Nijer ile bir tarım işbirliği projesi çerçevesinde Sudan’a göre daha küçük bir boyutta işbirliği yapılması öngörülmüştür. Daha detaylı bilgi için: 7/41407 No’lu Yazılı Soru Önergesine Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen cevap, 23.03.2021.

²¹⁷ ÇKS’ye kayıtlı çiftçi sayısı ve bunlarla ilgili yapılan çalışmaların (desteklemeler vb.) Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından düzenli ve sistematik olarak paylaşıldığı bir mecra bulunmamaktadır. Aynı

Şekil 4.2. Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Çiftçi Sayısı
Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Desteklemeler Daire Başkanlığı'nın 04.05.2021 tarihinde CİMER sistemi üzerinden araştırmacıya verdiği cevap

Şekil 4.3. 2013-2020 Arası Türkiye'nin Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık İhracatı ve İthalatı (Bin \$)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tarımda istihdam edilen kişi sayısının ekonomik büyüme sağlandıkça azalması kalkınmanın bir göstergesi olarak görülebilse de yakıt, gübre, zirai ilaç, hayvancılıkta yem hammadde gibi temel girdi maliyetlerinin yüksekliği, tarım ürünleri ithalatının artması ve gıda fiyatlarını düşürmek için ithalatın sık kullanılır olması gibi sebeplerden

sebeple Şekil 4.2'de paylaşılan bilgiler, araştırmacının CİMER sistemine 05.04.2021'de yaptığı başvuruya 04.05.2021 tarihinde Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Desteklemeler Daire Başkanlığı'nın verdiği cevaptan elde edilmiştir.

üreticilerin üretimi terk etmesi ülkenin tarımsal üretimini tehdit etmektedir. Türkiye’de tarım istihdamında yaşanan bu düşüş neoliberal politikalar ile birlikte değerlendirildiğinde tarıma yönelik desteklerin gerilemesi, tarımsal örgütlenmelerin zayıflatılması ve tarımda net ithalatçı konumuna gelmesinin etkileri söz konusudur.²¹⁸

Tablo 4.10. Yıllara Göre Ödenen Tarımsal Destek Miktarının GSYH’ye Oranı

Yıllar	GSYH (Milyon TL)	GSYH'nin % 1'i (Milyon TL)	Ödenen Tarımsal Destek Miktarı (Milyon TL)	Ödenen Tarımsal Desteğin GSYH %1 İçindeki Payı (%)
2006	795.757	7.958	4.784	60
2007	887.714	8.877	5.542	62
2008	1.002.756	10.028	5.826	58
2009	1.006.372	10.064	4.531	45
2010	1.167.664	11.677	5.947	51
2011	1.404.928	14.049	7.084	50
2012	1.581.479	15.815	7.635	48
2013	1.823.427	18.234	8.684	48
2014	2.054.898	20.549	9.140	44
2015	2.350.941	23.509	10.004	43
2016	2.626.560	26.266	11.260	43
2017	3.133.704	31.337	12.899	41
2018	3.758.316	37.583	14.524	39
2019	4.320.191	43.202	17.200	40

Kaynak: GSYH bilgileri: TÜİK, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021); Ödenen tarımsal destek miktarı Tarım ve Orman Bakanlığı Faaliyet Raporlarından derlenmiştir.

2006’da çıkarılan Tarım Kanunu’nda tarımsal desteklemelerin gayrisafi milli hasılanın yüzde birinden az olamayacağı belirtilmesine rağmen yıllara göre ödenen tarımsal destek miktarları yüzde birin altında kalmıştır. Sağlanan destek miktarları kadar destek türleri de tarımsal üreticilerin yeniden üretim yapabilmeleri için önemlidir. 2001-2008 arası tarımsal desteklemelerde DGD’nin ağırlık kazanması tarımsal üreticiler için bazı olumsuz sonuçlara yol açmıştır. DGD küçük ve büyük üreticiler arasındaki eşitsizliği arttırmıştır. Küçük üreticilerin DGD’den yararlanabilmesi için gerçekleştirmesi gereken bürokratik işlemlere yaptığı harcamalar destekten alacağı miktarla başa baş gidebilmekte ve bu yüzden destekten

²¹⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, “IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset”, s. 34.

yararlanmama kararı almasına yol açabilmektedir.²¹⁹ DGD’de destek mevcut arazi üzerinden verildiğinden, kiraya verilmiş olan arazilerde araziyi kiralayıp eken değil kiraya veren destek için başvuru yapmaktadır. Bir diğer sonuç ise DGD ödemesinin üst sınırı olan 500 dekarın üzerinde toprağı olanların, uygun ölçülerde arazilerini yakınlarının üzerine dağıtarak destekten tüm arazileri için faydalanmasıdır.²²⁰ Bu açılardan bakıldığında yoksul tarımsal üreticilerin gelir düzeyini iyileştirme amacıyla uygulanmaya başlanan DGD küçük üreticiler için refahlarını arttıran bir sisteme dönüşmemiştir.

2000-2020 arası uygulanan politikaların tarımsal üretime yansımaları 1980-2000 arası dönemin ele alındığı gibi temel gıda ürünleri, temel büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık üretimi, uluslararası işbölümü üzerinden Türkiye tarımında üretim miktarı veya alanı artan ürünler ve üretim desenine giren ürünler üzerinden incelenmektedir.

Temel gıda ürünleri arasında yer alan, Şekil 4.4’te gösterilen, tahıl ürünleri incelendiğinde, buğdayın ekim alanı 2000 yılında 94 milyon dekardan 68 milyon dekara düzenli bir düşüş göstermiş, arpa ekim alanında ise dalgalanmalarla beraber, aynı yıllar için, 36 milyon dekardan 31 milyon dekara düşüş yaşanmıştır.²²¹ Buğdayın ekim alanında yaklaşık %26’lık bir azalış olmuştur. İki üründe de üretim miktarları da yıllar içinde hep dalgalı bir seyir izlemiştir. Türkiye 2010’lu yıllarda önemli miktarlarda buğday ithal eder hale gelmiştir. 2015’te 4,3 milyon ton, 2018’de 5,8 milyon ton ve 2019’da 9,8 milyon ton buğday ithal edilmiştir.²²² Girdi maliyetlerinin yüksekliği, desteklerin yetersiz olması ve zamanında ödenmemesi, ithalatta gümrük vergilerinin indirilmesi/sıfırlanması, lisanslı depoculuğun yeterince gelişmemesi ve yaygınlaşmaması, üreticilerin borç döngüsünde olması gibi sebepler Türkiye’nin en önemli hububat ürünü olan buğdayda üretimin azalmasına neden olmaktadır.²²³ ²²⁴

²¹⁹ Ziraat Mühendisleri Odası, “Doğrudan Gelir Desteği: Tarımsal Destek mi, Yoksulluk Yardımı mı?”, 16.08.2004 [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=147&tipi=5] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²²⁰ A.g.e.

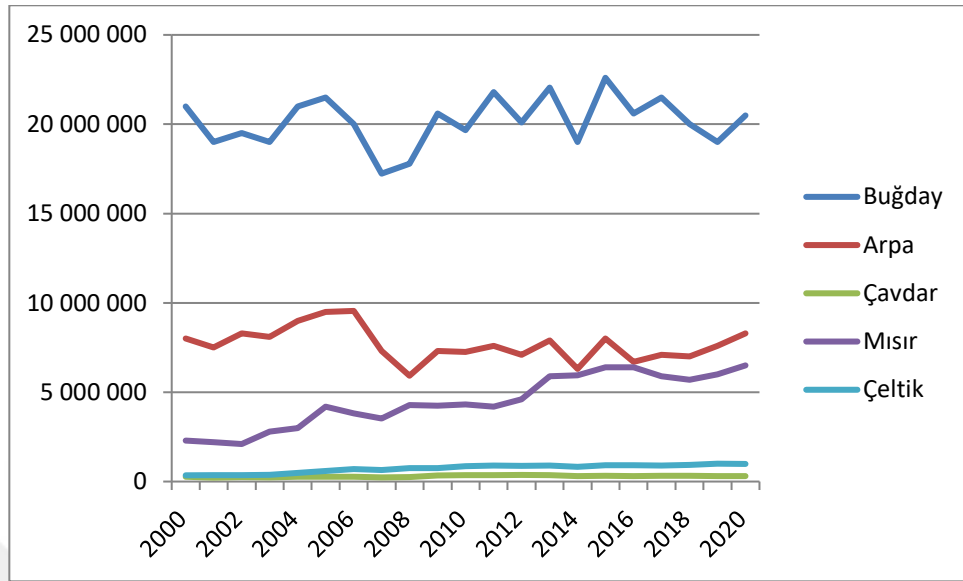
²²¹ Ekim alanları için bkz. EK-A.

²²² Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, “2019 Yılı Hububat Sektör Raporu”, Ankara, 2020, s. 5.

²²³ A.g.e.

²²⁴ Ziraat Mühendisleri Odası, “Buğday Raporu 2018”, 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30125&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Buğdaydan sonra en geniş ekim alanına sahip olan arpanın ise yem sanayi için önemli bir girdi olması sebebiyle üretiminin ülkeye yetecek miktarda yapılması önemlidir.

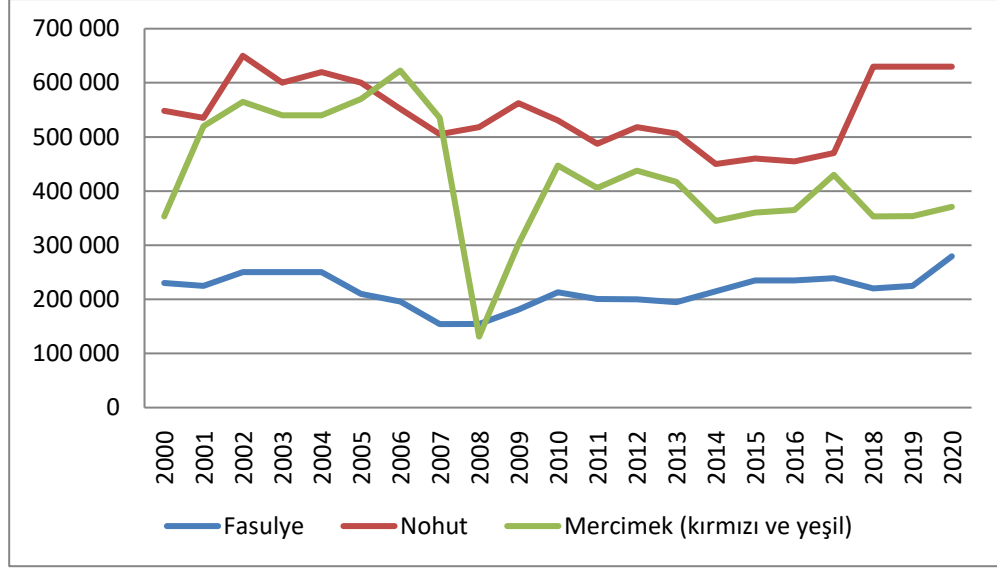
Şekil 4.4. Seçilmiş Tahıllarda Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton)
Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Mısır ve çeltikte 2000-2020 arası hem üretim alanları hem de üretim miktarlarında ufak dalgalanmalara rağmen düzenli artış yaşanmıştır. Temel tarım ürünleri arasında yer alan mısır tüketim açısından gıda, hayvan yemi, mısır şurubu, enerji üretimi gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır. Türkiye’de mısır verimi dünya veriminden yüksek olmasına rağmen,²²⁵ 2007-2019 arasında mısırın yurtiçi talebi karşılama derecesi (yeterlilik derecesi) yetersizdir²²⁶ ve bu yüzden mısır ithalat edilmektedir. Artan nüfusa ek olarak artan hayvan varlığı da mısıra olan talebi arttırmaktadır. Mısır ile ilgili bir diğer husus ise GDO’lar arasında dünyada en çok yetiştirilen ikinci üründür ve Türkiye’de de 2017 yılı itibarıyla 36 adet genetiği değiştirilmiş soya ve mısır çeşidinin yem amaçlı olarak kullanılmasına onay verilmiştir.²²⁷

²²⁵ FAOSTAT, [<http://www.fao.org/faostat/en/#data>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²²⁶ 2007-2019 arası mısır yeterlilik derecesi TÜİK’in Bitkisel Ürün Denge Tabloları; “Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler” raporlarından derlenmiştir. Daha detaylı bilgi için: TÜİK, “*Bitkisel Ürün Denge Tabloları*”, [<https://tuikweb.tuik.gov.tr/Start.do>] (Son erişim tarihi 30.08.2021)

²²⁷ Ziraat Mühendisleri Odası, “*Mısır Raporu 2020*”, 2020, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=32780&tipi=42&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

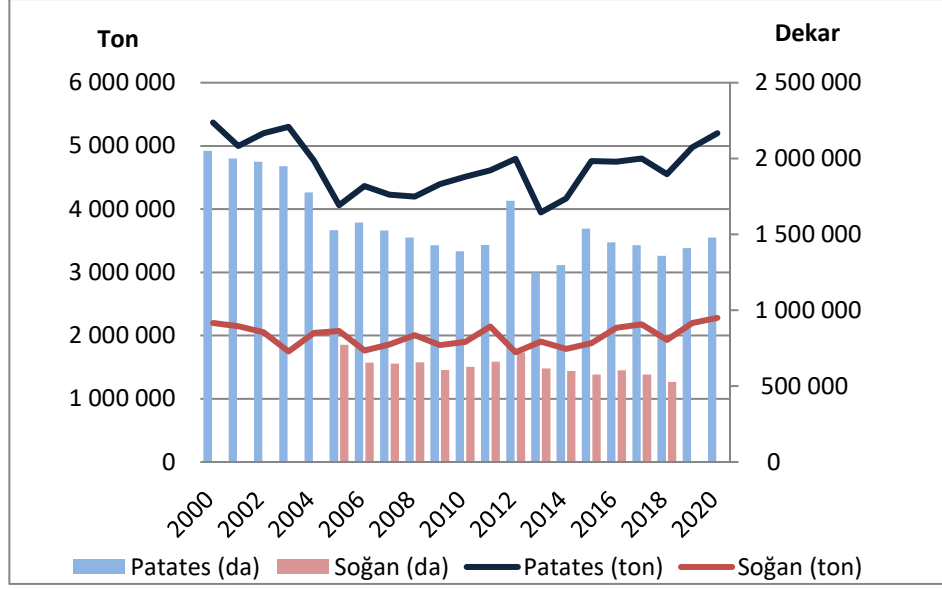
Şekil 4.5. Seçilmiş Kuru Baklagillerde Yıllara Göre Üretim Miktarları (Ton)
Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Kuru baklagillerden fasulye, nohut ve (kırmızı ve yeşil) mercimeğin ekim alanlarında 2002 sonrası önemli bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır.²²⁸ Mercimeğin 2008 yılında ve fasulyenin 2007 yılında üretim miktarlarında ciddi miktarda bir düşüş varken, 2009 sonrası dalgalanmalı da olsa bir yükselme söz konusudur. Ancak nohutta düşüş 2015 yılına kadar etmiş ve sonrasında ekim alanları artmaya başlamıştır. Ekim alanlarındaki bu düşüş özellikle mercimeğin üretim miktarına yansımıştır. 2002’de ekim alanı 4 milyon 720 bin dekar olan mercimeğin 2008’de ekim alanı 3 milyon 186 milyona düşmüş, üretim miktarları da sırasıyla 565 bin ton ve 131 bin ton olmuştur. Baklagiller bitkisel protein kaynağı olmaları açısından çok önemlidirler. Girdi maliyetlerinin yüksek olması, ürün fiyatlarının bu maliyetleri karşılayacak oranda olmaması, desteklerin yetersizliği ve ithalatın kolaylaştırılması baklagiller üretimini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, ağırlıklı olarak GAP Bölgesi’nde üretilen kırmızı mercimeğin pamuk, mısır, sebze gibi ürünlerle arasında sulanabilir arazilerde ekim alanı rekabeti söz konusudur.²²⁹ 2018’de Toprak Mahsulleri Ofisi’nin yeniden bakliyat alım satımı yapması kararının verilmesi bakliyat üretiminin artmasını teşvik edici bir adım olmuştur.²³⁰

²²⁸ Detaylı bilgi için bkz. EK-B.

²²⁹ Ziraat Mühendisleri Odası, “Mercimek Raporu 2018”, 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30038&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²³⁰ 23 Ekim 2018 tarihli ve 192 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı.

Şekil 4.6. Patates ve Soğanın Yıllara Göre Ekim Alanı ve Üretim Miktarları
Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

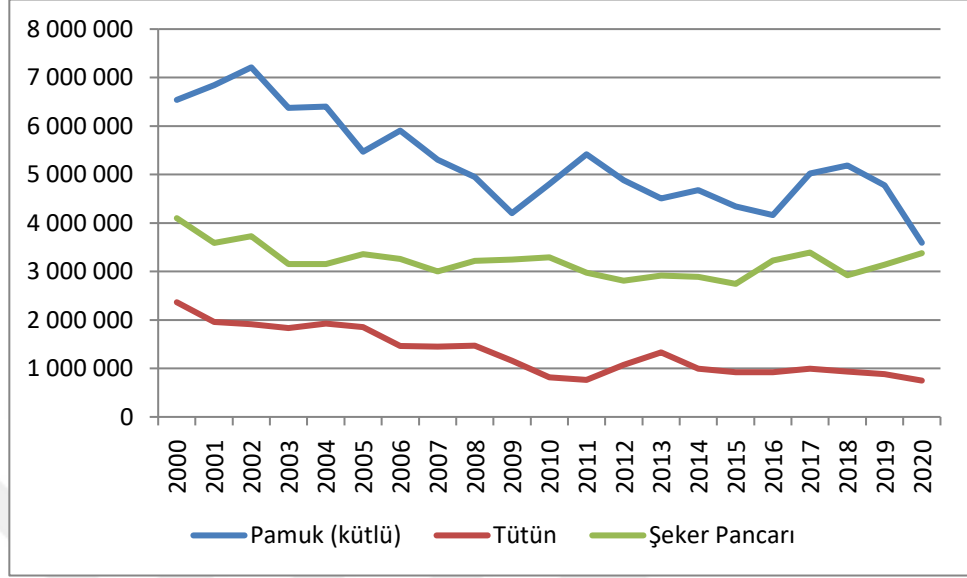
Patates ve soğanın üretim miktarları 2000-2020 arasında genel olarak ekim alanları ile doğru orantılı gitmiştir. Patates üretiminin düşmesinde, ilk kez Ordu'da 2001'de ve daha sonra İç Anadolu Bölgesi'nde de görülen, siğil hastalığının önemli etkisi vardır.²³¹ Siğil görülen tarlalarda yayılımı önlemek için ekim yasağı getirilmektedir. Bu hastalığı önlemek için sertifikalı ürün kullanımının artırılması gerekir. TÜİK verileri incelendiğinde patatesin yeterlilik derecesi 2015 yılı haricinde hep yüzde yüzün üzerinde görünmektedir. Bir başka ifadeyle yurtiçinde üretilen patates miktarı yurtiçi talebi karşılamaya yeterli miktardadır. Patates ithalatı incelendiğinde ağırlıklı payı tohumluk patates oluşturmaktadır.²³² Patatesin sulamaya dayalı bir ürün olması, tohumluk miktarının fazla olması, gübre ve ilaç kullanımının yüksekliği, hasat için fazla işgücüne ihtiyaç duyması, nakliye ve depolama maliyetinin yüksekliği üretim maliyetlerini arttıran kalemlerdir.²³³ Fiyat arttığında ithalat yoluna başvurulması üreticilerin rekabet becerilerini olumsuz etkilemektedir. Kuru soğan da kendine yeterlilik derecesi yüksek bir üründür ve 2018 yılı hariç 2000-2020 arası yeterlilik derecesi yüzde yüzün üzerinde olmuştur. Ancak hem patates hem de soğan da son yıllarda önemli oranlarda fiyat artışı yaşanmaktadır. Güvenç, çalışmasında kuru soğan fiyatındaki artış ile üretim arasındaki ilişkinin düşük olduğunu ortaya

²³¹ Ziraat Mühendisleri Odası, "Patates Raporu 2018", 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31082&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²³² A.g.e.

²³³ A.g.e.

koymuştur.²³⁴ Bu da soğan da ve diğer gıda ürünlerinde fiyat yükselişinin dövizde yaşanan yükseliş sebebiyle girdi maliyetlerinin artması ile ilgili olabileceğini ortaya koymaktadır.²³⁵

Şekil 4.7. Seçilmiş Endüstri Bitkilerin Yıllara Göre Ekim Alanları (da)
Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tütün ve şeker pancarı, neoliberalleşme sürecinde üretim sürecine yönelik en yoğun değişiklik yaşayan iki üründür ve ARIP kapsamında üretimlerinin azaltılıp alternatif ürünlere geçiş yapılması hedeflenmiştir. 2001 Şeker Kanunu öncesi devlet müdahalesinin en yoğun olduğu ürünlerden biri şekerdi. Şeker pancarında belirlenmiş fiyatlarla devlet destekli alım, pancar küspesinin hayvan yemi olarak kullanılması için cüzi ücret karşılığında veya ücretsiz şekilde pancar üreticisine dağıtılması, bazı hallerde teşvik ve tazmin amaçlı primler, bedelsiz veya bedelli girdi temini, makine temini, teknik destek ve nakdi avans gibi yöntemlerle üreticiler desteklenmiştir.²³⁶ 2001 Şeker Kanunu'nun getirdiği kota sistemi uygulaması ile pancar ekim alanları daralmıştır. Dalgalanmalar olsa da 2000 yılında 4 milyon dekar olan pancar ekim alanı sonraki yıllarda 3 milyon dekar civarına inmiştir. EK-C'de görüldüğü üzere şeker

²³⁴ İsmail Güvenç, "Türkiye'de Soğan Üretimi, Fiyat Değişimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, C. 29, Sayı 3, 2019.

²³⁵ Türkiye'de gıda fiyatları neden artıyor?, **DW**, 20.01.2019, [<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-g%C4%B1da-fiyatlar%C4%B1-neden-art%C4%B1yor/a-47139703>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²³⁶ Aysel Özdeş Akbay, "Türkiye'de Şeker Üretiminin Ekonomik ve Sosyal Karlılığının Değerlendirilmesi", Adana İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Yayın No. 104, Ankara, Temmuz 2003.

pancarı üretim miktarında yıllara göre iniş çıkışlar olmuş ve üretim bu yıllar arasında 12 milyon ton ile 23 milyon ton arasında değişiklikler göstermiştir. Özellikle 2008 sonrası verimde artış yaşanmıştır. Türkiye'nin tarımsal ürünlerde en önemli ihracat kalemlerinden birini oluşturan, yetiştirme koşullarına bakıldığında daha az verimli, kıraç ve hafif eğimli arazilerde yetişebilen “Türk tütünü” veya “Şark tütünü” olarak bilinen tütündür.²³⁷ Tütün üretiminin küçük arazilerde ve yoğun emek kullanılarak üretilebilmesi tütünü küçük aile üreticiliği için önemli bir ürün haline getirmiştir. ARIP’te öngörüldüğü şekilde tütün üretim alanlarının azaltılması ve bu alanlarda üretim açığı bulunan ürünlerin üretiminin sağlanması için 2002-2008 ve 2009-2011 arası iki dönem olmak üzere, sırasıyla 11 ve 9 ilde, Alternatif Ürün Projesi gerçekleştirilmiştir. Neoliberal uygulamalar, tütün üretiminin sağlandığı arazilerin özellikleri itibariyle kolayca başka ürünlerle ikame edilmeye elverişli olmaması, Alternatif Ürün Projesinin yoğunluklu olarak hâlihazırda yoğun göç veren Doğu ve Güneydoğu illerinde uygulanması gibi sebepler tütün üretim alanlarının azalması, üreticilerin üretimden çekilmesi ve göç riski gibi sonuçlar doğurmuştur.²³⁸ 2000 yılında 2 milyon 366 bin dekar olan üretim alanı, 2020 yılında 750 bin dekara inmiştir. Üretim miktarı ise aynı yıllar için 200 bin tondan 77 bin tona inmiştir. Üretici hane sayısı ise 2000 yılında 538.474 iken²³⁹ düzenli bir azalış ile 2018 yılında 48.611’e inmiştir.²⁴⁰ Şeker pancarı üretiminde yer alan çiftçi sayısı incelediğinde ise 1999’da 347 bin kişi iken,²⁴¹ 2020-2021 döneminde bu sayının 93.918’e düştüğü görülmektedir.²⁴² Özellikle küçük aile üreticilerinin yer aldığı şeker pancarı ve tütün yetiştiriciliğinde üretici sayılarının azalması, üretimden çekilenlerin rekabet gücü azalan küçük üreticiler olduğu anlamına gelmektedir. Şeker ve tütün kanunlarının geçirilmesiyle üretime yönelik karar verme süreçlerinde büyük ölçüde, sözleşmeli tarım yöntemini kullanan şirketler ve nişasta bazlı şeker ve tütün mamulü üretiminde yer alan çok uluslu şirketler söz sahibi olmuştur.

²³⁷ Kerime Karabacak, “Türkiye’de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 15, Sayı 1, 2017.

²³⁸ Ziraat Mühendisleri Odası, “*Tütün Raporu 2016*”, 2016, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=26157&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

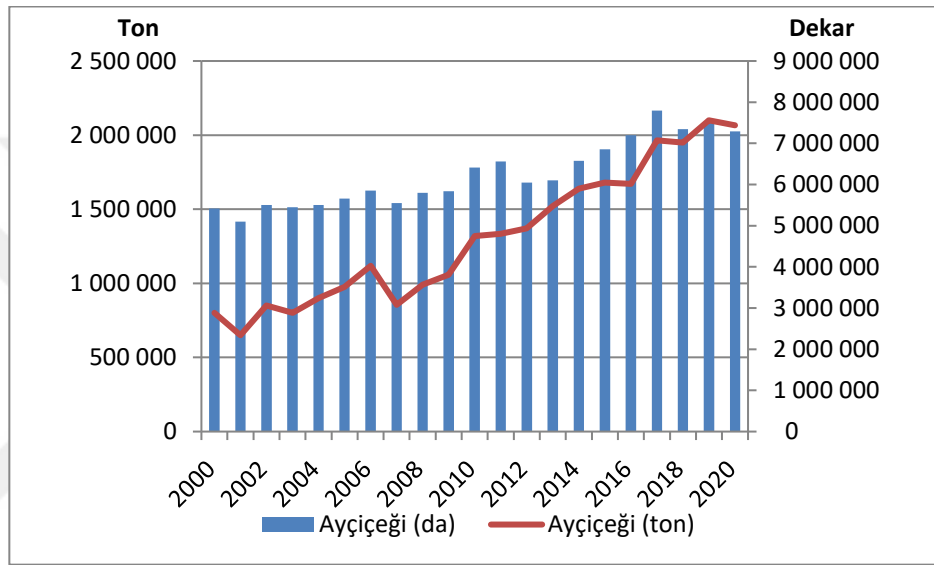
²³⁹ Türkiye Ziraat Odaları Birliği, “*Zirai ve İktisadi Rapor 2003-2006*”, Ankara, 2006, s. 187.

²⁴⁰ Tarım ve Orman Bakanlığı Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, “*2019 Yılı Faaliyet Raporu*”, Ankara, Ocak 2020, s. 15.

²⁴¹ A.g.e., s. 27.

²⁴² 7/36185 No’lu Yazılı Soru Önergisine Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından verilen cevap, 20.01.2021.

Hem gıda ve yem sanayi hem de tekstil sanayine katkı sunan bir ürün olan pamuğun en yüksek ekim alanına ulaştığı 2002’de 7 milyon 210 bin dekar olan ekim alanı 2020’ye gelindiğinde yaklaşık %50 azalarak 3 milyon 592 bin dekara inmiştir. Üretim miktarında ise dalgalanmalar olmuştur. Ancak 1980-2000 dönemi ile karşılaştırıldığında 2000 sonrasında önemli verimlilik artışı yaşanmıştır. Üretim ve girdi maliyetlerinin yüksekliği, desteklerin yetersizliği, pamuk üretimine uygun alanlarda fiyat rekabeti sebebiyle diğer tarımsal ürünlerin ekilmesi gibi sorunlar pamuk üretimini etkilemektedir.²⁴³

Şekil 4.8. Yıllara Göre Ayçiçeği Üretim Alanı ve Miktarı
Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

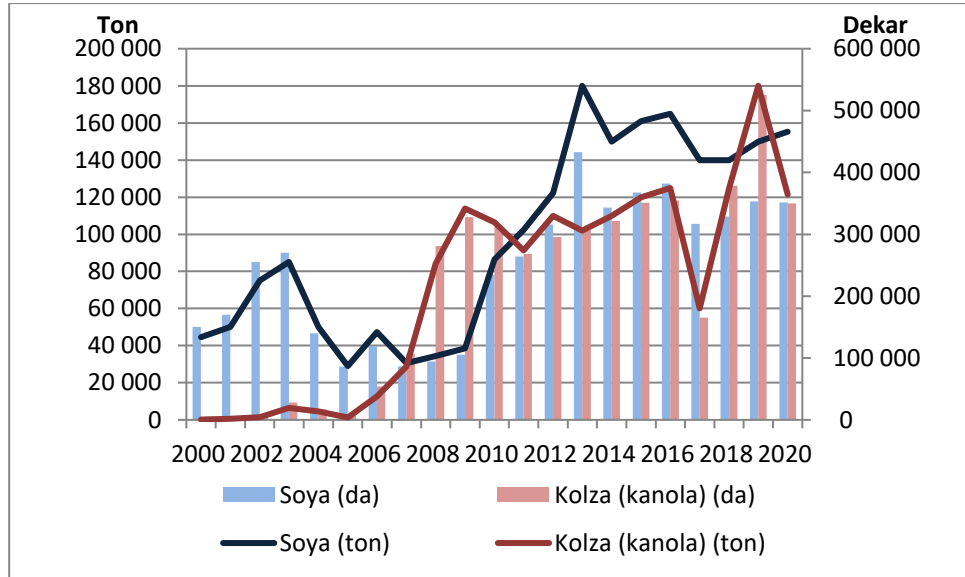
Gıda, hayvan yemi, sanayi hammaddesi, biyoyakıt üretimi gibi çok yönlü kullanım alanı bulunan ayçiçeği Türkiye’de ekim alanı ve üretimi en fazla olan yağlı tohumdur. Kuru ve sulu tarım alanlarında yetişebilen ayçiçeği, Türkiye’de bitkisel yağ tüketiminin önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Ekim alanı 2000’den 2020’ye 1 milyon 800 bin dekar dolayında artmıştır.²⁴⁴ Ayçiçeğinde üretim miktarı ekim alanlarının genişlemesine ama daha da önemlisi verimdeki artışa paralel olarak artmıştır. Ancak nüfus ve tüketimin artışı ile beraber Türkiye’de ayçiçek yağı tüketimi yaklaşık 1 milyon tona yükselmiştir ve üretim yetersiz olduğu için ithalat ile

²⁴³ Ziraat Mühendisleri Odası, “Pamuk Raporu 2018”, 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30467&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. EK-D.

desteklenmektedir.²⁴⁵ 1994 krizi sonrası açıklanan 5 Nisan Kararları kapsamında destekleme kapsamından çıkarılan yağlık ayçiçeğinde 1999 yılı ürününe uygulanmaya başlayan prim sistemi, bir başka ifadeyle fark ödemesi desteği devam etmektedir.²⁴⁶ Ayçiçeğinde yurtiçi talebin yurtiçi üretim ile karşılanabilmesi için iyi bir üretim planlaması yapılması önem taşımaktadır.

Öte yandan Türkiye'nin geleneksel tarım ürünlerinden olmayan ancak gıda, hayvan yemi, endüstri ürünleri ve biyoyakıt üretimi gibi alanlarda kullanılan soyanın, 1980'lerin başında uygulanmaya başlayan devlet politikaları aracılığıyla yemeklik yağ ve yem ihtiyacının karşılanması gereğiyle Türkiye'de üretiminin artırılmasına başlanmıştır. 1980 ve 90'lara kıyasla 2000'li yıllarda üretim alanı ve miktarı önemli ölçüde artmıştır. 1980'de 100 bin, 1990'da 20 bin, 2000'de 820 dekar üretim alanı 2020'de 350 bin dekar civarına çıkmıştır. Üretim miktarı ekim alanlarına ve verime bağlı olarak iniş çıkışlar yaşamış ancak özellikle 2010'lu yıllarda artış sağlamıştır. Çok amaçlı kullanımı olan bir diğer yağlı tohum bitkisi olan kolza Türkiye'de üretimi desteklenen önemli yağlı tohumlardandır. Soya fasulyesinde olduğu gibi ARIP döneminde başlayan ve sonrasında da devam eden destek politikaları ile üretiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Şekil 4.9. Yıllara Göre Soya ve Kolza Üretim Alanı ve Miktarı
Kaynak: TÜİK, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁴⁵ Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, "2018 Yılı Ayçiçeği Raporu", Nisan 2019.

²⁴⁶ A.g.e.

Tahıllar, nişastalı bitkiler ve yağlı bitkilerin üretiminde karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi kullanım amacının belirlenmesidir. Bu ürünler hem temel gıdalar arasında yer almakta hem de biyoetanol ve biyodizel olmak üzere biyoyakıt üretiminin hammaddeleri olarak kullanılmaktadırlar. Hammadde olarak ayçiçeği, kanola, soya gibi yağlı tohumların kullanıldığı biyodizel üretimi, Türkiye’de de özellikle yatırım yapılan bir alandır. Ancak Türkiye’nin gıda tüketimi açısından bile kendine yeterli olmadığı yağlı tohumlarda biyodizel üretimi hedefi²⁴⁷ dışı bağımlılığı beraberinde getirmektedir.

Üçüncü Gıda Rejimi ile oluşan yeni uluslararası tarımsal işbölümünde merkez ülkeler yoğun sermayeli, üretim riski düşük, tahıllar gibi ürünlerin üretimine yoğunlaşırken, çevre ülkeler ise merkez ülkelerdeki ve kendi ülkelerindeki zengin tüketicilerin tüketmesi için, niş pazarlarda²⁴⁸ satmaya yönelik, ihracata dönük, yüksek değerli, emek yoğun, üretim riski yüksek ürünlerin üretimine yönelmişlerdir.^{249 250} Bu ürünler taze meyve ve sebze, su ürünleri, kesme çiçekler gibi geleneksel olmayan ihraç ürünlerini kapsamaktadır.²⁵¹ Türkiye’nin bu işbölümünde benimsediği yaklaşım da ihracata yönelik yüksek değerli taze meyve sebze üretimi olmuştur. EK-E’de görüleceği üzere 1980’lerden bu yana tahıl, baklagiller ve diğer bitkisel ürünler için kullanılan tarla alanlarında düşüş yaşanmıştır. 1988’de 612 bin hektar olan sebze bahçeleri alanının, 2002’de 930 bin hektar ile zirve yapması ve 2020’de 779 bin hektara gerilemesine rağmen bir artış yaşandığını göstermektedir. Meyve, baharat, bağ, zeytin ağaçları gibi çok yıllık bitkileri kapsayan uzun ömürlü bitkilerin üretim

²⁴⁷ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 28346 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Benzin Türlerine Etanol Harmanlanması Hakkında Tebliğ ile benzin türlerine 2013 itibariyle en az %2, 2014 itibariyle en az %3 oranında yerli tarım ürünlerinden elde edilmiş etanol harmanlanmasını zorunlu kılmıştır.

²⁴⁸ Niş pazar çok dar bir tüketici grubunun isteklerine ve özelliklerine uygun düzenlenmiş altı-pazarlardır. Niş pazarın tarımsal ürünlerdeki karşılığı organik tarım ürünleri gibi yüksek kaliteli ve yüksek fiyatlı ürünlerdir. Yüksek fiyatları sebebiyle bu ürünler alım gücü yüksek olan tüketiciler tarafından tercih edilir. Detaylı bilgi için bkz. Evrim Yılmaz, “Türkiye’de Kırsal Dönüşüm: Malatya’dan İki Köy Örneği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, 2013 ve Gresi Sanje Dahan, “Çizgi-Altı İletişim Faaliyetlerinin Niş Pazarlardaki Önemi ve Bir Alan Çalışması”, **Selçuk İletişim Dergisi**, C. 5, Sayı 4, s. 36-49.

²⁴⁹ Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar”, **Mülkiye Dergisi**, C. 33, Sayı 262, 2009.

²⁵⁰ Evrim Yılmaz, “Türkiye’de Kırsal Dönüşüm: Malatya’dan İki Köy Örneği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

²⁵¹ Henry Bernstein, “Food Regimes and Food Regime Analysis: A Selective Survey”, **Chiang Mai Conference Paper Series**, Nisan 2015.

alanları da 1980'lerden beri artmaktadır.²⁵² Ancak bu grupta bağ alanlarında azalma söz konusudur. Türkiye'de taze meyve ve sebze üretimi çoğunluklu olarak yurtiçi talebi karşılamak için, bazı ürünler de dışsattım ve sanayi amaçlı gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de en çok üretilen sebzeler arasında domates, hıyar, biber, kavun, karpuz, patlıcan, kabak, lahana, havuç, meyveler arasında ise elma, zeytin, fındık, üzüm, portakal, mandalina, limon, kayısı, şeftali, kiraz, çilek gibi ürünler bulunmaktadır. Üretim miktarları göz önüne alındığında Türkiye 2017 yılında dünyada sebze üretiminde 4. sırada, meyve üretiminde 5. sırada yer almıştır.²⁵³

Uluslararası tarımsal işbölümünün başka bir yansıması olarak merkez ve çevre ülkelerdeki zengin tüketicilere sezon dışı veya yıl boyu taze meyve ve sebze sağlanabilmesi için kullanılan, emek yoğun bir üretim şekli olan örtü altı (sera ve alçak plastik tüneller) üretim sistemi Türkiye'de de giderek yaygınlaşmaktadır. 1995'te 363 bin dekar olan örtü altı üretim alanı 2020'de 805 bin hektara yükselmiştir. Üretim miktarı ise 1997'de 2.661 bin ton iken, 2020'ye gelindiğinde 8.520 bin tona çıkmıştır.²⁵⁴ Örtü altı üretim sistemi, sebze ve meyvenin yanı sıra süs bitkileri için de kullanılmaktadır. Başta kesme çiçekçilik olmak üzere süs bitkileri üretim ve ticaretine Türkiye 1985 sonrası eklenmiştir.²⁵⁵ Süs bitkilerinde açık üretim alanları ve örtü altı üretim alanları toplamı 1999'da yaklaşık 14 bin dekar iken 2020 yılında 54 bin dekara yükselmiştir.

Yoğun kimyasal kullanımlı endüstriyel üretime karşı bilinç seviyesi artan ve alım gücü yeterli tüketicilerin çevreye duyarlı şekilde, olabildiğince doğal veya doğala yakın ortamlarda üretilen ürünleri talep etmesi ile organik tarım ve iyi tarım uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de de daha çok dışsattım amaçlı olmak üzere, ancak son yıllarda ülke içinde de özellikle süpermarketler aracılığıyla

²⁵² Tezin önceki bölümlerinde, zeytinliklerle ilgili yapılan yasal düzenlemeler sebebiyle zeytinliklerin azalma riski ile karşı karşıya olduğu belirtilmiştir. Burada ise zeytin ağaçlarının da içinde bulunduğu çok yıllık bitkileri kapsayan uzun ömürlü bitki alanlarının 1980'lerden bu yana ekim alanlarının arttığı belirtilmiştir. TÜİK istatistiklerinde zeytin ağaçlarının bulunduğu alanlar diğer çok yıllık bitkilerle birlikte değerlendirildiği için herhangi bir çok yıllık bitki üretim alanında yaşanan artış tüm grubu etkilemektedir.

²⁵³ Zeki Bayramoğlu, Zuhul Karakayacı, Kemalettin Ağızan, Süheyla Ağızan, Merve Bozemir, "Yaş Meyve ve Sebze Çalıştayı", Atlas Akademi, Konya, Temmuz 2019.

²⁵⁴ TÜİK, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi. 30.08.2021)

²⁵⁵ Osman Karagüzel, Aslı Bayçın Korkut, Burhan Özkan, Fisun Gürsel Çelikel ve Savaş Titiz, "Süs Bitkileri Üretiminin Bugünkü Durumu, Geliştirilme Olanakları ve Hedefleri" **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi**, C. 1, 2010.

alım gücü yüksek tüketicilerin kullanımı için organik üretim yapılmaktadır.²⁵⁶ Organik tarım; sertifikalandırmanın, tohum, gübre, ilaç gibi girdilerin, dağıtım ve pazarlamanın şirketlerin elinde olması, sözleşmeli üretim yönteminin kullanılması ve üreticilerin arazilerinde genellikle tek ürün üretimine yönelmeleri açısından endüstriyel tarımın bir şekli olarak görülmektedir. Tüm başvuru ve üretim süreçlerinin yüksek maliyetli olması sebebiyle küçük ve orta üreticilerin organik üretim sistemine dâhil olamaması söz konusudur. Organik tarım yöntemiyle Türkiye’de 2002 yılında 12.428 çiftçi 90 bin hektarlık alanda 150 çeşit ürünün üretimi yapılmıştır. Yıllara göre bu oranlar düzenli artış göstermiş ve 2019’da 74.547 çiftçinin 506 bin hektar alanda 213 ürünün üretimini yapmasına yükselmiştir. Üretim miktarı da yıllar içinde düzenli olarak artmış, aynı yıllar için sırasıyla 310 bin ton ve 3.261 bin ton olarak gerçekleşmiştir.²⁵⁷ Çevre, insan ve hayvan sağlığının önemsendiği, doğal kaynakların korunması, tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirliğin dikkate alındığı iyi tarım uygulamalarının ise 2004 yılında yayımlanan yönetmelik ile yasal zemini oluşturulmuştur.²⁵⁸ İyi tarım uygulamalarının benimsenmesinde yaş meyve ve sebze ihracatının önemli bölümünün AB ülkelerine yapılması ve ihracatta gıda güvenliği gibi sebeplerle iade edilmesini önlemek amacıyla üretimde AB beklentilerinin karşılanması önemli olmuştur.²⁵⁹ Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre iyi tarım uygulamalarında 2007’de 651 üretici 5.361 hektarlık alanda 56 bin tonluk üretim yapmıştır. 2019’da ise üretici sayısı 61.894’e çıkmış ve üretim alanı (539 bin hektar) ve üretim miktarı da (7.706 bin ton) buna bağlı olarak artmıştır.²⁶⁰ Organik tarım ve iyi tarım uygulamalarına desteklemeler sırasıyla 2005 ve 2008’te başlamış ve bu alanlarda genel olarak alan bazlı destekler, tarımsal krediler ve Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Programı (ÇATAK) kapsamında destekler sağlanmaktadır.²⁶¹ Maliyetlerin yüksek ve verimliliğin konvansiyonel tarıma göre daha düşük olabildiği bu üretim yöntemlerinde üreticilerin bu alanlarda üretimlerini devam ettirebilmeleri için destekler büyük önem taşımaktadır. Günaydın, hiç destek olmaması ya da sadece ihracata yönelik desteğin

²⁵⁶ Sait Engindeniz, “Türkiye’de Sebze Üretimi ve Gelecek İçin Bazı Öneriler”, **Verimlilik Dergisi**, Sayı 2, 2009.

²⁵⁷ Tarım ve Orman Bakanlığı, “İstatistikler”, [https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁵⁸ 8 Eylül 2004 tarihli 25577 sayılı İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmelik.

²⁵⁹ Gonca Yaşar, “İyi Tarım Uygulamaları: Migros Ticaret Anonim Şirketi Örneği”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı 2, 2017, s. 512.

²⁶⁰ Tarım ve Orman Bakanlığı, “İstatistikler”.

²⁶¹ 2018 yılı itibariyle Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Programı kapsamında yeni başvuru alınmamış ve programın 2020 yılı sonunda tamamlanması öngörülmüştür.

bulunmasına rağmen genel sebze meyve üretiminde yaşanan artışta başlıca sebebin üreticilerin tarla ürünlerinde üretimlerini maliyet fiyatına satamamaları ve bu nedenle görece pazarlaması kolay olay olan sebze meyve üretimine yönelmeleri olduğunu belirtmektedir.²⁶²

Tablo 4.11. Yıllara Göre Türkiye’deki Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı (Baş)

Yıl	Sığır	Manda	Koyun	Keçi
2000	10 761 000	146 000	28 492 000	7 201 000
2001	10 548 000	138 000	26 972 000	7 022 000
2002	9 803 498	121 077	25 173 706	6 780 094
2003	9 788 102	113 356	25 431 539	6 771 675
2004	10 069 346	103 900	25 201 155	6 609 937
2005	10 526 440	104 965	25 304 325	6 517 464
2006	10 871 364	100 516	25 616 912	6 643 294
2007	11 036 753	84 705	25 462 293	6 286 358
2008	10 859 942	86 297	23 974 591	5 593 561
2009	10 723 958	87 207	21 749 508	5 128 285
2010	11 369 800	84 726	23 089 691	6 293 233
2011	12 386 337	97 632	25 031 565	7 277 953
2012	13 914 912	107 435	27 425 233	8 357 286
2013	14 415 257	117 591	29 284 247	9 225 548
2014	14 223 109	122 114	31 140 244	10 344 936
2015	13 994 071	133 766	31 507 934	10 416 166
2016	14 080 155	142 073	30 983 933	10 345 299
2017	15 943 586	161 439	33 677 636	10 634 672
2018	17 042 506	178 397	35 194 972	10 922 427
2019	17 688 139	184 192	37 276 050	11 205 429

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

1980-2000 döneminde Türkiye’de büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2000 ve sonrası döneme bakıldığında 2009 sonrasında hayvan varlığında kısa zaman içerisinde önemli bir artış yaşanmıştır. Ziraat Mühendisleri Odası yayınladığı raporda, bu önemli artışın istatistiklerin “güvenilir ve doğru bir zemine” oturtulmamış olmasından kaynaklandığını belirtirken, FAO’nun raporunda bu artış hayvancılıkta entansif üretim sistemlerine geçişle yaşanan “yapısal

²⁶² Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar”, s. 199-200.

değişim” ile açıklanmaktadır.^{263 264} TÜİK verilerine göre 2000 ve sonrası dönemde sığircılıkta kültür ırklarında önemli artış yaşanırken, yerli ırklarda azalma olmaktadır.

Türkiye’de hayvancılığa yönelik iç talebin artması hem nüfus artışı hem de sosyo-ekonomik refah düzeyinin yükselmesi ile değişen beslenme alışkanlıkları ile alakalıdır. 1980 öncesi dönemde hayvan ithalatı önemsiz kabul edilebilecek düzeydeyken, artan talep ve artan hayvansal ürün fiyatları karşısında neoliberal politikaların uygulandığı dönemlerde ithalat bir çözüm yolu olarak kullanılmıştır. 1982-1997 arası dönemde ve 2010 sonrasında hayvancılıkta ithalatın yoğun yaşandığı dönemlerdir.^{265 266} 1997’de kasaplık hayvan ve kırmızı et ithalatının durdurulmasının sebebi deli dana hastalığının ortaya çıkmasıdır.²⁶⁷ Hayvancılıkta karşılaşılan en büyük problem başta yem olmak üzere elektrik, işçilik, veterinerlik hizmetleri, sigorta gibi giderlerdir. Özellikle küçük aile işletmeleri tarafından yapılan hayvancılıkta mera kullanımını yem giderlerini azaltmak açısından önemlidir. Bu yüzden meralarda yaşanan kullanım alanı değişikliği, niteliğinin bozulması, Büyükşehir Yasası ile köylerin mahallelere çevrilmesi ve mera alanlarının büyükşehir belediyelerine devredilmesi gibi gelişmeler hayvancılığı etkilemektedir. Yurtiçinde hayvancılığın sürdürülebilirliğinin sağlanması için ithalat gibi kısa vade çözümler yerine yapısal çözümler üretilmeli ve üretimi -çevresel endişeleri en aza indirecek şekilde- arttırmaya yönelik destek politikaları uygulanmalıdır.

4.2 Türkiye’de Gıda Güvencesi

FAO tarafından gıda güvencesi “tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik bakımdan erişebilmeleri” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım çerçevesinde bir ülkede, bölgede, hanede veya birey seviyesinde gıda güvencesini (yahut gıda güvencesizliğini) tespit edebilmek için

²⁶³ Ziraat Mühendisleri Odası, “Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği”, 2015.

²⁶⁴ FAO, “Türkiye’nin Biyoçeşitliliği: Genetik Kaynakların Sürdürülebilir Tarım ve Gıda Sistemlerine Katkısı”, Ankara, 2019, s. 107.

²⁶⁵ Ziraat Mühendisleri Odası, “Kurbanlık Hayvanlar Üzerinden Hayvancılık Raporu 2019”, 2019 [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31668&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁶⁶ Erol Aydın, Mehmet Ferit Can, Yılmaz Aral, Yavuz Cevger ve Engin Sakarya, “Türkiye’de Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatı Kararlarının Sığır Besileri Üzerine Etkileri”, **Veteriner Hekimler Derneği Dergisi**, C. 81, Sayı 2, 2010, s. 52.

²⁶⁷ A.g.e., s. 52.

gıdanın mevcudiyeti (*availability*), erişilebilirlik (*access*), gıdanın kullanılabilirliği/gıdadan faydalanma (*utilization*) ve istikrar (*sustainability*) ilkeleri üzerinden yola çıkılarak indikatörler oluşturulabilir, yöntemler belirlenebilir. Ancak gıda güvencesi tanımının üzerinde uzlaşamadığı gibi gıda güvencesizliğini ölçme metotları üzerinde de kapsamlı bir uzlaşma söz konusu değildir. Farklı yaklaşımlar ve metotlar zaman içerisinde ve kurumların ihtiyaçlarına göre geliştirilmekte ve gıda güvencesi ölçülmek istenen aktöre (ülke, bölge, hane veya birey) göre kurgulanmaktadır. Gıda güvencesi çok katmanlı bir konu olduğu için birçok indikatörün bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de gıda güvencesi tarım ile ilişkili olduğu noktalar üzerinden incelenmektedir. Bu sebeple, farklı indikatörler üzerinden nüfusun beslenme yapısı, gıdanın mevcudiyeti ve erişilebilirlik boyutları ele alınmaktadır.

Türkiye’de mevcut beslenme durumunun ortaya konması amacıyla Sağlık Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi işbirliği ile yapılan Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması’nda (TBSA)²⁶⁸ Türkiye’nin beslenme durumunun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere uyan bir görünüm çizdiği belirtilmiştir.²⁶⁹ Ancak ülkedeki beslenme durumu her durum ve koşulda aynı değildir. Raporda bu farklılıkların mevsimlere, bölgelere, sosyo-ekonomik düzey ve kentsel-kırsal yerleşim farklılıklarına göre oluşabildiği belirtilmiştir.²⁷⁰ Türkiye’de temel besin tahıl gruplarıdır. Günlük enerji alımının 1970 ve 1980’lerde ağırlıklı olarak karbonhidrat (%60 üzerinde) ve devamında protein ve yağdan oluşurken, 2010’da yürütülen araştırma enerjinin yağdan sağlanan miktarın arttığını göstermiştir.²⁷¹ TBSA 2010’a göre, yıllar içerisinde “ekmek, süt, yoğurt, et ve ürünleri, taze sebze ve meyve tüketiminin azaldığı; kuru baklagiller, yumurta ve şeker” tüketimi artmıştır.²⁷² Kişi başı protein alımı ise yeterli miktardadır ancak gelişmiş ülkelere farklı olarak

²⁶⁸ Türkiye’de ilk besin tüketimi ve sağlık araştırması Sağlık Bakanlığı tarafından 1974’te yapılmıştır. İkincisi beslenme örüntülerindeki değişiklikleri belirlemek için 1984’te ve üçüncüsü 2010’da yapılmıştır. Son rapor ise 2019’da yayımlanmıştır. DSÖ’nün ülkelere bir beklentisi olan “Ulusal Diyet, Beslenme ve Sağlık Araştırmaları” Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından üniversite işbirlikleri ile yürütülmektedir. Her 5 yılda bir tekrarlanması öngörülmektedir.

²⁶⁹ Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010: Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu”, Şubat 2014, s. 2.

²⁷⁰ A.g.e., s. 2.

²⁷¹ Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması”, Yayın No. 1132, Ankara, 2019, s. 42.

²⁷² Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010: Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu”, s. 3.

protein alımının büyük kısmı bitkisel bazlıdır. Öte yandan kırsaldan kentlere doğru gittikçe gıda ürünlerinin tüketim eğilimi de değişmektedir. Kırsalda tahıl tüketimi daha fazlayken, kentlerde kırsala göre daha fazla et ve ürünleri tüketilmektedir.

Türkiye’de tüm yaş gruplarında vitamin ve mineral yetersizliği söz konusudur. Türkiye’de kronik beslenme yetersizliği önemli bir sorun olarak görülmemektedir. Öte yandan obezite prevalansı yetişkin nüfusta 2000’den bu yana düzenli olarak artmıştır. 2000’de %22,2 oranındayken, 2010’da %28,2 ve 2016’da %32,1 olmuştur.²⁷³

Gıda güvencesini bireysel seviyede ölçmede yararlanılan yöntemlerden biri kalitatif metottur.²⁷⁴ Bu yöntem kişilerin kendi algıları ve deneyimledikleri durumlar üzerinden ölçüm yapılmasını sağlar. Genellikle gelişmiş ülkelerde kullanılan bir yöntemdir. TBSA 2017 Raporu’nda son bir yıl içerisinde para veya diğer kaynakların yetersizliği sebebiyle yeterli gıda bulamayacağı endişesi taşıyan bireylerin sıklığının %23,4 olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵

TBSA 2010’a göre beslenme yapısı incelenirken hanede yiyecek ve içecek alışverişinden ülke genelinde %40 erkek, %60 kadının sorumlu olduğu görülmektedir. Ancak kırsal ve kentsel yerleşimlerde bu oranlar değişmekte, kentte %34,8 erkekler sorumlu iken kırdada bu oran %61,2’ye yükselmektedir.²⁷⁶ Ancak hem kentte hem kırdada evde yemek ve yiyecekleri hazırlamak %95 oranında kadının sorumluluğundadır.²⁷⁷

Gıdanın mevcudiyeti boyutu gıdanın arzı, bir başka ifadeyle bulunabilirliği ile ilgilidir. Bir ülkede yeterli gıda olması o ülkede yapılan üretim, ithalat, stoklar ve gıda yardımları ile sağlanır. Türkiye’nin dünyanın en büyük yedinci tarımsal üreticisidir. Ürün çeşitliliği bol ve iklimi tarıma oldukça elverişli bir ülkedir.

1990’lı yıllara kadar gıda üretimi artış hızı nüfus artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir ancak bu yıllardan sonra gıda üretimi nüfus artış hızının gerisine

²⁷³ FAO, “*World Food and Agriculture: Statistical Yearbook 2020*”, Roma, 2020, s. 295.

²⁷⁴ Kalitatif metot ile ilgili detaylı bilgi için: FAO, “*Measuring Food Security*”, [https://www.fao.org/3/y5898e/y5898e06.htm] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁷⁵ Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “*Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması*”, s. 172.

²⁷⁶ Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, “*Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010: Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu*”, s. 512.

²⁷⁷ A.g.e., s. 110

düşmüştür.²⁷⁸ Halkın temel besin kaynağı olan tahıl grubu kendine yeterlilikte 2000’li yıllarda değişkenlik göstermektedir. Ancak birçok yıl için yurtiçi üretim yurtiçi talebi karşılamaya yeterli değildir. Tahıl grubunda dışa bağımlı olmak gıda güvencesi açısından bir kırılganlık oluşturmaktadır. Türkiye’de protein ihtiyacının çoğunluğunun bitkisel ürünlerden karşılandığı göz önüne alındığında önemli bir protein kaynağı olan kuru baklagillerde de kendine yeterlilik derecesi önemlidir. Tahıl grubuna benzer şekilde kendine yeterlilik derecesi 2000’li yıllarda değişiklik göstermiştir.

Öte yandan iklimi itibariyle Türkiye sebze ve meyve üretimi için oldukça uygun bir ülkedir. Sebze ve meyvede kendine yeterlilik oranları yüzde yüzün üzerinde gerçekleşmekte ve ihtiyaç fazlasını ihraç etmektedir. Şeker ise 2006-2007 yılına kadar yüzde yüz kendine yeterlilik gösterirken bu yıldan itibaren dalgalanmalar yaşanmış ve kendine yeterliliğin sağlanamadığı yıllar olmuştur. Bu dalgalanmalarda şeker politikalarında yapılan değişiklikler etkili olmuştur. Türkiye’de enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan yağ grubundan en çok tüketilen ayçiçek yağıdır. Yıllara göre ayçiçek yeterlilik derecesi yükselse de hala %60’lar civarındadır.

Tablo 4.12. Türkiye’de Bazı Temel Besin Gruplarının Kendine Yeterlilik Dereceleri (%)

Piyasa yılı	Tahıl (Toplam)	Kurubaklagil (Toplam)	Sebze (Toplam)	Patates	Ayçiçeği	Şeker
2007/08	94,7	107,2	106,6	104,6	38,3	97,8
2008/09	92,7	93,6	106,9	100,6	46,6	112,8
2009/10	109,7	96,1	108,0	100,2	49,4	113,2
2010/11	98,8	95,8	106,8	102,3	52,4	115,4
2011/12	99,9	96,5	106,2	100,2	42,2	101,5
2012/13	93,1	100,5	106,6	105,6	52,5	105,0
2013/14	98,8	88,9	107,1	101,2	59,1	109,2
2014/15	86,4	84,3	106,7	97,4	73,4	99,4
2015/16	110,2	86,7	106,8	100,8	78,9	94,4
2016/17	97,2	82,9	106,7	108,2	64,0	103,0
2017/18	98,0	86,0	106,6	103,5	64,3	116,1
2018/19	92,4	91,0	106,4	103,3	66,4	89,4
2019/20	87,8	94,7	107,2	104,1	60,1	98,9

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Gıda açısından gelişmişlik durumu ele alınırken hayvansal kökenli gıdaların tüketimine bakılmaktadır. Türkiye’de et ve süt ürünleri tüketimi gelişmiş ülkelere

²⁷⁸ M. Necat Ören, Tuna Alemdar ve Betül Bahadır, “Türkiye’de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi”, s. 51.

kıyasla düşüktür. 2004'ten 2009 yılına kadar kırmızı ette kendine yeterlilik görünürken 2010 ve 2011 yıllarında kendine yeterlilik düşmüştür. Bunun en önemli sebebi et ithalatının başlamasının sektöre olan etkileridir.²⁷⁹ Süt ve ürünlerinde istatistiklere dayalı çıkarım yaparken kayıt dışılığın yaygın olduğu göz önüne alınmalıdır.²⁸⁰ Süt üretiminde sağım yapılan hayvan sayısı ve hayvan başına verim önemli noktaldır. Türkiye'de 2007 sonrası beslenen hayvan sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. 2007-2011 arası dönemde sütte kendine yeterlilik miktarları %99 civarındayken,²⁸¹ 2016 ve sonrasında dalgalanmalar olsa da süt ve süt ürünlerinde kendine yeterlilik miktarlarının yüzde yüzün üzerine çıktığı görülmektedir.²⁸² Hayvansal ürün tüketimi gelişmişlik seviyesini ölçmek için bir araç olarak kullanılsa da özellikle son yıllarda hem etik hem de ekolojik çerçeveden hayvansal ürün tüketimine karşı büyüyen bir küresel eğilim söz konusudur.

Gıda güvencesinin sağlanması açısından ithalat yoluyla gıda arzının sağlanması dünyada kullanılan bir yöntemdir. Türkiye'de de başta hayvansal ürünler ve tahıl grubu olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerde özellikle 2010 sonrasında ithalat artmıştır. Ancak ithalat, dış ticaret açığı veren ülkeler için uzun vadede sürdürülebilir bir şekilde gıda sağlanmasını engellemektedir. Türkiye dış ticaret açığı olan bir ülkedir. Ayrıca tarımsal ürün ithalatında uzun dönem etkiler planlanmadan gümrük vergilerinin azaltılması veya kaldırılması ülke içindeki tarımsal üretimi olumsuz etkileyebilir ve gıda güvencesizliği yaratan bir durum ortaya çıkabilir. Tarımsal ürün ithalatının yanı sıra yurtiçi tarımsal üretim girdilerde de ithalata bağımlıdır. Bu durum yurtiçi üretimi ve dolayısıyla gıda mevcudiyetini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan artan maliyet karşısında geliri artmayan tarımsal üreticinin ekonomik erişilebilirlik açısından gıda güvencesi olumsuz etkilenmektedir.

Gıda güvencesi tanımında erişilebilirlik ilkesi ekonomik, sosyal ve fiziksel olmak üzere üç başlıkta ele alınmaktadır. Gıdaya fiziksel erişim özellikle gıda

²⁷⁹ Özge Saygın ve Nevin Demirbaş, "Türkiye'de Kırmızı Et Tüketimi: Sorunlar ve Öneriler", **Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C. 32, Sayı 3, s. 569.

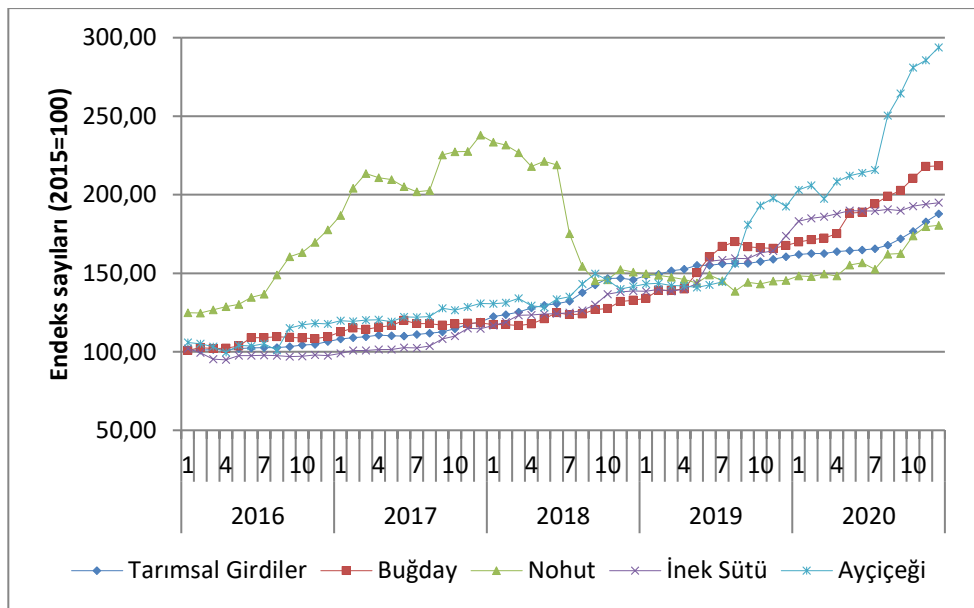
²⁸⁰ Ziraat Mühendisleri Odası, "Süt Raporu 2018", 2019 [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31590&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁸¹ Özge Can Niyaz ve İ. Hakkı İnan, "Türkiye'de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi", **Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 13, Sayı 2, s. 3.

²⁸² Zeliha Yasan Ataseven, "Durum Tahmin Raporu: Süt ve Süt Ürünleri 2021", Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Yayın No. 331, Haziran 2021.

alışverişinin yapıldığı bölgelere uzak olan ve kendi gıda üretimini yapamayan bölgeler için söz konusu olmaktadır. Türkiye’de fiziksel erişim açısından büyük boyutta öne çıkan sorunlar bulunmamaktadır. Sosyal erişim ise çok katmanlı bir konudur. Bu sebeplerle bu çalışmada erişilebilirlik boyutu fiziksel erişim açısından incelenmektedir. Ekonomik erişimi etkileyen iki ana etken gıda fiyatları ve gelir dağılımıdır.

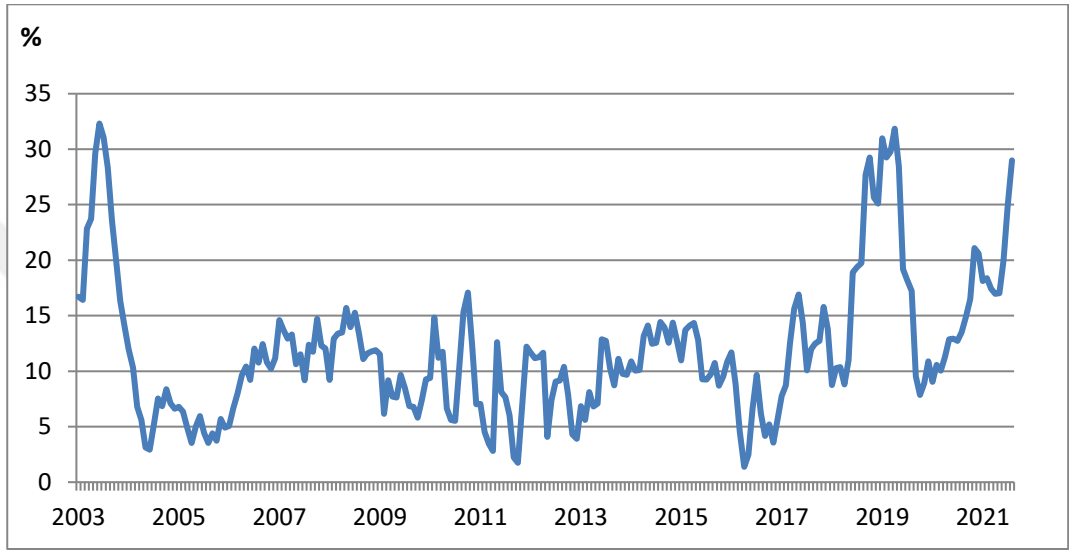
Gıda fiyatlarının oluşmasında en etkili faktör üretim için yapılan harcamalardır. Şekil 4.10’da tohum, enerji, gübre, tarımsal ilaçlar, yem, veteriner harcamaları gibi kalemlerden oluşan tarımsal girdi fiyat endeksi ve Türkiye’de çok tüketilen bazı tarım ürünlerinin üretici fiyat endeksleri verilmiştir. Üretici fiyat endeksleri enflasyonun önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. 2015 yılı baz alındığında tarımsal girdi endeksi 180’lere kadar yükselmiştir. Buğday, inek sütü ve ayçiçeği üretici endeksleri tarımsal girdi fiyat endeksine paralel şekilde artış göstermiştir. Ayçiçek üretici fiyat endeksi 2020’nin ikinci yarısında daha keskin bir artış göstermiştir. Nohut üretici endeksi ise 2017’den bu yana yüksektir. Bu durum tohum girdi fiyatında yaşanan yükseliğe bağlı olabilir.²⁸³ 2018’in ikinci yarısından itibaren ise tarımsal girdi fiyat endeksine paralel gelişmiştir.

Şekil 4.10. Bazı Tarım Ürünleri ve Üretim Girdileri Fiyat Endeksi
Kaynak: TÜİK, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁸³ Demet Burcu, “Ürün Raporu: Nohut 2021”, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Yayın No. 342, Ağustos 2021, s. 12.

2002-2020 arası dönemde Türkiye’de gıda fiyatlarındaki artışta hem uluslararası emtia fiyatlarındaki artış eğilimleri hem de döviz kuru gelişmeleri etkili olmaktadır. Ayrıca kuraklık, aşırı hava olayları ve Covid-19 salgını gibi krizler de bu artışta etkili olmaktadır. 2007-2008 ve 2011-2011 dünya gıda fiyatları krizleri, 2019 sonu itibariyle Covid 19 ve kuraklığın gıda fiyatlarına yansımaları Şekil 4.11’de görülmektedir. Şekilden görülebildiği üzere Türkiye’de bu zaman aralığında gıda enflasyonu vardır ve son dönemde giderek güçlenmektedir.

Şekil 4.11. Türkiye Gıda Enflasyonu

Kaynak: FAOSTAT, [<http://www.fao.org/faostat/en/#data>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ekonomik erişilebilirliği etkileyen diğer önemli faktör gelir dağılımıdır. Türkiye’de küreselleşme süreci, neoliberal politikalar ve ekonomik krizler 1980’lerden bu yana yoksulluğu ve gelir dağılımındaki adaletsizliği arttıran etmenler olmuştur.²⁸⁴ Bu etmenler ayrıca kırdan kente göçü de arttırmıştır. Bunun yanı sıra son yıllarda enflasyon, işsizlik ve finansal sektörde kırılganlıklar artmıştır. Ayrıca çevre ülkelerde yaşanan savaşlar, çatışmalar ve istikrarsızlıklar başta göç olmak üzere Türkiye’ye olumsuz yansımaktadır. Covid-19 pandemisi de işsizlik ve yoksulluğu arttıran, cinsiyet uçurumunu derinleştiren bir süreç olmuştur.²⁸⁵

²⁸⁴ Murat Şentürk, “Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları”, *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 18, 2009.

²⁸⁵ Türkiye Genel Bakış, *Dünya Bankası*, 13.04.2021

[<https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview#1>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle yıllık eşdeğer hanehalkı fert gelirinin dağılımına bakıldığında en yoksul kesimi oluşturan ilk %20'lik grup 2006-2020 arasında Türkiye'deki gelirin %5,1 ile %6,3 arasında değişen kadarına sahip olmuştur.²⁸⁶ En yüksek gelirli grup olan beşinci %20'lik grup ise 2006-2020 arasında Türkiye'deki gelirin %45,9 ile %48,4 arasında değişen kadarına sahip olmuştur. Ülkelerin gelir dağılımı adaletsizliğini göstermek için hesaplanan Gini katsayısı Türkiye'de 2006-2020 arası dönemde 2014 yılında 0,391 ile en düşük seviyededir ve 2020 yılında 0,410'a çıktığı görülmektedir.²⁸⁷ Bu dönemde en yüksek oran 2006'da 0,428 ile gerçekleşmiştir. Gini katsayısının sıfıra yakın olması gelir dağılımının adil olduğunu, bire yakın olması ise dağılımın adaletsiz olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.13. Gelire Göre Sıralı %20'lik Gruplarda Gıda Harcamalarının Gelirlerine Oranı 2002-2019 (%)

	Toplam	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
2002	26,7	38,7	34,6	30,2	27,4	19,0
2003	27,5	40,6	35,9	32,3	28,1	19,5
2004	26,4	40,0	34,2	29,8	26,0	19,3
2005	24,9	37,8	31,9	27,9	24,4	18,2
2006	24,8	36,5	31,4	26,9	24,5	18,6
2007	23,6	34,8	29,2	26,0	22,6	18,3
2008	22,6	33,7	27,3	25,2	22,2	17,2
2009	23,0	34,0	28,3	25,4	22,5	17,4
2010	21,9	31,9	26,8	24,1	21,2	16,7
2011	20,7	30,9	24,9	22,7	20,2	16,0
2012	19,6	29,0	24,5	22,0	19,9	14,4
2013	19,9	28,8	25,6	22,1	20,0	14,6
2014	19,7	28,8	24,3	22,1	19,3	15,1
2015	20,2	30,2	26,3	22,6	20,5	14,6
2016	19,5	28,9	24,9	22,0	19,5	14,2
2017	19,7	28,6	24,9	22,6	19,3	14,6
2018	20,3	28,7	25,8	22,6	19,6	15,4
2019	20,8	30,7	26,8	22,6	20,6	15,3

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

En düşük gelir grubu olan birinci %20'lik grup gelirlerinin en büyük kısmını konut ve kiraya ayırırken, ikinci en büyük harcamalarını gıda oluşturmaktadır. Özellikle enflasyonun arttığı dönemler gıda harcamalarının toplam harcamalarındaki payı daha da artmaktadır. Bu aynı zamanda erişilen gıdanın kalitesi ve miktarının da

²⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. EK-F.

²⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. EK-G.

düşmesine sebep olmaktadır. Gıda güvencesi tanımı çerçevesinde bakıldığında bu durum hem beslenme alışkanlıkları ve gıda tercihlerinden vazgeçmeleri hem yeterli miktarın altında tüketmeleri hem de güvenli ve besleyici gıda yerine kalitesi ve niteliği daha düşük, daha ucuz alternatiflere yönelmeleri anlamına gelir. Tercih edilen bu gıdalar genellikle kalorili, katkı maddeleri içeren gıdalar olmaktadır ve sağlıklı gıdalara göre daha ucuzdurlar. Ancak bu gıdalar obeziteye sebep olan neden unsurlar arasında yer almaktadır. Süpermarketleşme ile bu ürünler sadece kentlerde değil kırsalda da yaygınlaşmaktadır. Toplam harcamalar içerisinde gıdaya yüksek pay ayrılması ayrıca diğer ihtiyaçlara daha az pay ayrılması anlamına gelir. Bir başka ifadeyle gıda güvencesinin gerçekleşmesi için destekleyici nitelikte olan temiz suya erişim, sanitasyon ve hijyenik ortamın sağlanması için gerekli olan harcamalara daha az pay ayrılmasına sebep olur.

Yukarıda bahsedilen makro göstergelerin yanı sıra hem gıda mevcudiyetini hem de erişilebilirliği etkileyen farklı etmenler ve baskılar da söz konusudur. Tarımdan kopup kentsel geçim kaynaklarına geçenlerin bir yandan beslenme şekilleri ve alışkanlıkları değişirken öte yandan da gıda arzının sağlanmasından gıda talep etme yönüne geçiş söz konusudur. Bu daha az tarımsal üreticinin daha çok insanın beslenmesi için üretim yapması demektir ve bu sebeple gıda arzını etkilemektedir.²⁸⁸ Bu noktada tarım sektöründeki gizli işsizlik göz ardı edilmemelidir.²⁸⁹ 2000'den 2020'ye tarımda istihdam edilen insan sayısında yaklaşık 3 milyonluk bir azalma olmuştur. Tarımda istihdam edilenlerin düşük eğitim seviyesi ve diğer sektörler için niteliği düşük işgücü olduğu göz önüne alındığında kentlerdeki istihdam alanlarına geçişleri zor bir süreçtir ve zaman almaktadır. Düşük gelir veya hiç gelir olmaması geçiş yapan insanların bu süreç içerisinde gıda güvencesizliği yaşamaları demektir.

İkinci unsur Kıymaz ve Şahinöz'ün çalışmalarında belirttiği sosyal yardımlardır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken en önemli nokta yoksullara yapılan ayni ve maddi yardımların özellikle kırsal bölgelerde işgücü arzını olumsuz

²⁸⁸ Brendan Bromwich, Tony Allan, Anthony Colman ve Martin Keulertz, **Food, Water and Society: An Analytical Framework**, Tony Allan, Brendan Bromwich, Anthony Colman ve Martin Keulertz (Ed.), **The Oxford Handbook of Food, Water and Society**, Online: Oxford University Press, 2018, s. 3.

²⁸⁹ Taylan Kıymaz ve Ahmet Şahinöz, "Dünya ve Türkiye: Gıda Güvencesi Durumu", **Ekonomik Yaklaşım**, C. 21, Sayı 76, 2010, s. 15.

etkilemeden yapılmasıdır.²⁹⁰ Oluşturulan sosyal politikaların yoksulluğu kurumsallaştıran politikalardan ziyade bu süreçte gıda güvencesini sağlamaya destek olan ve geçim kaynaklarına erişimi kolaylaştıran araçlar haline getirilmesi gerekmektedir.

Türkiye özellikle Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya göç etmek isteyen insanlar için bir transit ülke konumundadır. Ancak 2010'lu yıllardan beri çevre ülkelerde ve bölgede yaşanan istikrarsızlıklar ve savaşlar sebebiyle Türkiye büyük uluslararası göç akınlarına maruz kalmıştır. Suriye İç Savaşı sebebiyle 2011'den bu yana yaklaşık 3,7 milyon insan geçici koruma statüsü ile Türkiye'ye yerleşmiştir. Bu insanlar uzun süre Türkiye devletinin ve diğer devletlerin, uluslararası kuruluşların ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin hazırladıkları programlar ve yardımlarla gıdaya erişim sağlamıştır. Geçici koruma statüsünde bulunan insanlara 2016 yılı başında belirli koşullarda çalışma izni verilmiştir. Bu süreç boyunca yardımların yanı sıra insanlar kayıt dışı ve güvencesiz bir şekilde çalışarak gıdaya erişimlerini sağlamışlardır. Ancak hem Suriyeli geçici koruma statüsündeki hem Afganistan gibi diğer ülkelerden gelen göçmenler zor koşullarda gıdaya erişim sağlamak ve gıdadan faydalanma ilkesini destekleyen hijyen, temiz suya erişim gibi noktalarda sıkıntılar yaşamaktadır. Gıda güvencesizliği göçmenler için büyük bir problem oluşturmaktadır. Nüfusun göçler sebebiyle kısa sürede keskin bir artış göstermesi gıda arzının yetersiz kalabileceği ve arzda bir artış sağlanması gerektiği anlamına da gelmektedir.

Gıda mevcudiyeti için çevresel sorunlar risk oluşturmaktadır. Türkiye'de tarımsal üretimde fazla kimyasal girdi kullanımı, su kaynaklarının tarım sektöründe bilinçsizce kullanımı, meraların niteliğinin bozulması tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen unsurlardır. Ayrıca tarım politikalarının sonucu olarak tarım alanlarının kullanım amaçları sanayileşme, kentleşme gibi sebeplerle değiştirilmektedir. 2000'den 2020'ye tarım alanları yaklaşık 4 milyon hektar azalmıştır. Diğer husus ise iklim değişikliğidir. Türkiye Akdeniz havzasında yer almaktadır ve bu havza iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölgelerden birisidir. İklim değişikliğinin kuraklık, aşırı hava olayları, orman yangınları gibi etkileri tarımsal üretim ve dolayısıyla gıda güvencesi için tehdit oluşturmaktadır.

²⁹⁰ A.g.e., s. 25.

Gıda güvencesinin sağlanmasını etkileyen bir diğer faktör tarım alanlarının ve mevcut gıda arzının bölüşüm sorunudur. Tarımsal ürünlerin ve tarım alanlarında gıda üretimi biyoyakıt ve yem bitkileri ile rekabet içerisindedir. Son yıllarda Türkiye’de hem biyoyakıt teşvikleri hem de beslenen hayvan sayısı artmıştır. Silajlık mısır, yonca, korunga, fiğ gibi yem bitkilerinin ekim alanları genişlemiştir.²⁹¹ Sağlanan tarımsal destekler, üretim süreçlerinde mekanizasyon yüksek olduğundan fazla emek ve işgücü gerektirmemesi, üretim riski az olan ürünler olması yem bitkilerinin üretiminin artışında etkili olmaktadır.

²⁹¹ Uğur Özkan, “Türkiye Yem Bitkileri Tarımına Karşılaştırmalı Genel Bakış ve Değerlendirme”, **Turkish Journal of Agricultural Engineering Research**, C. 1, Sayı 1, 2020, s. 32.

5. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Bu tez çalışması uluslararası güvenlik çalışmalarının göreceli olarak yeni gelişen araştırma alanı gıda güvencesini iki aşamada ele almaktadır. Birinci aşamada devletin ve uluslararası örgütlerin politikaları ile Türkiye’de tarımsal üretimin ve gıda güvencesinin ulusal boyutta nasıl şekillendiği ele alınmıştır. İkinci aşamada ise yereldeki tarımsal üretimin temel paydaşlarının değişen ekonomik ve sosyal durum ve ihtiyaçları incelenmektedir. Bu bölümde, saha çalışmasında temel paydaşlardan derinlemesine görüşme yöntemiyle toplanan verilerden elde edilen bulgular ve bu bulgulardan çıkarılan sonuçlar sunulmuştur.

5.1 Bayramiç Hakkında

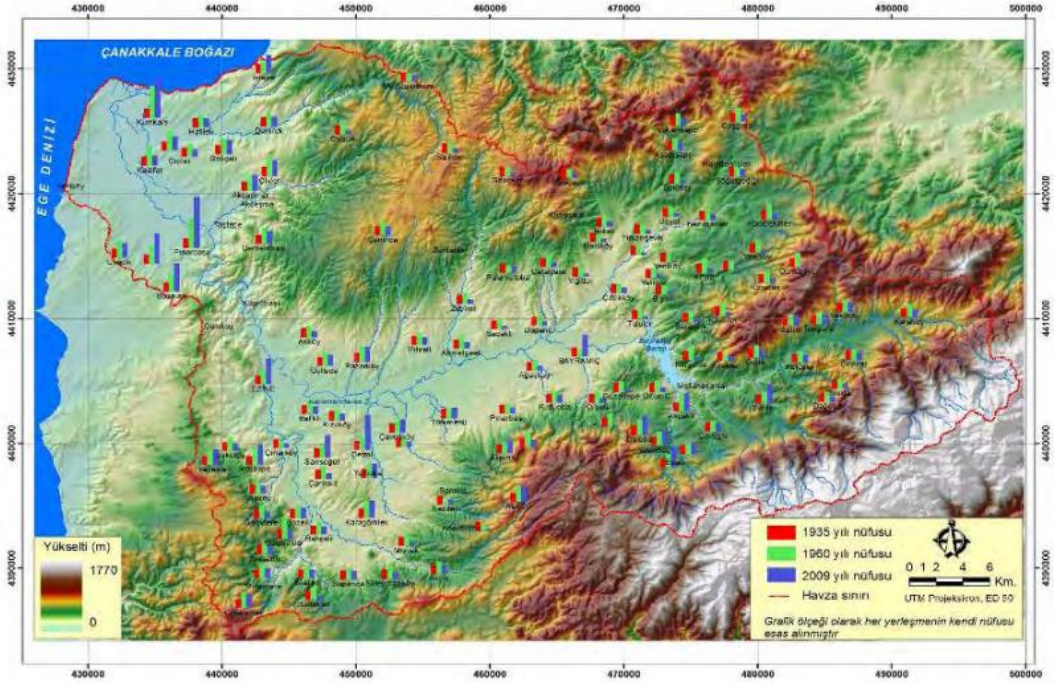
Çanakkale ilinin on iki ilçesinden biri olan Bayramiç’te nüfusun önemli geçim kaynaklarını bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık gibi tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Bayramiç ilçesinin nüfusu, ilçe merkezi ve köyler toplam olarak ele alındığında, 1940 genel nüfus sayımından bugüne dek büyük değişimler göstermemiştir. İlçe toplam nüfusu 1940 sayımında 29.579, 1950 nüfus sayımında 26.457, 1990 sayımında 31.949 ve 2019 ADNKS verilerine göre 29.400’tür.²⁹² Ancak nüfusla ilgili en önemli değişiklik ilçe merkezi ve köylerde yaşayan nüfus miktarlarında yaşanan değişimdir. 1940 genel sayımında ilçe merkezinde yaşayan kişi sayısı 2.967 iken 2019 ADNKS verilerine göre bu sayı 15.326 kişiye ulaşmıştır.²⁹³ Bu durum köylerde yaşayan insanların zaman içerisinde göç ettiğini, göç alan yerlerden birinin de ilçe merkezi olduğunu göstermektedir.

Bayramiç’te 2010’lara kadar 76 köy varken 2019 ADNKS verilerine bakıldığında bir köyün nüfusunu tamamen kaybetmesi ile köy sayısının 75’e düştüğü görülmektedir. Köylerin nüfusları 17 kişi ile 1381 kişi arasında değişmektedir. İlçede sadece nüfusu en yüksek olan köyde bin kişiden fazla insan yaşamaktadır. İkinci en büyük köyde 900 kişiden fazla insan yaşamaktadır. Takip eden en yüksek nüfuslu

²⁹² Cevat Başaran, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2002, s. 75-76.

²⁹³ İlçe merkezi ve köylerin nüfus değişimleri genel nüfus sayımları ve ADNKS verilerine göre şöyledir: 1940 genel nüfus sayımında ilçe merkezi 2.967, köyler 26.612; 1950 genel nüfus sayımına göre ilçe merkezi 2.969, köyler 23.484; 1990 genel nüfus sayımına göre ilçe merkezi 10.156, köyler 21.793; 2019 ADNKS verilerine göre ilçe merkezi 15.326, köyler 14.074 kişiden oluşmaktadır. Daha detaylı bilgi için: Cevat Başaran, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2002, s. 75-76.

köylerde ise nüfus 400'lü sayılardadır ve böyle dört köy mevcuttur. 34 köyün ise nüfusu 100 kişiden azdır.²⁹⁴

Şekil 5.1. Kara Menderes Havzası'ndaki yerleşim alanları
Kaynak: Cengiz Akbulak, "Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, Sayı 2, 2010, s. 593.

İlçenin coğrafi yapısı ise yer şekilleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. İlçenin orta kısımlarında Kara Menderes Çayı'nın geçtiği bir ova batıda Ezine yönüne doğru uzanırken, bu düzlük kuzeydoğu, doğu ve güney kesimlerinde uzanan dağlık alanlar ile bir yay şeklinde çevrilmiştir.²⁹⁵ Kara Menderes Çayı Kazdağları'ndan çıkan birçok farklı koldan beslenmektedir. Köyler tüm bu coğrafi özelliklere dağılmış durumdadır ve buldukları coğrafi özellikler köylülerin geçim kaynakları tercihlerine de yansımıştır.

İlçede köylerde faaliyet gösteren 20, ilçe merkezinde faaliyet gösteren bir tarımsal kalkınma kooperatifi mevcuttur.²⁹⁶ Üç tanesi köyler ve bir tanesi ilçe

²⁹⁴ 101-200 kişi nüfusa sahip 15, 201-300 kişi nüfusa sahip 12 ve 301-400 arası nüfusa sahip 8 köy bulunmaktadır. Detaylı bilgi için: TÜİK ADNKS Verileri, [https://www.tuik.gov.tr/]

²⁹⁵ Cengiz Akbulak, "Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri", s. 580.

²⁹⁶ Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası, "Üyelerimiz", [http://www.canakkaletso.org.tr/%C3%9Cyelerimiz/%C3%9CyeListeleri/tabid/17034/Default.aspx] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

merkezinde olan dört tarım kredi kooperatifi faaliyet yürütmektedir. Ayrıca yine köylerde kurulmuş olan dört sulama kooperatifi vardır.

İlçenin geniş bir tarımsal ürün deseni bulunmaktadır. İlçedeki tarımsal ürünler tahıl, kurubaklagil, yağlı tohumlar, yem bitkileri, sebze ve meyve başlıkları altında toplanabilmektedir. Bu ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarları ise yıllara göre değişiklik göstermekte, çeşitli faktörlere bağlı olarak artma ya da azalma eğilimi olmaktadır. Bölgede yöre insanının beslenme alışkanlıkları veya geçim kaynağı açısından üretilen başlıca ürünler arasında Bayramiç beyazı (nektarin), elma, zeytin, üzüm (sofralık ve şaraplık), kiraz, şeftali, armut, ayva, buğday, arpa, yulaf, susam, bakla (yemeklik ve yemlik), nohut, börülce (kuru ve taze), domates (sofralık ve salçalık), biber (salçalık, kapyra), fiğ, kavun, karpuz gibi ürünler bulunmaktadır. 2004-2020 yılları arasındaki veriler karşılaştırıldığında, bu ürünlerden bazıları bölgedeki tarımsal üretimde daha fazla önem kazanırken, susam, nohut, bakla, börülce (kuru ve taze), şaraplık üzüm, fiğ, bakla (yemlik), karpuz, kavun gibi ürünlerin üretim alanları azalma göstermiştir.²⁹⁷ Ayrıca 2000'li yıllarda bölgenin ürün deseni arasına giren veya giderek ekim alanı/üretim miktarı artan bazı ürünler bulunmaktadır. Ekim alanı/ağaç sayısı artan ürünlerden bazıları ise yulaf, mısır (özellikle silajlık), yonca, elma, kiraz, nektarin, şeftali, ceviz, çilek, karnabahar, kabak (sakız) ve maruludur. Ayrıca kanola-kolza, aspir, Trabzon hurması, bazı elma çeşitleri (Granny Smith vb.) ürün desenine giren ürünlerdendir.²⁹⁸ İlçede büyükbaş hayvancılıkta 2004-2020 yılları arasında saf kültür sığırı hayvan sayısında artış yaşanırken, yerli sığır kalmamıştır.²⁹⁹ Merinos koyun 2017 sonrası ilçede yetiştirilmeye başlanmıştır, yerli koyun ise 2004-2020 yılları arasında dalgalanma göstermektedir. Kıl keçisi sayısı da bu dönemde dalgalanma göstermesine rağmen önemli bir artış söz konusudur. İlçedeki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt bölgenin önemli bir ürünü olan Ezine peyniri üretiminde kullanılmaktadır.³⁰⁰

²⁹⁷ TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, [<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²⁹⁸ A.g.e.

²⁹⁹ A.g.e.

³⁰⁰ EK-M, EK-N, EK-O ve EK-P'de seçilmiş bazı bitkisel ürünlerin ekim alanları, üretim miktarları ve hayvan varlığının ilçe, il ve Türkiye geneli karşılaştırmaları 2020 yılı için yer almaktadır.

5.2 Görüşülen Bireylerin ve Temsil Ettikleri Köy ve Kurumların Profili

Saha çalışmasında 10 kişi ile görüşme yapılmıştır. Materyal ve Yöntem başlığında verilerin toplanacağı hedef kitle iki ana grup olarak belirtilmiştir. Görüşme yapılan kişiler ilçede yer alan tarımsal üretim paydaşları olan kurumların temsilcileri ve köy muhtarları olarak belirlenmiştir.

Köy muhtarlarından oluşan ilk ana grupta görüşme yapılan köy muhtarları köylerin çeşitliliğini yansıtacak şekilde belirlenmiştir. Bu çeşitlilik belirlenirken köyün bulunduğu coğrafi özellikler, ilçe merkezine uzaklığı, nüfus büyüklükleri, nüfusta meydana gelen değişimler ve göç hareketleri, üretici örgütleri, kamu hizmetleri, geçim kaynakları gibi özellikleri dikkate alınmıştır. Bu özellikler dikkate alınarak maksimum çeşitliliği yansıtmaları açısından Bayramiç ilçesi dört bölüme ayrılmış ve her bölümden bir köy seçilmiştir. Bayramiç-Ezine arasında uzanan karayolu Kara Menderes Çayı'na paralel bir konumdadır ve Bayramiç ilçe merkezinin sol tarafında kalan Bayramiç-Ezine arası bu bölüm çayın kuzeyi ve güneyi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Üçüncü bölüm Bayramiç-Çan karayolunun (Bayramiç merkezden kuzeydoğu yönüne) her iki tarafında kalan köyleri içine almaktadır. Dördüncü bölüm ise ilçe merkezinin güneyi de dâhil olmak üzere sağa doğru uzanan, Şekil 5.1'de görüldüğü üzere yükseltilerin çevrelediği Derekolu denen bölümdür.

Çayın kuzeyinde yer alan köy (köy A), 50 haneden oluşmaktadır ve yaklaşık 120 kişilik bir nüfusa sahip ve Bayramiç merkeze oldukça yakın mesafede bir köydür.³⁰¹ Köyde yaşayanların büyük çoğunluğu 60 yaş üzeridir, okul çağında olan ve lise eğitimine devam eden bir kız çocuğu bulunmaktadır. Köyün muhtarı bu köyden olup komşu ilçede çalışmış ve emeklilik sonrası tekrar köye yerleşmiştir. 9 yıldır köyde yaşamaktadır. Muhtarlıkta ikinci dönemidir. Asıl geçim kaynağı emekli maaşdır ve çiftçiliği hobi olarak yapmaktadır.

Çayın güneyinde yer alan köy (köy B), 100 üzerinde haneden oluşmaktadır ve nüfusu yaklaşık olarak 350 kişi civarındadır.³⁰² 350 kişinin yaşadığı bu köyde yaklaşık 50 kişi 80 yaş üzeridir. Okul çağında ise 21 çocuk bulunmaktadır. Köyün muhtarı Türkiye'nin farklı şehirlerinde memur olarak çalışmış ve emekli olunca kendi köyü

³⁰¹ Bu köy çalışma boyunca "Köy A" olarak anılacaktır.

³⁰² Bu köy çalışma boyunca "Köy B" olarak anılacaktır.

olan Köy B'ye dönmüştür. 13 yıldır köyde yaşayan muhtarın muhtarlıkta üçüncü dönemidir. Birkaç yıl tarımla hobi seviyesinde uğraşmıştır ancak artık herhangi bir tarımsal faaliyet yürütmemektedir.

Derekolu denen mevkide yer alan köyde (köy C)³⁰³ yaklaşık 380 kişi yaşamaktadır. Nüfusun çoğunluğu 40-70 yaş arasındadır. Köyde okul çağında yaklaşık 20 çocuk vardır. Köy muhtarı, kısa bir süre başka şehirde çalışmasının haricinde hep köyünde yaşamıştır ve geçim kaynağını tarımsal üretim oluşturmaktadır. Muhtarlıkta ilk dönemi olmakla beraber köyde bulunan tarımsal kalkınma kooperatifinin³⁰⁴ başkanlığını da dört yıldır yürütmektedir. Bu tarımsal kooperatifin ana faaliyeti köyde bulunan soğuk hava deposunun işletilmesidir.

Bayramiç-Çan yolu bölgesinde yer alan köyde (köy D)³⁰⁵ 35 hane bulunmaktadır ve şu an yaklaşık 105 civarı insan yaşamaktadır. Köyün çoğunluğu 60 yaş üzerindedir. Köyde sadece iki çocuk bulunmaktadır. Köy muhtarı köy dışında çalışmış ve emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra, 7-8 yıl önce köyüne yerleşmiştir. Tarım ile uğraşmamaktadır. Muhtarlıkta ikinci dönemidir.

Çayın kuzeyi ve güneyinde bulunan Köy A ve B ova köyleri olarak anılmaktadır. Köy C ve D ise dağ köyleri olarak geçmektedir. Köy A ilçe merkezine en yakın köy konumundadır ve 6-7 km'lik bir mesafededir. Köy B yaklaşık 10 km ve Köy D 20 km mesafede bulunmaktadır. Köy C ise aralarında ilçe merkezine en uzak olan köydür (yaklaşık 30 km). Görüşme yapılan tüm muhtarlar erkektir. İlçedeki köylerin neredeyse tamamının (bir köy hariç) muhtarlarının erkek olması bu durumu etkilemiştir.

İkinci grup yerel karar vericiler ve ilgili bakanlıkların taşra örgütlenmeleri, üreticiye yönelik faaliyet gösteren kurumlar/örgütler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri/oluşumları olarak dört alt gruba bölünmüştür.

³⁰³ Bu köy çalışma boyunca "Köy C" olarak anılacaktır.

³⁰⁴ Bu kooperatif çalışma boyunca "Köy C Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" olarak anılacaktır.

³⁰⁵ Bu köy çalışma boyunca "Köy D" olarak anılacaktır.

Tablo 5.1. Saha Çalışmasında Yer Alan Köylerin Özellikleri

Köy	Nüfus	Hane sayısı	Öğrenci sayısı	Muhtar	Temel ürünler
A	120	50	1	• Muhtarlıkta 2. dönemi • İş için başka bir ilçede yaşamış • Emekli olunca köye yerleşmiş • Geçim kaynağı emekli maaşı • Hobi seviyesinde çiftçilik yapıyor	• Zeytin • Meyvecilik (elma, nektarin, şeftali vb.) • Sulu tarım (mısır, domates, biber vb.) • Kuru tarım (buğday, arpa vb.) • Hayvancılık (koyun, keçi, sığır)
B	350	>100	21	• Muhtarlıkta 3. dönemi • İş için başka şehirlerde yaşamış • Emekli olunca köye yerleşmiş • Geçim kaynağı emekli maaşı • Birkaç yıl hobi seviyesinde çiftçilik yapmış	• Hayvancılık (sığır ve koyun) • Sulu tarım (mısır, domates, biber vb.) • Zeytin • Meyvecilik ve fidancılık
C	380	>100	20	• Muhtarlıkta ilk dönemi • Köy C Tarımsal Üretim Kooperatifi başkanlığını 4 yıldır yürütmekte • Hayatının çoğunluğunda köyde yaşamış • Geçim kaynağı tarımsal üretim (meyvecilik)	• Meyvecilik (çoğunlukla elma)
D	105	35	2	• Muhtarlıkta 2. dönemi • İş için köy dışında yaşamış • Emekli olunca köye yerleşmiş • Geçim kaynağı emekli maaşı	• Hayvancılık (çoğunlukla koyun, az sayıda keçi ve sığır) • Kuru tarım (buğday, arpa vb.)

Yereldeki karar vericiler ve ilgili bakanlıkların taşra örgütlenmeleri alt grubundan Bayramiç İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği ile görüşme yapılmıştır. İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü doğrudan Tarım ve Orman Bakanlığı'nın sahadaki uygulayıcısı rolündedir. Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği ise Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne (DSİ) bağlı olarak faaliyet göstermektedir. DSİ 15 Temmuz 2018 tarihinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlanmıştır ve kamu tüzel kişiliğine sahip, özel bütçeli bir kuruluştur. Bayramiç Belediyesi de tarımla ilgili ilçedeki üreticilere destek olması için kurdukları Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi'ne yönlendirmiştir.

İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nde görüşme yapılan kişi Bakanlık bünyesinde 25 yıldır görev yapan, Türkiye'nin çeşitli ilçelerinde ilçe müdürlüğü de yapmış olan bir ziraat mühendisidir. Aslen Bayramiçli olan mühendis 11 yıldır Bayramiç İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nde üretim rakamları, tarımsal veriler ve tarımsal istatistikler gibi konular üzerine çalışmaktadır.

Sulama Birliği'nde görüşülen kişi 12 yıldır Birlik'te çalışmaktadır ve Birlik müdürü görevini yürütmektedir. Mesleği ziraat mühendisliğidir. Çanakkale ili içerisinde tarım arazileri bulunmaktadır ve bu arazilerde tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır.

Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi ise 2020 yılında üreticilerin ilçe merkezinde de örgütlenmesini sağlamak amacıyla belediyenin girişimiyle kurulmuştur. Belediyenin yönlendirmesi ile bu kurumla yapılan görüşmeden elde edilen veriler hem karar vericiler alt grubu hem de üretici örgütleri alt grubunda değerlendirilmektedir. Kooperatif üretim, pazarlama, depolama, ambalajlama konularında üreticilere hizmet vermeyi planlamaktadır. İlk yılında kooperatif, belediyeye ait 5 bin ton kapasiteli soğuk hava deposunun ihalesini alarak işletmeye başlamıştır. Kooperatif başkanı Bayramiç'in Derekolu mevkiinde yer alan dağ köylerinden birindedir ve Bayramiç ilçesinin farklı köylerinde yer alan arazilerinde tarımsal üretim yaparak (özellikle meyvecilik) geçimini sağlamaktadır. Yaklaşık 20 yıl önce ilçe merkezine yerleşmiştir.

İkinci alt grup olarak tarımla ilgili kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşu olarak Bayramiç Ziraat Odası başkanı ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan kişi

Derekolu’nda yer alan bir dağ köyündendir ve köydeki arazilerinde hala meyve (elma) üretimi yapmaktadır. Aynı zamanda kendi şirketini yönetmekte ve başka şirketlere danışmanlık yapmaktadır. 2007 yılından bu yana oda başkanlığını yürütmektedir.

Üçüncü alt grup olan üreticiye yönelik faaliyet gösteren örgütlerden Kara Menderes Çayı’nın kuzeyinde, ova bölgesinde yer alan bir köyün (Köy E)³⁰⁶ aktif olarak çalışan tarımsal kalkınma kooperatifinin bir yönetim kurulu üyesi ile görüşme yapılmıştır. Kooperatif 1970’lerin başında kurulmuştur. Kooperatif hem üretim hem ürün işleme hem de pazarlama alanlarında üreticiye destek olmaktadır. Köyün nüfusu 2019 ADNKS’ye göre 291’dir. Köyün nüfusu 1940 genel nüfus sayımına göre 419, 1960 genel nüfus sayımına göre 466’dır.³⁰⁷ Görüşülen kişi bir yandan Sulama Birliği’nde çalışırken öte yandan da çiftçilik ile geçimini sağlamaktadır ve köyde yaşamaktadır.

Son alt grup olan ilçede tarım, ekoloji, çevre vb. konularla ilgili faaliyet gösteren sivil oluşum olarak bir komün fikri üzerinde ortaklaşan ve iktisadi zemin olarak tarımsal üretim yapan ve tarımsal faaliyetlerini kurdukları üretim ve pazarlama kooperatifi ile devam ettiren bir topluluk ile görüşülmüştür.³⁰⁸ Görüşme, topluluğun ürün işleme amacıyla kullandığı tesiste ve müsait olan dört topluluk üyesi ile gerçekleştirilmiştir. Üyeler farklı zamanlarda topluluğa katılmış ve kırsala yerleşmiştir. Gıda üretiminde zincir sistematiği kurmayı hedefleyen bu topluluk gübre üretimi, koruyucu teknik ve sistem geliştirme, tarımsal üretim, toprak ıslahı, tohum koruma, tarımsal ürünün işlenmesi, imalathaneler oluşturma, pazarlama ve satışını organize ederek doğrudan satış kanallarıyla üreticiye ulaşma faaliyetlerini yürütmektedir. Bayramiç ilçesindeki çeşitli köylerde kendi arazileri ve kiraladıkları arazilerde temiz (zehirsiz bir başka deyişle kimyasal gübre ve ilaç kullanmadan) üretim yapmakta, ayrıca kendi ilkeleri ile bağdaşan şekilde üretim yapan diğer üreticilerden tarım ürünleri alımı yapmaktadırlar.

İkinci ana grupta da muhtarlara benzer şekilde görüşme yapılan bireyler arasında komün olarak üretim yapan topluluk hariç kadın bulunmamaktadır. Bu açıdan

³⁰⁶ Bu köy çalışma boyunca “Köy E” olarak, kooperatif de “Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi” olarak anılacaktır.

³⁰⁷ Cevat Başaran, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, s. 75-76.

³⁰⁸ Bu sivil oluşum çalışma boyunca “Üretici Topluluğu” olarak anılacaktır.

tez saha çalışmasında kadın katılımı ve temsiliyeti oldukça düşüktür. Öte yandan görüşme yapılan bireylerin neredeyse tamamının ana geçim kaynağı olarak ya da yan iş/hobi olarak tarımla ilgilenmesi saha çalışmasına direkt dâhil edilmeyen tarım üreticilerinden elde edilebilecek deneyimlerin kısmen de olsa saha çalışması ve bulgulara yansımaları sağlamıştır. Araştırma sürecinde gerçekleşen bir diğer husus, görüşme yapılan bireylerin profilleri göz önüne alındığında, üretime ve üreticiye yönelik dört kooperatif ile ilgili bilgi sağlanmıştır.

5.3 Araştırma Bulguları ve Değerlendirmesi

Görüşmeler sonucunda Bayramiç ilçesindeki tarımsal üretimin temel paydaşlarının tarım ve kırsal ana başlıkları ile ilgili görüşleri alınmıştır. Bu görüşler temelde “mevcut durum nedir” ve “2000’li yıllarda neler değişti” soruları üzerinden incelenmiştir. Kodlama sonrası ortaya çıkan veriler tekrar gruplandırıldığında dört kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler tarım, tarımsal üreticiler ve üretim döngüsü, kurumlar ve kırsaldır. Bu kategoriler altında yer alan veriler çoğunlukla birbirleriyle ilişkilidir ve farklı açılardan diğer kategoriler altında farklı yönleri ile bulunabilmektedir.

5.3.1 Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Tarım

Araştırmadan elde edilen veriler tarım kategorisinde dört ana kavram üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar tarımda sorunlar, tehditler, çözümler ve ilçenin tarımsal açıdan fırsatlarıdır.

5.3.1.1 Sorunlar

Paydaşlar çoğunlukla mevcut politikalar ve yerel dinamiklerden beslenen sorunları vurgulamışlardır. Sorunlardan bir tanesi daha küresel boyutta olup yerelde etkilerini göstermektedir. Görüşme yapılan bireylerin belirttiği sorunlar on üç grupta toplanmaktadır:

- Maliyetler
- Tarımsal desteklemeler
- İşgücü temini
- Uzman desteği

- Örgütlülük
- Satış-pazarlama
- Kazanç
- Üretim planlaması
- Ürün deseni değişimi
- Arazi
- Tarımı terk etme
- Çevresel etkiler
- İklim değişikliği ve doğal koşullar

Maliyetler. Tüm sorunlar arasında görüşülen bireyler tarafından en fazla vurgulanan (10 kişiden 9'u) sorun maliyetler olmuştur. Maliyet başlığı kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır. En fazla vurgulanan ilaç ve gübre başta olmak üzere, yem, mazot, tohum gibi üretime yönelik girdilerin fiyatlarının yüksek olmasıdır. Sadece girdi fiyatlarının yüksek olması değil, öngörülemez, projekte edilemez bir şekilde artmasını da bir sorun olarak görmekteyiz. Üretim girdilerinin yanı sıra işçi maliyetleri, satış için kullanılan meyve kasası gibi paketleme girdilerinin fiyatlarının yükselmesini de sorun olarak vurgulamışlardır. Uzun dönem kullanılan traktör gibi zirai alet ve makinelerin yenilenmesi veya sıfırdan alınması gerektiğinde fiyatlarının yüksek olması ve fiyat artışları üretici içi zorluk oluşturmaktadır. Ortak vurgulardan biri girdi maliyetleri ve ürün satış fiyatları arasındaki dengesizliktir ve bazı görüşülen kişiler bu makasın açılmasının üretim kararlarını etkilediğini belirtmiştir. Maliyetler başlığının altında yer alan başka bir alt sorun finansman maliyetlerinin yüksekliğidir, bir başka deyişle bankalar, kooperatifler gibi finansman kuruluşlarından sağlanan finansmanların maliyetleri üreticileri zor duruma sokmaktadır. Ayrıca arazilerin parçalılığı³⁰⁹ (bölgede üreticilerin çoğunluğu birçok farklı arazide tarım yapmaktadır) üretim sürecinde yapılan mazot, ilaçlama ve işgücü maliyetlerini de arttırmaktadır.

Tarımsal desteklemeler. Tarımsal desteklemeler farklı açılardan sorun oluşturmaktadır. Destekleme miktarları ve girdi maliyetleri arasındaki dengesizlikten dolayı desteklemeler yetersiz bulunmaktadır. Destekleme sistemi üretimi teşvik edici değildir. Ayrıca desteklemelerin alan bazlı olması sebebiyle haksız yararlanma sorun

³⁰⁹ Arazilerin parçalı olması ile bir üreticinin farklı farklı yerlerde bulunan ve genelde küçük boyutlarda arazilerde üretim yapması kastedilmektedir.

oluşturmaktadır. Alan bazlı yaklaşım sebebiyle üreten değil arazi sahibi desteklemelerden yararlanmaktadır. Buna ek olarak destekleme almada büyük işletmelerin küçük işletmelere oranla daha avantajlı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kurum temsilcilerinden birisi mülkiyet edinilmemiş arazilerde (kiracı olma, arazilerin tapuda bölüşülmemiş olması vb. nedenlerle) üretim yapanların desteklemelerden yararlanamadığı ve üreticiler için bir zorluk olduğunu vurgulamıştır. Bazı üreticiler de desteklemelere başvurmamaktadır. Bunun sebebi ÇKS kaydı yaptırmak istememektir. Yoğunluk yaşanması, sıra beklemek istememek, karmaşık bürokrasi, destek almak için yapılacak kayıt masrafı ile alınacak destekleme arasındaki dengesizlik gibi nedenler kayıt yaptırmama nedenleri arasındadır. Bir köy muhtarı hayvancılık işletmelerine sahip olanların hibe desteklerine kriterleri sağlayamadığı için başvuramadıklarını belirtmiştir. Hibe desteklerinden yararlanabilmek için gerekli olan kriterlerden birisi işletmenin olduğu belirli büyüklükteki arazinin üreticiye ait olması veya birkaç yıllık kontrat yapılmış olmasıdır. Ancak arazilerin genellikle miras kalma sebebiyle çok hisseli olması başvuru yapmak için sorun oluşturmaktadır.

İşgücü temini. Bölgede yerelden işgücü temin etmekte önemli bir sıkıntı yaşanmaktadır. Bu işgücü temini hem günlük yevmiye ile çalışan işçileri hem de hane içi işgücünü kapsamaktadır. Görüşülen bireyler bunu genç nüfusun tarımla uğraşmak istememesi, yereldekilerin tarımda çalışmak istememesi, yereldeki insanların mandıra vb. yerlerde sabit ve düzenli gelirle çalışmayı tercih etmesi, tarıma yönelik olumsuz algı (beğenmeme) gibi sebeplerle açıklamaktadır. İşgücü temini sadece küçük ve orta üreticiler için değil büyük üreticiler ve şirket tarımı yapanlar için de geçerlidir. Bölgede faaliyet gösteren şirketlerden bir tanesi daha önceleri Gürcistan gibi farklı ülkelerden işçi getirirken yükselen maliyet sebebiyle bu yöntemi bırakmıştır. İşgücü teminini etkileyen başka bir unsur ise bölgedeki önemli ürün hasatlarının çakışmasıdır. Elma ve zeytin bölgenin en önemli ürünlerinden iki tanesidir. Sıcaklardan dolayı geciken elma hasadı zeytin hasadıyla çakıştığında üreticiler işçi bulmakta sıkıntı yaşamaktadır. Diğer nokta ise biçerdöver gibi hasat makineleridir. Bir köy muhtarı eskiden Ocak ayında biçerdöver sahiplerinin hasat anlaşması yapmak için aramaya başladığını ve o yıllarda hasat zamanı köyde iki biçerdöverin çalıştırıldığını ancak

şimdi bir tane bile biçerdöver bulmakta zorlandıklarını belirtmiştir.³¹⁰ Biçerdöver gibi hasat makinelerinin zamanında tarlaya girememesi ise ürünlerin rüzgâr, yağış vb. sebeplerle toprağa dökülmesi, bir başka deyişle verim kaybı anlamına gelmektedir. Görüşülen kişi hasat makinesi eksikliğini hem araçların eskimesi ve yenilenememesi hem de araçların kullanılması için gereken nitelikli işgücünü temin etmede makine sahiplerinin sıkıntı yaşaması olarak açıklamaktadır. Ayrıca yeni makinelerin büyük boyutlarda olması da özellikle küçük arazilere sahip üreticiler için kullanışlı olmamaktadır.

Uzman desteği. Özellikle ikinci ana grupta yer alan görüşmeciler sahada yeterli uzman desteği bulunmadığını belirtmektedir. Görüşülen bir paydaş bu konudaki eksikliği şöyle ifade etmiştir: “herkes hala dededen gördüğü şeyle gidiyor.” Kurumlardan beklentiler Ziraat Mühendisleri Odası’nın ziraat mühendislerinin sahada olması, Ziraat Odası’na bağlı çalışacak ve üreticilere destek olacak mühendislerin olmasıdır. Çiftçinin üretim sürecinde zorluk çektiği konularda danışabileceği ve doğru yönlendirmeler alabileceği insanların eksikliği uygulamalarda tarımsal paydaşlar tarafından gözlemlenmektedir. Görüşme yapılan kişilerden biri bölgede tarımsal üretim yapan şirketlerin mühendislerinin sürekli sahada olduğunu ve başarılarının öncelikle buna bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu durumu “mühendislerinin hepsi işçi gibi çalışıyor” diye ifade etmektedir. Öte yandan bazı üreticilerin danışman ve ziraat mühendislerinin bilgisi ve yönlendirmesine ihtiyaç olmadığına dair bakış açısı olduğu belirtilmiştir. Sahada yapılan yanlış uygulamaların bir politika olarak danışman ve ziraat mühendisi kullanmanın zorunlu tutulmamasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bölgedeki üreticiler ilaç ve gübre ile ilgili bilgi alma ve yönlendirmeleri ilaç ve gübre satan bayilerden edinmektedirler. Bu durum her zaman bir sorun oluşturacak anlamına gelmese de çıkar çatışması sebebiyle yanlış veya yetersiz yönlendirme olması ihtimali yüksektir ve suiistimale açık bir durumdur.

Örgütlülük. Saha çalışmasında örgütlülük ile ilgili sorunlar iki açıdan belirtilmiştir. Bu sorunların bazıları Ziraat Odası ve ÇKS kayıtları, diğerleri ise kooperatif üyelikleri ile ilgilidir. Ziraat Odası başkanı odaya kayıtlı üyeliklerde son on yılda neredeyse yarı yarıya bir düşüş olduğunu belirtmiştir. 2021 yılında 2300 civarı

³¹⁰ Bu tarz hasat makineleri hasat dönemlerine göre Türkiye’de farklı bölgeleri gezmekte ve anlaştıkları köylerde sırayla üreticilerin tarlalarındaki ürünleri hasat etmektedir. Sabit bir yerde kalmadıkları için genel olarak yoğun bir çalışma tempoları vardır.

kayıtlı üyeleri bulunmaktadır. Oda başkanına göre bu azalmanın sebeplerinden biri 2008 yılında kabul edilen kanun³¹¹ ile oda kaydı yaptıranların sigorta ödemesi yapmak zorunda olmaları ve bu ödemeyi yapmakta üreticilerin zorlanmasıdır. Bu düşüşte genç nüfusun çiftçilik yapmak istememesinin de etkili olduğu belirtilmiştir. Oda başkanı üyelerin genellikle 50 yaş üstü olduğunu aktarmıştır. Diğer görüşülen bireyler, “Desteklemeler” başlığında üzerinde durulduğu gibi oda kaydı yaptırmak için sıra bekleme, yoğunluk gibi sebeplerle ve alınacak destekleme miktarı ile kayıt masrafı arasındaki dengesizlik sebebi ile üreticilerin kayıt olmaktan uzaklaştıklarını belirtmişlerdir. Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi de üyelik şartları arasına ÇKS kaydı koymuştur. Meslek odasına kayıt olmayla ilgili yaşanan sorunlar ve çekinceler bu durumda da geçerlidir. Kooperatif başkanı ÇKS kaydı yaptırmayan ancak aktif üretim yapan birçok çiftçiyi üye yapamadıklarını ve kaybettiklerini belirtmiştir. Köylerdeki tarımsal kalkınma kooperatiflerinde katılım şartları içinde yer alan katılım payı talebi yüksek tutulduğunda üreticiler üye olmaktan kaçınmaktadır. Kredi kooperatiflerinden alışverişin kârlı olmaması, üyelik aidatının sürekli yükseltilmesi, ipotek ve kefil sistemiyle çalışması ağır sonuçlar doğurmakta ve üreticilerin kredi kooperatiflerini tercih etmemesine neden olmaktadır.

Satış-pazarlama. Görüşme yapılan 10 kişiden 7’si üreticilerin satış-pazarlama alanında yaşadığı sorunlardan bahsetmiştir. En yaygın vurgulanan nokta üreticilerin fiyat belirleme hakkının olmaması, satış için tüccar, komisyoncu gibi aracılara veya süt üretiminde mandıralara mecbur olması ve bu aracı ve kurumların ürünlere düşük fiyat vermesidir. Bu durum örneğin süt alımında mandıra sütünü almayı bırakır korkusu ile üreticinin mandıranın sattığı ama daha pahalı olan yemi satın almasına sebep olmaktadır. Ayrıca süt alımında karşılaşılan bir diğer sorun başta deklare edilen süt alım fiyatlarının verilmemesidir.³¹² İkinci yaygın vurgu ise katma değer kaybı ile ilgilidir. Bölgede seçme-tasnifleme-paketleme üzerine bir tesis olmamasının büyük bir eksiklik ve katma değer kaybı olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan seçme-tasnifleme-paketleme sürecini yapan aracılar ise ürünleri istediği fiyata satma imkânına sahip olmaktadır. Ürünleri satamamak, ürünün düşük fiyata satılması ancak karşılığında düşük alım gücüne sahip olmak satış-pazarlamaya yönelik belirtilen

³¹¹ 31 Mayıs 2008 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.

³¹² Bu konu daha detaylı olarak Paydaşlar Açısından Tarımsal Üreticiler ve Üretim Döngüsü başlığında ele alınmaktadır.

diğer hususlardır. Pandemi sebebiyle talebin azalmasıyla bölgede elma satışı azalmıştır ve elde kalan, soğuk hava depolarında tutulan yüksek kalitedeki elmalar çok daha düşük ücrete meyve suyu üreticilerine satılmıştır. Bölgenin karşılaştığı bir diğer sorun ise Bayramiç'te öne çıkan ürünlerin çevre ilçelere has gibi tanınmasıdır. Örneğin Ezine peyniri diye bilinen peynirin üretimi için kullanılan sütün büyük bölümü Bayramiç ilçesinden sağlanmakta ve peyniri üreten gıda sanayinin önemli bir bölümü Bayramiç ilçesinde olmasına rağmen ürün Ezine ilçesi ile eşleştirilmiştir.

Kazanç. Kazanç başlığında belirtilen sorunların bir kısmı satış-pazarlama ile ortaklaşmaktadır. Üretim sürecinde ürün satış fiyatı belirsizliği ve üreticinin maliyetine uygun satış fiyatı belirleyememesi üretici için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Tarımsal finansman sağlamak için bankalara, kooperatiflere yapılan borçlanma ve ödeyememe durumunda haciz, hapis gibi süreçlerle karşılaşmak en büyük sorunlardandır. Bu durum bölgede şu an çok yaygın görülmesine de örnekleri vardır. Üreticiler genel olarak bir borç döngüsü içerisinde hareket etmektedir. Diğer nokta kazancın üreticinin eline hasat sonrası toplu biçimde geçmesidir. Başka bir deyişle bütün bir sezon o ürünü masraf yaparak ekip-dikip, yetiştirip, hasadını yaptıktan sonra ürünü satıp para kazanmak ve o parayla bir sonraki hasat dönemine kadar geçinmek ve yeniden üretim yapmak büyük bir zorluktur. Bölgede sık karşılaşılan durumlardan biri üreticilerin yeniden üretebilmek ve geçimlerini sağlayabilmek için emeklilik maaşı gibi ek gelirlere ihtiyaç duymasısıdır.

Üretim planlaması. Görüşülen bireyler ulusal ve yerel seviyede üretim planlaması yapılmamasının sorun yarattığını vurgulamaktadır. Bu durumun üreticileri bilinçli bir ekim-dikim kararı vermek yerine günün şartlarına bakarak karar vermeye ittiğini belirtmektedirler. Bu durumda da örneğin bir yıl çok kazanç getiren bir ürünün ertesi sene çok fazla üretilmesinden kaynaklı düşük kazanç elde edilmesi gibi durumlar ortaya çıkmaktadır.

Ürün deseni değişimi. Bölgede ürün deseninde son yıllarda önemli değişimler görülmektedir. Ürün deseni değişimi işgücü ihtiyacı, ürünün sağladığı kazanç, arazinin el değiştirmesi ve arazi özellikleri gibi değişkenlere bağlı değişim göstermektedir. Bitkisel üretimde eğilim işçilik gerektiren bölgenin de bilinen ürünleri (domates, biber gibi) yerine mekanizasyonun yoğun olarak kullanılabilirdiği ürünler (mısır, arpa, buğday gibi) tercih edilmesi yönündedir. Benzer bir eğilim sulama imkânı bulunan

yerlerde buğday, arpa, fasulye gibi temel tarım ürünleri yerine kazancı daha yüksek olan meyveciliğe geçişte görülmektedir. Bir başka değişim ise arazi sahipliğinin köylülerden şirketlere ve bölgeye yeni gelenlere³¹³ geçmesi ile yaşanan değişimdir. Köy B’de 2 bin dönüme yakın tarım arazisi şirketlere geçmiştir. Bu şirketler sulu tarım yapılabilen bu arazileri meyve bahçelerine dönüştürmüştür. Bölgeye yeni gelenler arasında ise ceviz dikimi ilçenin genelinde yaygın görülmektedir. Köy içerisindeki doğal su kaynakları (pınarları) ile meşhur olan Köy B’de yaşanan bir diğer değişim ise köy yakınında yer alan ve köyün kendi pınarları ile sulanan 300-500 dönüm arasındaki köylülerin kendi tüketimleri için üretim yaptıkları araziler artık boş bırakılmaktadır. Bayramiç Ovası’na sulama sisteminin getirilmesiyle³¹⁴ köylüler kendileri için yaptıkları üretimi ovada bulunan tarlalarının kenarlarına (örneğin mısır tarlasının küçük kısmında yer ayırıp oraya ekme-dikme) kaydırmışlardır. Ovada yer alan, sulama imkânlarına sahip, ayrıca mandıralara da yakın olan ve hayvancılığın öne çıktığı Köy B’de hayvancılık diğer ürünler ile rekabet içerisinde. Bu hem sulama imkânlarının daha yaygınlaşması hem de arazilerin çit, tel vb. ile çevrilerek hayvancılığın üreticinin arazisine sığacak boyuta düşürülmesi ile alakalıdır.³¹⁵

Arazi. Bölgede arazi konusu öne çıkan sorunlardan birisidir. Görüşme yapılan bir kurum temsilcisi bölgedeki arazi sorununu “bildiğiniz saksı tarımına dönmüşüz” diye ifade etmektedir. Bayramiç-Ezine-Kumkale ovalarında yaklaşık 100 bin dekarlık araziden sorumlu olan Sulama Birliği müdürü ortalama parsel büyüklüğünün 7,5 dekar olduğunu belirtmektedir. Bölgede araziler küçük parsellerden oluşmaktadır ve üreticilerin sahip olduğu araziler farklı farklı yerlerde dağınık halde bulunmaktadır. Arazilerin el değiştirmesi ile ilgili birkaç sorun bulunmaktadır. İlki, görüşme yapılan bazı bireylerin gözlemlerine göre üreticiler ilçe ve şehirde yaşayan çocuklarını desteklemek için arazilerini satmaktadır. İkinci olarak miras kalan arazilerin çoğu çok hisselidir ve bu da kullanımını, almayı ve satmayı zorlaştırmaktadır ve bu arazilerin

³¹³ Bölgeye yeni gelenler (çalışma içerisinde yeni köylüler, tarımsal yatırımcılar gibi isimlerle de bahsedilmektedir) detaylı olarak Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Kırsal Yapının Mevcut Durumu ve Değişimler başlığında ele alınmaktadır. Bölgeye yeni gelenler; aslında Bayramiç ilçesinden olup, çalışma hayatı boyunca ilçe dışında yaşayan ve emekli olduğunda köylerine geri dönenleri, Bayramiç ilçesi ile organik bağı olmayan ve kırsalda yaşama isteği ile genelde büyükşehirlerden Bayramiç ilçesine yerleşen kişileri ve yine Bayramiç ilçesinden olmayan ama tarımsal üretim yapmak amacıyla gelenleri kapsamaktadır.

³¹⁴ Bayramiç Barajı 1997 yılında işletmeye alınmıştır.

³¹⁵ Ürün deseni değişimi ve buna sebep olan yerel dinamikler Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Kırsal Yapının Mevcut Durumu ve Değişimler başlığında daha detaylı ele alınmaktadır.

kullanılmamasına yol açmaktadır. Üçüncü husus arazilerin el değiştirmesi ile ilgilidir. Şirketler büyük miktarlarda sulu tarım arazileri almaktadır. Ayrıca şirketler ve bölgeye yeni gelenlerin arazi alma talebiyle bölgede arazi fiyatları artmaktadır. Bölgede arazi kiralari da artış göstermektedir. Arazilerin tarım dışına çıkması ise ülke genelinde olduğu gibi bölgede de giderek artan bir sorundur. Kırsalda tarım arazilerinde inşa edilen lüks konut inşaları,³¹⁶ turizm amaçlı işletmeler ve meskenleşme amacıyla tarım dışı kullanım artmaktadır. Köy C’de arazilerin meskenleşmeye başlaması ile dönüm fiyatlarının 200 bin TL’ye kadar yükseldiği görülmüştür. Köyün alt tarafındaki ovada ise dönüm fiyatları ise 15-25 bin TL civarındadır. Bu büyük bir fiyat artışıdır. Bu artış üreticilerin ve köylülerin arazi ve konutlara erişimini kısıtlamaktadır. Köylüler tarafından köy çevresinde geleneksel olarak otlatma alanı olarak kullanılan arazilerin kullanım şekillerinin değişmesi ve otlatma alanı olmaktan çıkmasına ise Köy C’de rastlanmıştır.³¹⁷ Bu alanlar meyve bahçelerine dönüştürülmüştür. Otlatma alanlarının azalmasına paralel olarak köyde hayvancılığın azaldığı da gözlemlenmektedir. Arazi konusundaki son nokta ise ürün deseni değişimi maddesinde de belirtilen üretimin farklı arazilere kayması ile arazilerin ekilip dikilmemesi, boş bırakılarak tarım dışına çıkarılmasıdır.

Tarımı terk etme. Görüşme yapılan 10 kişiden 8’i tarımın terk edilmesi ile ilgili sorunlardan bahsetmiştir. Tarımı terk etmenin, hâlihazırda üreten kişinin artık üretmemeye karar vermesi ve üretici ailelerin çocuklarının tarımsal üretim yapmak istememesi olmak üzere genel olarak iki boyutu ortaya çıkmıştır araştırmada. Üretici ailelerin çocukları arasında son yıllarda düzenli ve sabit gelir arayışı, evlenince köyde yaşamak istememek gibi sebeplerle ilçe veya il merkezine yerleşme eğilimi görülmektedir. Düşük kazanç ve maddi zorluklar da bu eğilimde etkilidir. Mevcut üreticiler için süreç, öngörülemez maliyet artışı ve maliyet hesabı sonucu bitkisel üretimi azaltma/yapmama veya hayvan sayısını azaltma şeklinde gelişmektedir. Ayrıca ilçede yaş ortalamasının yüksek olması tarımda üretime de yansımaktadır. Yaşlanan nüfusun beden gücünün tarımsal üretim yapmak için yetersiz kalmasından dolayı insanlar tarımsal üretimi bırakmaktadır.

³¹⁶ Örneğin Köy C’de 70-80 taş villadan oluşan, Kazdağları, hobi bahçeleri, oksijen, yeşil köy gibi kelimelerle pazarlanan bir lüks inşaat projesi devam etmektedir.

³¹⁷ Köy C sınırları içinde kayıtlı mera arazisi bulunmamaktadır. Saha çalışmasında bahsedilen bu otlatma alanları geleneksel olarak köylülerin otlatma yaptıkları alanları vurgulamaktadır.

Çevresel etkiler. Bayramiç ilçesinde karşılaşılan sorunlardan biri hatalı ve salma sulamadır. Henüz toprak aşırı tuzlanmamış olsa da tuzlanmanın başladığı ve ilerisi için tehdit oluşturacağı belirtilmiştir. Yasal yetersizliklerden dolayı hatalı sulama durumlarında (farklı birinin tarlasına su geçmediği sürece) Sulama Birliği ceza yazamamaktadır. Uzman Desteği maddesinde de belirtildiği üzere sahada yeterli uzman desteği olmaması sebebiyle hatalı ve aşırı ilaç ve gübre kullanımı söz konusudur. Saha araştırmasında bu konuda Tarım ve Orman Bakanlığı'nın sahadaki denetimlerinin yetersiz olduğu belirtilmiştir.

İklim değişikliği ve doğal koşullar. Tarım doğası gereği doğal koşullara bağlı bir sektördür. Küresel olarak etkisi hissedilen iklim değişikliği ise bölgede de etkisini göstermektedir. Bölgede üretim zamanlarında kaymalar yaşanmaktadır. Bu üretim zamanlarında kaymalar özellikle ürün hasatlarında çakışma ve işgücü bulamama sorunları yaratmaktadır. Doğa olaylarının (dolu, yağmur gibi) şiddetli biçimlerde yaşanması özellikle meyvecilikte ürün kaybı, ürünlerin yaralanması gibi sorunlar oluşturmaktadır. Ayrıca son yıllarda sıkça görülen kuraklıklar hem tarımsal üretimi hem de kırsalda hanelerinin bahçelerinde kendi tüketimleri için üretim yapan köylüleri etkilemektedir. Örneğin Köy B'nin muhtarı 2020 yılının çok kurak geçmesi sebebiyle evlerin bahçesinde ekim-dikim yapılmaması uyarılarında bulunmuştur. Su basılarak öncelikle köydeki hayvanların su ihtiyacının karşılanması sağlanmıştır. Su basmak için de yüksek miktarda elektrik faturaları ödenmiştir.

5.3.1.2 Tehditler

Sorunlar başlığında hâlihazırda üretim döngüsünü etkileyen olumsuzluklar belirtilmiştir. Saha çalışmasında belirtilen tarıma yönelik tehditler ise bir kısmı Sorunlar başlığında belirtilen konularla aynı olmakla beraber uzun vadede bölgedeki tarımsal üretimi ve tarımsal üreticileri olumsuz etkileyecek nitelikte, çoğunlukla dışsal etkilerden oluşmaktadır.

Görüşme yapılan bireylere göre Bayramiç ilçesinde tarıma yönelik tehditler şunlardır:

- Tarımı terk etme
- Büyük üreticiyi önceleyen politikalar
- Tarım arazilerinin azalması

- Çevresel bozulma
- İklim değişikliği
- Maden ve enerji yatırımları

Maden ve enerji yatırımları. Hem Bayramiç'te hem de çevre ilçelerde son yıllarda artan bir maden ve enerji yatırımı söz konusudur. Köy D ve çevresindeki iki köyü kapsayan bir bakır madeni projesi hayata geçirilmek istenmektedir. Projenin yaklaşık %90'ı Köy D'nin sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu proje tarım alanlarını, kırsal yerleşim alanlarını ve doğal yapıyı tehdit etmektedir. Köy D'nin yine civarındaki iki köye yayılmış şekilde tarım alanlarında yer alan rüzgâr türbinleri projesi yapılmıştır. Köy C'nin direkt yanında olmasa da çok yakınında yer alan köylerden birinde de bir süre önce altın ocakları projesi söz konusu olmuştur ancak daha sonra bu proje iptal edilmiştir. Bu yatırımlar insanların yaşam alanlarını, geçim kaynaklarını ve doğal yapıyı tahrip etme tehlikesi taşımanın yanı sıra görüşülen bireylerden birinin vurguladığı üzere birkaç yıllığına istihdam yaratarak köylüleri tarımdan koparmakta, bu sebeple tarımsal faaliyet öznesini ortadan kaldırma tehlikesi oluşturmaktadır. Olası madenlerin bölgenin tarımsal ürün satışını negatif etkileyeceği de görüşülen kişiler tarafından vurgulanmıştır.

5.3.1.3 Çözümler

Çözümler konusunda görüşülen bireylerden gelen cevapların bir kısmı uygulanmakta olan çözümlerdir, bir kısmı ise öneri ve beklenti niteliği taşımaktadır. Mevcut durumda uygulanan çözümler aşağıda belirtilmiştir.

Girdi maliyetleri ile ilgili İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü mazot ve gübre desteği verildiğini belirtmiştir. Destek miktarlarının Bakanlık düzeyinde belirlenmesi sebebiyle destek miktarını arttıramasa da İlçe Müdürlüğü toprak analizi desteğinde bulunarak çiftçinin gereksiz gübre kullanımını azaltmasına ve daha az girdi maliyeti oluşmasına yardımcı olmaktadır.

Uzman desteği konusunda İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün yürüttüğü bazı faaliyetler mevcuttur. Ürün kalitesine yönelik oluşturulan erken uyarı sistemiyle hava olayları, böcek istilası, ürün hastalıkları gibi konularda üreticileri telefonlarına gönderdikleri kısa mesajlarla bilgilendirmekte ve önlem almalarını sağlamaktadır.

Hem köylüleri hem de tarımsal yatırımcı olarak bölgeye gelen üreticileri tedbir alma, ilaçlama vb. dönemler hakkında bilgilendirmektedir. Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında zirai ilaçlama yapacak kişilere eğitim verilmekte ve eğitimi başarıyla tamamlayanlar sertifikalandırılmaktadır.

Çözüm niteliğindeki öneriler ve beklentiler aşağıda belirtilmiştir.

Desteklemeler konusunda beklenti tarımsal desteklemelerin alan bazlı yerine üretime yönelik verilmesidir. Hem desteklenmelerden faydalanma hem de üretici örgütlülüğünün artması için örgütlülük konusunda bir engel teşkil eden zorunlu sigorta uygulamasının revize edilmesi ve koşullarının kolaylaştırılması önerilmektedir.

Yanlış uygulamalarla mücadele etmek için tarımsal eğitim verilmesi, danışmanlık sisteminin getirilmesi, kurumlardaki ziraat mühendislerinin aktif olarak sahada yer almaları ve üreticileri yönlendirmeleri önerileri getirilmiştir.

Görüşme yapılan birçok kişi arazi toplulaştırmasının yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Arazi toplulaştırılması gerçekleştirilmesi durumunda Sorunlar başlığında belirtilmiş olan arazilere yönelik sorunların birçoğu giderilebilir. Örneğin girdi maliyetleri azaltılabilir, daha fazla toprağın ekilmesi-dikilmesi sağlanabilir, hibe başvurularında başvuru kriterlerinde yer alan arazi büyüklüğü sağlanabilir.

Tarımsal üretimde devamlılığın sağlanması için tarımda gençlerin önünün açılması gerektiği birçok görüşme yapılan kişi tarafından vurgulanmıştır. Özellikle eğitilmiş gençlerin tarımla uğraşmasının teşvik edilmesi, tarımdan kopuşu engellemek için kırsalda yaşam koşullarının (internet, altyapı vb.) iyileştirilmesi, gençlerin kırsala dönmesi için bütüncül bir yaklaşım ile köylerde sosyal yaşamın iyileştirilmesi gelen öneriler arasındadır. Eğitilmiş gençlerin tarımla uğraşması beklentisi ise hem teknolojiyi kullanarak üretim yapabilme kapasitelerinden dolayı hem de mevcut bazı üreticilerin değiştirmek istemedikleri zararlı uygulamalarının (salma sulama, aşırı ilaç ve gübre kullanımı vb.) sonlandırılması açısından özellikle vurgulanmıştır.

5.3.1.4 İlçenin Tarımsal Açından Güçlü Yanları

Görüşme yapılan kişiler ilçenin toprak yapısı, ovanın verimli olması, su varlığı ve ikliminin tarımsal üretim açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca

bölgede mikroklima bölgeleri mevcuttur ve bu erken ürün yetiştirme özelliği yaratmaktadır. İlçenin iklimi, geniş bir ürün yelpazesinin yetiştirilmesine olanak tanımaktadır. İlçe toprak yapısı ve iklimi sebebiyle tarımsal yatırımcı göçü alan bir konumdadır.

İlçenin denizden uzak olması sebebiyle rüzgâr ve deniz kaynaklı olumsuz etkiler ve tuzlanma görülmemektedir. Sulama alanlarında tuzlanma başlamış olsa da henüz yozlaşmış durumda değildir. İlçede münavebeli tarım yapılması toprağın korunmasını sağlamaktadır. Turizm alanlarından ve ana ulaşım yollarından (İstanbul-İzmir karayolu) uzak olması bölgenin tarımsal açıdan korunmasında önemli etkenlerdir.

Küçük bir ilçe olan Bayramiç'in en önemli avantajlarından biri tarımla ilgili kurumların (il özel idaresi, kaymakamlık, kredi kooperatifleri, ziraat odası vb.) uyumlu çalışmasıdır. İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden görüşülen kişi bu durumun özellikle tarımsal yatırımcıların için rahat bir geçiş süreci yaşamasına yardımcı olduğunu vurgulamıştır.

Bölgedeki sulama yapısı ve sulama sahası giderek gelişmektedir. Yöre ürünleri coğrafi tesciller almakta ve Bayramiç adı öne çıkmaktadır. Bu ilçe üreticileri için pazarlamada avantaj sağlamaktadır. Şu ana kadar Bayramiç beyazı, Bayramiç elması, Bayramiç helvası coğrafi işaret almıştır ve Bayramiç zeytinyağı başvuru sürecindedir.

İlçede işlenmeyen arazilerin bol olması ve arazi kiralarının makul seviyede olması da hem yatırımcılar hem de üreticiler için ilçenin tarımsal fırsatları olarak belirtilmiştir.

5.3.2 Paydaşlar Açısından Tarımsal Üreticiler ve Üretim Döngüsü

Bitkisel üretimde üretim döngüsü üreticinin ne üretmek istediğine karar vermesi, toprağı hazırlaması, tohum ve gübre girdilerini temin etmesi, tohumu toprakla buluşturması, gerektiği kadar sulaması ve bakımını yapması, olgunlaşınca hasat etmesi ve hasat sonrası satarak kazancını sağlaması şeklinde ilerler. Hayvancılıkta da benzer bir döngü işler. Süt veya besi hayvancılığı için bakımı sağlanacak hayvan alınır, hayvanın besleneceği yemler temin edilir, süt için besleniyorsa doğum sonrası sütü sağılmaya başlanır ve sağıldıkça satılır. Eğer besi hayvanı olarak yetiştiriliyorsa

beslenir ve yeterli büyüklüğe ulaştığında da hayvanı satın alacak alıcılar bulunur, alıcılara satılır ve kazanç sağlanır. Basit haliyle üreticiler için üretim döngüsü bu şekilde işler. Ancak üretim döngüsü her adımı yukarıda anlatılandan çok daha karmaşık bir sistemdir. Bu bölümde üretim döngüsünün yerelde nasıl işlediği, üreticilerin karşılaştıkları durumlar ve zorluklar karşısında üretim sürecini nasıl yürüttükleri ele alınmaktadır.

Araştırmadan elde edilen veriler iki ana konu altında gruplanmıştır. Bunlar üretim döngüsü ve üreticilerin tarıma yaklaşımıdır.

5.3.2.1 Üretim Döngüsü

Üretim döngüsü üreticilerin karar verme dinamikleri, üreticilerin kaynaklara erişimi, işgücü temini, ürün satış kanalları ve üreticilerin başa çıkma mekanizmaları başlıkları altında toplanmıştır.

Üreticilerin karar verme dinamikleri. Üreticilerin karar verme dinamikleri öncelikle yeniden üretip üretmeyeceklerine karar vermekle başlamaktadır. Bunun için gerekli olan adımların öncelikle mantığa dayalı çıkarımlar, piyasa araştırması vb. olması gerekirken görüşülen bir kişi araştırma bölgesinde bu kararın “körü körüne” alındığını ifade etmektedir. Mevcut durumda üreticilerin satış fiyatı ve maliyete yönelik öngöründe bulunamamaları fazlasıyla risk olarak üretim yapmaya karar vermelerine sebep olmaktadır.

Yeniden üretme kararı verilmesinin ardından hangi ürünlerin yetiştiriciliğine karar verilirken dikkate alınan birkaç nokta vurgulanmıştır saha çalışmasında. Üreticiler genellikle o sezon kim ne yapmış, ne kadar kazanmış, masraf ve işçiliği nasıl soruları üzerinden çevrelerindeki verilere dayanarak yaptıkları piyasa analizi ile yetiştirecekleri ürüne karar vermektedir. Meyveciliğin, özellikle elmacılığın, yoğun olduğu Köy C’de tüketici tarafından talep edilen çeşit, ürüne yapılacak maliyet ve bu maliyeti o ağacın ne zaman karşılamaya başlayacağı, işçilik ihtiyacı üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Örneğin bodur fidanların hem hasatta daha az işçilik gerektirmesi hem veriminin yüksek olması hem de maliyetini üç-dört yıl gibi bir sürede karşılayacak olması o civarda bodur fidancılığa geçişi arttırmıştır. Hayvancılık yapılan üç köyde ise (köy A, B ve D) kuru tarım arazilerinde ekilecekler konusunda

karar verme süreci hayvanlara yem olarak kullanılabilirlik üzerinden işlemektedir. Üreticiler genelde kuru tarım arazilerine hayvan yemi (buğday, arpa vb.) yapabilecekleri ürünleri ekmeği tercih etmektedirler.

Üretim sürecinde girdi kullanımı pratiklik ve verim üzerinden değerlendirilmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın olduğu Köy B’de hayvan gübresi mevcut olmasına rağmen üreticiler kendi hayvan gübrelerini kullanmak yerine pratik ve verimi yüksek olduğu için kimyasal gübre kullanmayı tercih etmektedir. Hayvan gübrelerini ise ahırda temizledikten sonra anlaştıkları alıcılar kendi araçları ile gelip almaktadır.

Zirai alet ve makine alımında ise bir köy muhtarı üreticilerin çevrelerindeki diğer insanlardan etkilendiğini belirtmektedir. Başka bir deyişle çevresindeki üreticilerin yeni aldıkları alet ve makineleri gördükten sonra “kendisinin de alması gerektiği düşüncesi ile hareket etmek” sahada gözlemlenen bir durumdur.

Ürünlerin satışı konusunda ise Sorunlar başlığında belirtildiği gibi üreticinin çok fazla söz hakkı bulunmamaktadır. Ürünü elinde kalmasını diye tüccarın belirttiği fiyattan satma görülen bir davranıştır. Özellikle depolama imkânlarının olmaması ve paraya ihtiyaç bu davranışın ortaya çıkmasında etkilidir. Hayvancılık yapanlarda süt satışında karar verme süreci birkaç dinamiğe bağlıdır. Üretici öncelikle borç aldığı mandıraya sütünü satmaktadır. Ancak başka mandıraların daha yüksek fiyat vermesi durumunda bir şekilde borç aldığı mandıraya değil yüksek fiyat verene süt satımı söz konusu olabilmektedir. Süt satımı konusunda yaşanan başka bir durum ise ödemenin nasıl yapılacağı konusunda görülmektedir. Sahadaki uygulamada sıkça karşılaşılan bir durum sütü alan mandıranın ödemeyi sezon sonunda toplu yapacaksa önceden duyurulan fiyattan vermesi, ancak üretici ödemeyi aylık (düzenli olarak) isterse daha düşük fiyattan aylık olarak ödemesidir. Benzer durum tahıllar için de geçerlidir. Tahıl satışında hemen ödeme talep edilirse tüccar daha düşük fiyat teklif etmekte, daha sonra ödeme yapılırsa daha yüksek fiyat teklif etmektedir. Bu durumda üreticiler kendi maddi durumları ve ihtiyaçlarına göre karar vermektedirler.

Üreticilerin kaynaklara erişimi. Kaynak kelimesiyle üretim araçları ve üretim girdileri kastedilmektedir. Görüşme yapılan köylerde girdilere erişim için birkaç kanal öne çıkmaktadır. Bayramiç ilçesinde biri merkezde, üçü köylerde olmak

üzere dört tarım kredi kooperatifi bulunmaktadır. Bitkisel üretimin yoğun olduğu Köy A ve C’de üreticiler gübre, ilaç, tohum gibi girdilerin temini için hem kredi kooperatiflerini hem de ilçe merkezindeki bu girdileri satan dükkânları tercih etmektedirler. Gübre dükkânlardan ancak peşin para ile temin edilebilmektedir. Daha büyük gider kalemi oluşturan zirai alet ve makineler için ise Ziraat Bankası’ndan faydalanmaktadırlar.

Hayvancılığın önce çıktığı B ve D köylerinde girdi olarak yem temin edilmesi gerekmektedir. Köy D’de sadece bir kişi kooperatif kullanımını tercih ederken geri kalan köylüler ilçe merkezinde yem dükkânı bulunan hemşerilerini tercih etmektedirler. Köy B’de ise kendi yeminin kullanılmasını öneren mandıralardan veya Trakya Birlik’ten sağlamaktadırlar. Köylerde hayvanların aşılması ise İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü veterinerleri tarafından yapılmaktadır.

Görüşme yapılan köylerdeki üreticilerin finansman kaynağına erişim ve borçlanma için bankalar, kredi kooperatifleri, zirai ilaç satan bayiler ve mandıraları kullandıkları belirtilmiştir. Köy B’de finansman kaynağına erişim için sıklıkla mandıracılar kullanılmaktadır. Köy C’de meyvecilikte de zirai ilaç satan bayilere borçlanma yapılmakta ve borçların tahsilatı aralık ayında, bir başka ifadeyle hasat sonrası yapılmaktadır.

Büyük bir gider kalemi oluşturan zirai alet ve makineler için satın alma yerine üreticiler birbirlerinden ödünç alma veya kiralama yöntemlerini de kullanmaktadırlar.

İşgücü temini. Önceki yıllarda ilçede gerekli olan işgücü yerelden temin edilmiştir. Ancak genç nüfusun tarımla ilgilenmemesi, kalan nüfusun yaş ortalamasının yüksek olması, insanların tarımda çalışmak istememesi gibi sebeplerle yerelde bir işgücü sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu sebeple işgücü temini köyden köye ve ürün çeşidine göre farklılıklar göstermektedir.

Küçük köyler olarak kabul edilebilecek A ve D köylerinde öncelikli işgücünü hane içi oluşturmaktadır. Köy A’nın temel ürünleri sayılabilecek zeytin ve elma hasadında gerektiğinde yerli işçiler kullanılmaktadır. Küçükbaş hayvancılık yapılan Köy D’de ise hayvanların otlatılması, sağımı, hayvanlar için tahıl üretimi vb. tüm süreçler hane içi işgücü tarafından yerine getirilmektedir.

Hem nüfus hem de tarımsal üretim anlamında daha büyük kapasiteye sahip B ve C köylerinde ise hane içi işgücü kullanılmakla beraber yetersiz kalmaktadır. Elmacılığın öne çıktığı Köy C’de elma hasadı döneminde günübürlük taşımali işçiler ve mevsimlik gezici işçiler kullanılmaktadır. Günübürlük taşımali işçiler Bayramiç merkez ve Çan ilçesinin köylerinden gelmektedir. Mevsimlik gezici işçiler ise daha çok Balıkesir’den ve köylerinden ve Gelibolu’ya bağılı Evreşe beldesinden gelmektedir. Yaklaşık 25 gün-1 aylık bir dönem için Köy C’ye gelmektedirler. Bu işçilerin bir kısmı eğer yanında çalıştıkları üreticinin fazladan evi varsa orada ya da üreticinin köyde kiraladığı bir başka evde konaklamaktadır. Bir kısmı ise (özellikle Evreşe’den gelenler) köy civarında kurdukları çadırlarda konaklamaktadır.

Köy B’de ise yereldeki işgücü çevredeki mandıralarda çalışmaktadır ve bu sebeple hem hayvancılıkta hem de köyde yapılması gereken işlerde yabancı işçiler kullanılmaktadır. Yabancı işçiler Afgan ve Suriyeli mültecilerden ve Azeriler’den oluşmaktadır ve bu insanlar Bayramiç ilçesinde yaşamaktadır. Genel olarak bu insanları çeşitli işler için organize eden aracilar bulunmaktadır. Talep edilen işe göre bu insanları yönlendirmektedir. İşler hayvan bakımından hasat sonrası saman balyalarının taşınmasına, köylerdeki mezarlık duvarlarının tamir edilmesinden drenaj yaptırmaya kadar çeşitlilik göstermektedir.

Muhtarlar haricinde görüşme yapılan bireyler de bölgedeki işgücü teminine yönelik yabancılar ve mevsimlik gezici işçilerin geldiğini belirtmişlerdir. Bölgede çobanlık işini Afganların yürüttüğü, tarla bahçe işlerinin ise Azeriler tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca ilçenin bazı kısımlarına Türkiye’nin diğere bölgelerinden (Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Suriyeli mülteciler vb.) mevsimlik gezici işçilerin geldiği vurgulanmıştır. Bölgedeki meyve şirketlerine ise Gürcü ve Azeriler de dönem dönem getirilmektedir ancak bu işçiler dolar üzerinden ödeme aldıkları için maliyeti yüksektir.

Ürün satış kanalları. Bitkisel üretimde satış genel olarak piyasada alım-satım yapan tüccarlara yapılmaktadır. Genelde hasat dönemi bu tüccarlar köylere gitmekte ve ürünleri almaktadır. Ayrıca Bayramiç Hali’ndeki esnafa ürününü getirip satmayı tercih eden üreticiler de mevcuttur. Elma üreticilerinde komisyoncular aracılığıyla İstanbul Hali’ne gönderenler de mevcuttur.

Görüşme yapılan köylerde süt, yumurta, peynir gibi ürünlerin köy içinde komşulara ihtiyaçlarına göre satışı hala devam etmektedir.

Süt alımı daha önce de vurgulandığı üzere mandıralara yapılmaktadır. Besi hayvanları için ise Köy B’de tüccarlar köye gelmekte ve canlı hayvan şeklinde hayvan alımı yapmaktadır. Köy D’de ise Bayramiç’teki kasaplar köye gelmekte ve hayvanları almaktadırlar. Canlı hayvan satımı için her iki köyde de hayvanlar ilçeye götürülmemektedir.

Görüşme yapılan kooperatiflerin büyük kısmı da üreticiler için bir ürün satış kanalı oluşturmaktadır. Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi kısa süre önce kurulmuş olmasına rağmen, özellikle pandemi gibi talebin azaldığı bir dönemde dayanışma gösteren belediyelere meyve satışı yapmıştır. Köy C’de bulunan kooperatif her ne kadar satış-pazarlama kısmına karışmasa da pandemi sebebiyle üyelerine destek olmak ve stoktaki elmayı azaltmak için Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi’ne elma satmıştır. Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi üyelerinden zeytinyağı ve süt alımı yapmaktadır.

Görüşme yapılan Üretici Topluluğu ise kendi ürettikleri ürünleri, işledikleri ürünleri ve dayanışma açısından kendileri gibi temiz üretim yapan üreticilerin ürünlerini satmaktadırlar. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Kadıköy ve Beşiktaş’ta organize ettiği üretici pazarlarında, Çanakkale Belediyesi’nin organize ettiği üretici pazarında, Bayramiç pazarında, kendi kooperatif dükkânlarında ve internet üzerinden sipariş alarak kargo yoluyla satış yapmaktadırlar.

Üreticilerin başa çıkma mekanizmaları. Üreticilerin üretime devam edebilmek için Tarım başlığında bahsedilen sorunlara yönelik kendi oluşturdukları çözüm yolları mevcuttur. Bu başlık altında bu çözüm yolları ve tercihler aktarılmaktadır.

Yüksek maliyetler üreticiler için en büyük zorluklardan birini oluşturmaktadır. Ancak İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü’nden görüşülen kişi bu durumda üreticilerin üretimi bırakmak yerine öncelikle strateji değiştirerek üretime devam ettiklerini belirtmiştir. Bu stratejiler verimi arttırmak, arazisinde toprak analizini yaygınlaştırarak daha az gübre kullanıp aynı verimi almaya çalışmak, araziye sulama sistemi getirmek

gibi yöntemleri içermektedir. Görüşülen bazı bireyler üreticilerin gübre kullanımını kısma hatta bazı durumlarda hiç kullanmama yolunu tercih ettiklerini belirtmektedir. Bu durum görüşülen farklı kişiler tarafından “organik tarıma doğru gidiyoruz”, “herhalde bundan sonra dönecekler organik tarıma” gibi cümlelerle ifade edilmiştir. Bu pahalamanın sonucu olarak hayvanları olan üreticilerin kendi hayvanlarının gübrelere kullanmayı tercih edebileceği vurgulanmıştır. Bayramiç Belediyesi de üreticilerin hayvan gübresi kullanımını arttırmak için bir katı gübre atma makinesi olarak ilçede yaşayan tüm üreticilerin kullanımına sunmuştur.

Yemlerin fiyatlarının artması da hayvancılık yapanları etkilemektedir. Köy D'nin muhtarı yemlerin pahalılaşmasından dolayı köydeki üreticilerin hayvan sayılarını azaltarak kapalı yerde yemle beslemek yerine evlerinin yanındaki alanlarda ya da tarlalarında otlatarak hayvanlarını beslemeyi tercih ettiklerini söylemiştir.

Görüşme yapılan bazı kişiler üreticilerin masraf etmemek için üretmediklerini ve bunun yerine tarlalarını kiraya vermeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bazı üreticiler, özellikle meyvecilik ile uğraşanlar arasında, daha az maliyet ve işçilik gerektiren ürün çeşitlerine geçmeyi düşünmektedirler.

İşçilik masrafını azaltmak için işçi tutmak yerine hane içi işgücünün daha fazla çalışması tercih edilen bir yöntem olmuştur. Aynı şekilde tarımsal kalkınma kooperatifi temsilcisi insanların işçilik masrafını azaltmak için dibe dökülen zeytinleri toplattırmayı tercih etmediklerini belirtmiştir.

Dolu yağışı meyvecilik için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Ya ürünü yere dökmekte ya da ürünün üzerinde fiziksel hasar bırakmakta ve satış fiyatını düşürmektedir. Bu sebeple bölgede meyvecilik yapan şirketler dolu topu kullanmaktadır. Elmacılıkla geçinen Köy C elmaları dolu yağışından korumak için civar köylerle dolu topu alma planlaması yapmaktadır.

Kazanç konusunda üreticiler çözüm olarak temel ürünler yerine kazancı yüksek ürünlere (meyvecilik vb.) yönelmektedir. Ayrıca özellikle meyvecilikte ürünlerini daha yüksek fiyata satabilmek için üreticiler imkânları dâhilinde ürünlerin tasniflenmesi ve paketlenmesini yapmaya çalışmaktadırlar. Sorun bölümünde de sıkça vurgulanmış olan uzman desteği eksikliğini üreticiler ilaç ve gübre satan tüccarlara

danışarak gidermeye çalışmaktadırlar. Üretimlerinde verim kaybı yaşamak istememekte ve bu sebeple en ulaşılabilir olan kişiden bilgi alma yöntemini tercih etmektedirler.

Fiziksel olarak işler beklendiği gibi gitmemesi riskine yönelik olarak Köy C'nin muhtarı meyve üretimi yapanların tarım sigortası yaptırdığını belirtmiştir. Ekonomik olarak beklentiler karşılanmadığında ise üreticiler farklı başa çıkma mekanizmaları kullanmaktadır. Bu mekanizmalar arasında arazi satma, hayvan satma, kredi çekme, harcamalardan kısma, emeklilik maaşını takviye olarak kullanma bulunmaktadır. Köy A'nın muhtarı üreticiler için "ben köylüleri sihirbaza benzetiyorum" ifadesini kullanmış ve "oradan al, oraya ver" şeklinde bir yöntemle üretime devam ettiklerini belirtmiştir.

5.3.2.2 Üreticilerin Tarıma Yaklaşımı

Üreticilerin tarıma yaklaşımı başlığı altında üreticilerin öğrenme noktaları, üretme motivasyonu ve tarım yönelik algıları yer almaktadır.

Bölgedeki üreticilerin büyük çoğunluğu tarım yapmayı ailelerinden öğrenmiştir. Üreticiler zaman zaman Halk Eğitim ve İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından ortak düzenlenen eğitimlere ve kurslara katılmaktadır. Görüşülen bir muhtar 2000'ler başında ve öncesinde yeni çıkan zirai ilaçların tanıtımı için (hem tanıtım hem de kısmen eğitim niteliği taşıyan) gerek köylerinde gerek Bayramiç merkezde üniversite hocaları tarafından paneller yapıldığını belirtmiştir.

Üreticiler sıklıkla birbirlerine sorarak öğrenme yöntemini kullanmaktadırlar. Üreticiler teknolojinin de gelişmesiyle birlikte dünyanın dört bir yanındaki iyi örnekleri ve tarım teknolojilerini internet aracılığıyla takip etmektedirler. Takip etmenin yanı sıra iletişime geçerek bilgi de almaktadırlar. Bir diğer öğrenme yöntemi ise bölgedeki şirketlerdir. Şirketlerin yaptıkları iyi uygulamaları üreticiler daha kolay benimsemeye yatkınlık göstermekte ve kendi üretim süreçlerine uygulamaya çalışmaktadırlar. Meyve üretiminde köylerin dolu topu kullanma isteği bunun bir örneğidir. Pazarlama sürecinde şirketlerin tasnifleme-paketleme ile ürünün albenisi arttırarak daha yüksek fiyatlara satabilmesi üreticileri de bu yöntemi kullanmaya sevk etmektedir.

Karşılaştıkları zorluklara rağmen üreticileri üretimde kalmasını sağlayan veya daha fazla istekle üretmelerini sağlayan bazı noktalar araştırmada ortaya çıkmıştır. Üreticilerin üretme motivasyonu olarak gruplandırılan bu noktalar genellikle üreticilerin tecrübelerine dayalıdır. İyi kazanç sağlanan dönemler üreticiler için büyük bir teşvik oluşturmaktadır. Benzer şekilde iyi yaptığın zaman iyi kazanma algısı da aynı etkiyi yaratmaktadır. Bazı görüşülen kişiler “daha iyi olacak” düşüncesinin var olduğunu ve bu motivasyonla üretime devam ettiklerini vurgulamışlardır. Bir grup üretici için tarımda kalmalarını sağlayan motivasyon tarım haricinde yapabilecekleri başka bir şey olmaması olarak belirtilmektedir. Tarımın çalışma takviminin yapısı ise kimileri için daha cazip gelmektedir. Tarımsal üretim ortalama olarak 7 ay daha yoğun bir çalışma ve 5 ay daha az işin olduğu bir sürece sahiptir.

Görüşülen kişiler gençliğinde hayvancılık yapmış olan bazı yaşlı üreticilerin ise bırakmak istemedikleri için ve kendi ürettikleri sütte yoğurt ve peynir yapmayı istedikleri için birkaç tane de olsa hayvan bakmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Bazı üreticilerin ana gelir kaynağı olarak değil de hobi seviyesinde ürettiklerini vurgulamışlardır. Belirtilen bir diğer motivasyon noktası ise üreticilerin atadan kalan arazilerin boş kalmasını istememeleridir.

Saha çalışmasında görüşme yapılan kişiler üreticilerin tarıma bakış açılarının bazen daha olumsuz bazen de daha olumlu olduğunu ifade etmişlerdir. Görüşmelerde tarıma yönelik endişeler “ilk defa bu sene korktum”, “bizim her şeyimiz zorluk” gibi sözler ile ifade edilmiştir. Belirsizlik üretim kararları konusunda kimsenin önünü görememesine ve atacağı adımdan emin olamamasına neden olmaktadır. Bazı üreticiler için de arazisiyle uğraşmak istememek gibi bir bıkkınlık ve isteksizlik yaratmaktadır. Bazı yıllar iyi kazanç sağlamanın ise üreticilerin o dönemlerde daha olumlu yaklaşımlar benimsemelerini sağladığı belirtilmiştir. “Tarım değişiyor mu?” sorusu ise görüşmelerde gündeme gelen konular arasındadır. Bu soru kimi zaman devletin tarıma bakış açısını sorgulamak bazen de tarımsal üretici profilinin gelecekte sadece büyük üreticilere dönüşeceği endişesini belirtmek için kullanılmıştır.

Üreticiler üretim döngülerinde ulusal ve yerel bir üretim planlaması olmamasının etkilerini fazlasıyla hissetmektedir. Üreticilerin karar verme süreci rasyonel bir karar vermeden daha çok hangi riski almak istediğine karar verme

sürecine dönüşmektedir. Bunun yanı sıra gün geçtikçe tarımın daha maliyetli bir hale gelmesi ve satış fiyatları ile arasındaki dengesizlik sebebiyle üreticiler stratejik öneme sahip, beslenmede önemli yer tutan veya geleneksel olarak bölgenin bilinen, öne çıkan ürünlerinden vazgeçip satışı daha kolay ve kazancı daha yüksek ürünlere geçiş yapmaktadırlar.

Neoliberal politikaların ve konvansiyonel tarımın sonucu olarak üreticilerin değişen üretim yöntemleri özellikle son yıllarda üreticiler için büyük bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Kimyasal ilaç ve gübre kullanımı üreticilerin en büyük maliyet kalemini oluşturmaktadır. Hayvancılık yapanlar bile hayvan gübresi yerine suni gübre kullanmayı tercih etmektedir. Bu durum üreticileri girdiler için dış kaynaklara daha bağımlı kılmaktadır.

Bayramiç ilçesindeki üreticilerin tarımda devam edebilmelerini sağlayan en önemli avantajlardan biri güven ilişkisine dayalı küçük bir toplum olmasıdır. Bunun yansıması üreticiler için borçlanmada, tüccarlar için de ödeme yapmada görülmektedir.

5.3.3 Paydaşlar Açısından Görüşme Yapılan Kurumların Mevcut Durumları

Görüşmede kurumlarla ilgili elde edilen veriler ilçedeki tarımsal paydaşların tarımsal üretim açısından ne ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Kurumlarla ilgili veriler üç kategori altında değerlendirilmektedir. Bu kategoriler; kurumun yapısı ve faaliyetleri, kurumun karşılaştığı zorluklar ve zorluklara çözümleri, kurumun güçlü yanları ve işbirlikleridir.

5.3.3.1 Kurumların Yapısı ve Faaliyetleri

Bayramiç İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü. Kurum tarımsal desteklemelerin verilmesi, kontrolleri ve uygunluklarının tespit edilmesinden sorumludur. Ayrıca üretici kaynaklı tespitleri yapmakta, bahçe kontrollerini gerçekleştirmekte, bu kontrollerdeki veri istasyonlarına göre ilaçlama dönemlerini tespit etmekte ve yeni çeşit demonstrasyonu faaliyetlerini yürütmektedir. Tapu satışlarında miras dağılımında arazi bütünlüğünün korunması amacıyla görüş bildirmektedir. Veterinerlik hizmetleri olarak rutin ve özel aşulamaların yapılması, her işletmeyi yılda iki ziyaret etme, rutin ilaçlamalar ve koruyucu tedbirlerin alınmasını

sağlamaktadır. Üreticileri bilgilendirme olarak tarımsal uygulamaların ne zaman yapılacağını kısa mesajla bildirme, Halk Eğitim Merkezi ile kurslar organize etme gibi üreticiler için eğitim-yayım çalışmaları yapmaktadırlar. Ayrıca yem bitkileri ve sertifikalı fidan yetiştiriciliğinde sıfırdan yatırım yapmak isteyenlere bahçe kurulumları sonrası hibe destekleri konusunda destek sağlamaktadır. Kurum üretici ile devlet arasında bir köprü görevi görmektedir.

Kurumda 11 veteriner, 11 ziraat mühendisi ve 2-3 yardımcı hekim personel görev yapmaktadır. Kurumun hedef kitlesini Bayramiç ilçesindeki tüm üreticiler oluşturmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın taşra örgütlenmesi olduğu için stratejiler ve öncelikler Bakanlık seviyesinde belirlenmektedir. Kurum, merkezi politikaları yerelde yürütmektedir. Avrupa Birliği uyum süreci Bakanlığın tarıma yönelik önceliklerini ve politikalarını belirlemede etkili bir unsurdur. Bakanlığın uzun vadede stratejisi ürünlerin üreticiden tüketiciye geçiş sürecinin en kazasız şekilde geçiştir ve bunun içinde üçüncü aşama olarak görülen ürünlerin paketlenmesi, ambalajlanması ve depolanmasına yönelik yatırımlar hibeler ile desteklenmektedir. Yerele yönelik politikalar arasında küçükbaş organize sanayi bölgesi kurulması bulunmaktadır.

İlçe Müdürlüğü; Uzman Eller Projesi, Genç Çiftçiler Projesi gibi uygulamalarda sahada iyi örnek oluşturabilecek, kurumun yayım politikası doğrultusunda “önder” çiftçi olabilecek kişilere ulaşmayı önceliklendirmektedir. Bakanlığın AB uyum sürecine paralel olarak önceliklendirdiği bazı konular ise iklim değişikliği, kırsalın kalkınması, üreticilerin eğitimi gibi konulardır. Bakanlığın ana politikalarından biri de kadınların üretimde aktif yer alması, bir başka deyişle sadece eken, çapalayan, biçen, yetiştiren değil, aynı zamanda yetiştirdiğini işleyen ve pazarlayan (üretim kararından son tüketiciye satışa kadar tüm işlemler) konuma gelmesidir.

Bayramiç-Ezine Sulama Birliği. Sulama birliklerinin görevi şebeke içerisinde kalan bölgelerdeki üreticilere suyun rantabl şekilde dağıtılması ve bunun karşılığında belirli bir ücret alınmasıdır. Birliğin hedef kitlesi Birliğin sorumlu olduğu alanda (Bayramiç, Ezine ve Kumkale ovaları) sulama yapan tüm üreticilerdir. Sulama birlikleri kamu tüzel kişiliğine sahiptir. Kanun itibarıyla kâr edici bir kurum değildir.

2011’de çıkarılan Sulama Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır.³¹⁸ Öncesinde sulama birlikleri belediyelere bağlıydı ve belediyeler doğal katılım üyeleri idi. 2018 yılında revize edilen kanunla sulama birlikleri başkanlarının seçimle değil atamayla gelmesi sistemine geçilmiştir.³¹⁹

Bayramiç-Ezine Sulama Birliği 6 gölet ve bir barajdan sorumludur ve çok geniş bir sulama alanı mevcuttur. Birliğin bir diğer görevi sulama amaçlı tarımsal elektriğe başvurularda onay vermektir. Birlik gelen yağışlar ve barajların doluluk oranlarına göre ekim-dikim planlaması yapmaktadır. Bunun için erken dönemde üreticilerden sürekli bilgi toplamaktadır. Birlik ayrıca mevcut şebekelerin bakım ve tamirlerini yapmakta, ayrıca şebekeyi modernize etmeye çalışmaktadır. Kurumun önceliği kuraklık ve ona uygun ekim-dikim planlaması yapmaktır.

Bayramiç Ziraat Odası. Bayramiç Ziraat Odası dört personeli ile 2300 civarı kayıtlı üyeye hizmet vermektedir. Ziraat Odası çiftçilerin sorunlarını devlete iletmekte ve bir köprü vazifesi görmektedir. Lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Şu ana kadar hayvancılık desteklerinin daha yaygın hale gelmesi, hayvancılık kredilerinin sıfır faizli olması, küçük aile işletmelerine pozitif ayrımcılık yapılması gibi konularda lobi faaliyetleri yürütülmüştür. Oda bölgenin tarım ürünlerini öne çıkarmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Şu ana kadar Bayramiç beyazı, Bayramiç elması ve Bayramiç helvası olmak üzere üç ürüne coğrafi işaret alınmıştır. Bayramiç zeytinyağı için de müracaat edilmiştir.

Düzenli yürütülen faaliyetler arasında üreticileri bilgilendirme ve eğitmeye yönelik faaliyetler de bulunmaktadır. Kısa mesaj, sosyal medya vb. aracılığıyla bilgilendirmeler yapılmaktadır. Tarım fuarlarına geziler düzenlenmektedir. Üreticiler üniversite hocaları ile buluşturulmaktadır. Girdi maliyetlerinin düşürülmesi için zaman zaman seminerler verilmektedir.

Düzenli faaliyetlerin yanı sıra kısa süreli faaliyetler ve projeler de yürütmektedir. Orman İşletme Müdürlüğü ile Kazdağları’ndaki kestane ağaçlarının aşılmasını gerçekleştirmişlerdir. Sıfır Atık Projesi ile zirai ilaç atıklarının köylere

³¹⁸ 8 Mart 2011 tarihli ve 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu.

³¹⁹ 19 Nisan 2018 tarihli ve 7139 sayılı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararıyla Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

konan kutularda toplanmasını sağlamaktadırlar. Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası'nın yürütücüsü olarak iklim değişikliği ile ilgili Dışişleri Bakanlığı fonlarına başvuru yaptığı bir projede proje ortağı olarak yer almaktadırlar.

Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi. 2020 yılında ilçe merkezinde kurulan bir kooperatiftir. Kooperatif üyeliği Bayramiç ilçesinde tarımsal faaliyet gösteren tüccar hariç her üreticiye, ÇKS kaydı olmak şartıyla açıktır.

Kooperatif kurulduğu günden bu yana önemli faaliyetler yürütmüştür. İhale yoluyla kiralananan belediyeye ait 5 bin ton kapasiteli soğuk hava deposu kooperatif tarafından işletilmektedir. Covid-19 pandemisine de denk gelen bu dönemde talep düşmesine rağmen kooperatif üreticilerden aldığı elmalar için belediyelerden pazar desteği talep ederek satış yapmıştır. Kooperatif yine bu süreçte dayanışma için Köy C'de bulunan tarımsal kalkınma kooperatifi ile anlaşarak üyelerinin elmalarından alım yapmıştır.

Kooperatifin hedefi pazarlamaya yönelmektir. Bunun için gerekli tasnifleme ve paketleme tesisi kurma, nakliye için gerekli olması durumunda kamyon alma, tesiste istihdam yaratma hedefleri mevcuttur. Kurulacak tesiste kadınların istihdam edilmesi kooperatifin öncelikleri arasındadır. Hal ve marketlere satış yapma hedefleri mevcuttur.

Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. 1970'lerin başında kurulan bu kooperatif Bayramiç ilçesinin göreceli olarak büyük sayılabilecek köylerinden birinde yer almaktadır. Kooperatif imkânlarından yararlanmak isteyen herkes kooperatife üye olabilir. Civar köylerden üye olanlar vardır. Görüşmenin yapıldığı tarih itibariyle 238 üyeleri mevcuttur. Kooperatifin yaklaşık 10 yıldır zeytinyağı fabrikası vardır. Yaklaşık 20 yıldır da köyde hayvancılık ile geçimini sağlayanlardan süt alımı yapmakta ve üreticilere yem satışı yapmaktadır. Üreticilere üretim zamanında destek olabilmek için kooperatife ait traktör, silaj makinesi, balya makinesi gibi zirai aletleri bulunmaktadır ve üyeler ihtiyaçları doğrultusunda bu aletleri kullanabilmektedir. Üyelere satış-pazarlama aşamasında destek olmak için kooperatifin Bayramiç ilçe merkezinde bir satış kooperatifi bulunmaktadır. Ayrıca fuarlara katılarak ürünlerinin tanıtımı yapılmaktadır.

Köy C Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. Kooperatifin ana faaliyeti soğuk hava deposunun işletilmesidir. Böylelikle üyelerinin hasat sonunda elmaları ucuz satmak zorunda kalmalarının önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Kooperatif olarak satış-pazarlamada satıcılar ve alıcıları buluşturma noktasında destek olmaktadır ancak sonraki süreçlere karışmamaktadırlar. Sadece pandemi döneminde Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi ile işbirliği yaparak belediyelere meyve satışı için daha fazla rol üstlenmişlerdir.

Üretici topluluğu. “Nasıl yaşayacağız?” sorusunun peşinde bir araya gelen, bir toplumsallık tarif etme hedefi olan ve bir komün yaşam tarzını benimseyen bu üretici grubu hem Muğla’nın Fethiye ilçesinde hem de Bayramiç ilçesinde faaliyet göstermektedir. Bayramiç’te farklı köylerde bulunan yaklaşık 400 dönüm arazide tarımsal üretim gerçekleştirmektedirler. Hem topluluğun üyeleri hem de dönem dönem gelen gönüllüler tarımsal faaliyetleri ve gıda işleme süreçlerini birlikte yürütmektedir. Topluluğun tarıma yaklaşımı gıda üretiminde zincir sistematığı kurmaktır.

5.3.3.2 Kurumların Karşılaştığı Zorluklar ve Çözümleri

Kurumlar yetkileri ve sorumluluklarına göre farklı zorluklar ile karşılaşmaktadır. Bu sebeple karşılaştıkları zorluklar birbirinden çok farklı olduğu için her kuruma ayrı ayrı değinilmiştir.

Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği. Sulama Birliği’nin karşılaştığı zorlukları kurumsal ve faaliyetler olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Kurumsal zorlukların başında Sulama Birlikleri Kanunu’nun hala yeni bir yasa olması ve henüz bazı noktalarının oturmamış olması gelmektedir. Bu da uygulama süreçlerinde boşluklar yaratabilmektedir. Ayrıca aynı bakanlığın altında birleşmiş olsalar bile henüz ilçe tarım ve orman müdürlükleri ile entegre olamamışlardır ve bu durum koordinasyonsuzluğa sebep olmaktadır. Örneğin kuraklık dönemlerinde Sulama Birliği’nin yaptığı ekim-dikim planlamasında uygun görmediği ürünlere Bakanlık tarafından destek verilmektedir. 2018’de kanunda yapılan değişiklik ile “seçilmiş”lik sisteminin kaldırılıp atama sisteminin getirilmesi kurum içerisinde çiftçi temsiliyetini ortadan kaldırırken öte yandan da yeterince eğitimi ve teknik bilgisi olmayan insanların birliklerin başına geçmesini engellemektedir. Sulama Birliklerinin yaptırım

güçlerinin kısıtlı olması da su yönetimini yürütmekte işlerini zorlaştırmaktadır. Örneğin vahşi ve aşırı sulama yapılması durumunda veya “parasını ödüyorum, istediğim kadar sularım” yaklaşımı karşısında yaptırım gücü bulunmamaktadır. Ancak komşu tarlalardan birine bu sebeple zarar verildiğinde kurumun yaptırımında bulunma yetkisi vardır. Eğitimli personel eksikliği de kurumun karşılaştığı zorluklardan biridir.

Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği'nin en önemli bileşeni olan Bayramiç Barajı 1976 yılında projelendirilmiş, 1986'da inşaatına başlanmış ve 1997'de işletmeye alınmıştır. Sulama Birliği'ne ise 2013-2014 yıllarında teslim edilmiştir. Teslimat süresi göz önüne alındığında yeni bir sistem olarak görünmektedir ancak eski bir yapıdır. Yapıları modernleştirmek bu kurum için önemli bir zorluk oluşturmaktadır. Yapıların eski olması tamirat ekiplerinin de sürekli çalışmasına neden olmaktadır. Bayramiç Barajı projesinin eski olması ve zaman içinde ürün deseninde yaşanan değişimler su planlamasında ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Planlamada %33 hububat, %30 civarı susam, %30 civarı pamuk, öte yandan meyve ve mısır çok az, çeltik ise hiç ön görülmemiştir. Ancak şu an sulama alanında hububat, susam ve pamuk ekimi hiç bulunmazken meyve, mısır ve çeltik üretimi bulunmaktadır. Çeltik başta olmak üzere bu ürünler ise su talebi yüksek ürünlerdir. Çeltik ile ilgili bir diğer husus ise Sulama Birliğinin çeltik komisyonunda yer almamasıdır.³²⁰ Çeltik yetiştiriciliğinde en önemli paydaşlardan biri olan sulama birliğinin yer almaması kurumun ekim-dikim planlaması yapmasını zorlaştırmaktadır. Sulama Birliği temsilcisi bölgedeki çeltik komisyonunun kendilerinden fikir aldığını belirtmiştir. Ancak fikir alınması her zaman uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Örneğin çok kurak geçen 2020 yılında Sulama Birliğinin çeltik ekilmemesi fikri kabul görmemiştir.

Kurumun karşılaştığı bazı zorluklar ise üretici davranışları ile ilgilidir. Üreticiler, kurumun hatalı ve yanlış sulamalar için oluşturduğu şikâyet mekanizmasını kullanmak istememektedirler. Bu da kurumun hatalı kullanımı tespit etmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca hatalı sulama konusunda özellikle yaşlı üreticilerin davranışlarını değiştirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bir diğer davranış biçimi ise üreticilerin sulama yapısına zarar verici davranışlarda bulunmasıdır. Sulama yapılarına çarpma gibi fiziksel zarar verme, kanaletlerin kenarına ağaç dikimi yapma

³²⁰ Çeltik izne bağlı üretilen bir tarım ürünüdür ve üreticilere ekim izni vermeden sorumlu olan çeltik komisyonlarıdır.

bu duruma bazı örneklerdir. Birlik; değişen ürün deseni, çok fazla alanda çok fazla üreticiye su iletebilmek gibi sebeplerle rotasyon ve yasak gün sistemi³²¹ uygulamaktadır. Ancak bazı üreticiler bu sisteme uymak istememekte ve kendi talep ettikleri günlerde sulama yapamamaları durumunda da kurumu çeşitli sektörlerle şikâyet etmektedir.

Birlik eski bir yapıyı devraldığı için eski sulama şebekelerini modernize etmeye çalışmaktadır. Bunu da tek gelir kaynağı üreticilerden aldıkları sulama ücretleri dâhilinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği üreticiyi destekleyen bir yaklaşım gütmektedir. Örneğin ön ödemeli sayaç sistemine geçtikleri alanlarda takılan sayaçların bedelini üreticilerden talep etmeyip kendi kurum bütçelerinden karşılamışlardır. Başka birliklerde bu ücretin üreticiden talep edilmesi söz konusu olabilmektedir. Ayrıca Birlik üreticiyi mağdur etmemek için ekim-dikim planlamalarını su mevcudiyetine göre sık sık gözden geçirmektedir.

Bayramiç Ziraat Odası. Odanın karşılaştığı zorlukların başında gelir kaynağı azlığı gelmektedir. Oda sadece üye aidatları ile faaliyetlerini yürütmeye çalışmaktadır. Ayrıca Odalar Birliğine brüt gelir üstünden %10 aidat ödemektedir. Bir diğer zorluk üye sayılarında yaşanan düşüşlerdir. Son on yılda üye sayıları yaklaşık olarak yarı yarıya azalmıştır. Üreticilerin sıkıntılarını ve sorunlarını dile getirirken farklı çevreler tarafından muhalefet ediliyormuş algısının oluşturulması kurumun faaliyetlerini yerine getirmede zorlaştırıcı bir etken olmaktadır. Öte yandan ziraat odalarının yeterince önemsenmediği ve sınırlı kaynaklarla ancak oda başkanlarının inisiyatifiyle bir şeyler yapabildiği belirtilmiştir.

Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi. Kooperatif asıl amaçlarından biri olan pazarlama alanına istenilen düzeyde girememiştir. Bu durum yeni kurulan bir kooperatif olmaları, henüz yeterince bağlantı (*network*) oluşturamamış olmaları ve maddi yetersizlikler sebebiyle tasnifleme-paketleme sistemlerini kuramamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer zorluk üreticilerin üyeliğe ikna edilmesi sürecidir. Bölgede olumsuz geçmiş kooperatif deneyimleri

³²¹ Rotasyon sisteminde her bölgeye su ulaştırabilmek için kanoletlere farklı günlerde su verilmektedir. Örneğin x bölgesindeki tarlalardan geçen kanallara Çarşamba günü su verilirken, y bölgesindeki kanallara Perşembe günleri su verilmektedir. Böylelikle üreticiler kendi tarlalarının bulunduğu bölgede suyun verildiği günler sulama yapabilmektedirler.

yaygındır. İflas eden kooperatifler, kooperatiflerin aldığı kredilerin ödenememesi sebebiyle hapis cezası alan kooperatif üyeleri, kooperatifler üzerinden yapılan yolsuzluklar bu olumsuz deneyimlerden bazılarıdır. Ayrıca bölge genelinde kooperatif yönetimlerinde siyasi taraf tutma ve bunu kooperatif yönetimine yansıtma durumuyla sıkça karşılaşılmaması birçok üretici için üye olma konusunda olumsuzluk yaratmaktadır. Üyelik önünde bir diğer engel ise faal olarak üretim yapan ancak ÇKS kaydı yaptırmak istemeyen kişilerin kooperatif tüzüğüne üye olamamasıdır.

Finansal olarak önlerini görememe, başka bir ifadeyle belirsizlik hissettikleri için kooperatif yönetimi hedeflerini yeterince gerçekleştirememektedir. Ancak iflas eden kooperatif tecrübeleri göz önüne alınarak kredi almak tercih edilmemektedir. Ziraat mühendisi istihdam ederek üreticilere uzman desteği sağlama bu yüzden henüz gerçekleştirilemeyen hedeflerden biridir.

Kooperatiflerde yaşanan siyasi taraf tutma sorununa karşı kooperatif yönetim kurulunu siyasi görüş açısından karma bir şekilde oluşturmuştur. Böylelikle tek bir siyasi partiye yakın olma/yakın görünme sorununa çözüm üretmiştir. İflas ve yolsuzluk gibi geçmiş tecrübelerle yönelik ise kooperatif kredi vb. finansman kaynakları yerine kendi öz kaynaklarının yanı sıra tarımsal hibeler, kalkınma ajanslarının sağladığı fonlar gibi kamu kaynaklarından yararlanmayı amaçlamaktadır. Kooperatif maddi kaynaklara ulaşmak, tasnifleme-paketleme tesisi kurmak gibi birçok hedefini gerçekleştirebilmek için yönetim kurulu üyeleri arasında görev dağılımı yaparak araştırma sürecini gerçekleştirmektedir. Böylelikle daha kısa zamanda daha fazla iş halletmeyi planlamaktadırlar.

Köy C Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. Bu kooperatif birkaç yıl önce yukarıda bahsedilen iflas noktasına gelen kooperatiflerden biri olmuştur. Kooperatifin karşılaştığı en büyük zorluk bu olmuştur. Şu anki yönetim kooperatifi yaklaşık 2,5 milyon TL borç ile devralmıştır. Borçlar sebebiyle soğuk hava deposunun satışı da söz konusu olmuştur.

Bu finansal zorluğun altından kalkmak için kooperatif yönetimi krediler ve çekler için yasal süreç başlatmış ve mahkemeleri kazanmıştır. Ayrıca elektrik vb. borçları yapılandırarak daha ödenir bir düzene oturtmuşlardır. Kooperatif başkanı ayrıca kooperatif borçları kapanana kadar kooperatif maaşından feragat etmiştir.

Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. Bu kooperatif bir önceki örnek gibi zorluklarla karşılaşmamıştır. Pazarlamada henüz hedeflediği noktalara gelememiştir. Görüşülen kişi kurumun karşılaştığı zorluklar içerisinde insanla uğraşmanın, insanlarla iş yapmanın zor olduğunu vurgulamıştır.

Kooperatif yönetiminin önceliği kooperatifin aktif bir şekilde işlemesidir. Bu sebeple üyeliği erişilebilir kılmak ve yeni üye çekmek için üyelik aidatını çok makul bir seviyede tutmaktadırlar.

Üretici topluluğu. Topluluk Bayramiç'te kültürel iklim açısından sorun yaşamadıklarını, yabancı düşmanlığı gibi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak sorun olarak zaman zaman ilçedeki bazı kurumların topluluğa yönelik zorluk ve engel oluşturduğunu vurgulamışlardır.

5.3.3.3 Kurumların Güçlü Yanları ve İşbirlikleri

Bayramiç Ziraat Odası. Bayramiç Ziraat Odası küçük bir oda olmasına rağmen güçlü bir bağlantı ağına (*network*) sahiptir. Sürekli iktidar ve muhalefet il milletvekilleri ile görüşmekte ve üreticilerin sorunlarını iletmektedir. Bölgedeki sorunlara yönelik proje fikri geliştirme ve projeleri ildeki diğer aktörler ile beraber hayata geçirme konusunda isteklidir. Şu ana kadar Oda'nın fikirleriyle gerçekleştirilen kestanelerin aşılınması, Sıfır Atık Projesi gibi projelerde üniversite, Orman Bölge Müdürlüğü, İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, İl Özel İdaresi ile işbirlikleri yapmıştır. Özellikle Bayramiç'in yöresel ürünleri için coğrafi işaret alma çabalarında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyeleri ile yakın çalışılmaktadır. Bahsedilen kurumlar dışında genel olarak İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Muhtarlar Derneği, belediye, iktidar ve muhalefet partileri, Sosyal Güvenlik Kurumu, DSİ gibi kurumlarda da yakın işbirliği içerisinde.

Bayramiç-Ezine Ovası Sulama Birliği. Kurumsal değerlendirme açısından bakıldığında sistemli ve programlı çalışmasıyla Türkiye'deki sulama birlikleri arasında en başarılılardan biri konumundadır. Bu çalışmanın bir örneği kurak geçen 2020 yılında hiçbir üreticinin ürünlerinin susuzluk sebebiyle kurumamasıdır. Kurum finansal açıdan iyi bir noktadadır ve herhangi bir borcu bulunmamaktadır. Eğitimli ve özverili bir ekibe sahip olmak kurumun diğer avantajlarından.

Diğer sulama birlikleri ile sürekli iletişim içinde olmaları özellikle henüz yasanın oturmamış olmaması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu yakın iletişim birliklere birlikte çözüm üretme imkânı sağlamaktadır. Her ne kadar Birlik komisyonun bir üyesi olmasa da Çeltik Komisyonu ve Tarım ve Orman Bakanlığı ile bir fikir alışverişi içerisinde. Çanakkale Bitkisel Üretim Müdürlüğü ile düzenli iletişim kurmaktadırlar. Yapıları gereği başka kurumlarla çok fazla bir işbirlikleri bulunmamaktadır.

Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi. Kurumun güçlü yanlarından bir tanesi geniş bir ağa sahip olmalarıdır. Bu ağ sayesinde kolayca bilgi desteği alabilmektedirler. Türkiye genelinde birçok yerel yönetimle iyi bir ilişki oturtmaya başlamışlardır. Bunda Bayramiç Belediyesi'nin de ağ oluşturmada yardımcı olmasının etkisi mevcuttur. Ayrıca ilçede bulunan diğer kooperatifler ile de bir dayanışma oluşturmaya başlamıştır.

Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi. İşleyişin aktifleşmesiyle üye sayısında artış olmaktadır. Kooperatif finansal açıdan güçlü durumdadır. Ekipmanlarını hep kredi ve hibelerle temin etmektedirler. Kooperatif geçtiğimiz yıl yaklaşık 50 ton zeytinyağı satışı yapmıştır.

Üretici topluluğu. Topluluğun güçlü yanlarından biri yerel halkla samimi bir ilişki oluşturmasıdır. Bu sayede iktisadi ortaklıklarını da genişletebilmektedir. Şu an 4-5 köyde iktisadi ortaklıkları mevcuttur ve yereldeki üreticiyle birlikte iş yapmaktadır. Gıda üretiminde zincir sistematüğünü kurmaya çalışmaları ve her halkada üretici olarak yer almaları üretici olarak daha fazla söz hakkına sahip olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca temiz üretim yapma tercihleri ve kendi gübrelerini üretmeleri ilaç ve gübre maliyet kalemlerindeki masraflarını azaltmaktadır.

5.3.4 Paydaşlar Açısından Araştırma Bölgesinde Kırsal Yapının Mevcut Durumu ve Değişimler

Kırsal ile ilgili toplanan veriler dört ana grupta toplanmıştır. Bunlar köyün yapısı ve değişimler, köyde geçim kaynakları ve tarım, göç ve etkileri, hane içi görev dağılımı ve beslenme. Bu başlıklar altında kırsaldaki hem mevcut durum hem de son yıllarda yaşanan değişimler ele alınmıştır. Bu bölümde çoğunlukla köy

muhtarlarının görüşleri bulunmakla beraber konulara göre diğer paydaşların katkıları da mevcuttur. Muhtarlar dışındaki paydaşların birçoğunun da bölgedeki köylerden olması, bazılarının hala bölgedeki köylerde yaşıyor veya faaliyetlerini sürdürüyor olması ve/veya meslekleri ve görevleri gereği köylerin dinamikleri ile ilgili bilgi sahip olmaları sebebiyle sağladıkları katkılarla kırsalın mevcut durumu ve değişimleri ile geniş kapsamlı bilgi toplanmıştır.

5.3.4.1 Köylerin Yapısı ve Değişimler

Saha çalışmasında dört köy muhtarı ile görüşülmüştür. Köylerin mevcut nüfus yapıları, yaş dağılımları ve Bayramiç merkeze olan uzaklıkları gibi bazı bilgiler Görüşülen Bireylerin ve Temsil Ettikleri Köy ve Kurumların Profili bölümünde paylaşılmıştır. Bu bölümde köylerin demografik yapısı, coğrafi özellikleri, kırsalda yaşanan değişimler, köylere sağlanan hizmetler ve köylerde sorunlara yönelik bulgular paylaşılmıştır.

Demografik yapı ve coğrafi özellikler saha araştırması planlamasında maksimum çeşitlilik örneklemini sağlamak için göz önüne alınan kriterlerdendir. Bu sebeple köyler belirlenirken mevcut nüfusları ve nüfuslarında 2000 yılı öncesi ve sonrası yaşanan değişimler incelenmiştir.

Kara Menderes Çayı'nın kuzeyinde yer alan, yaklaşık 50 hane ve 120 kişilik nüfusa sahip olan Köy A, 2000'ler öncesi çok daha yüksek nüfusa sahip olup göç ile büyük bir nüfus kaybı yaşamıştır. 1935-1970 arası nüfus sayısı 390-470 arasında değişmiştir.³²² Ancak 1970 sonrası düzenli bir düşüş yaşanmış ve günümüzde nüfus yaklaşık 120 kişiye inmiştir. Köy nüfusunun büyük çoğunluğu 60 yaş üzeridir. Köyün toplam arazi miktarı 7 bin dönümdür. 3 bin dönüm sulanabilir arazi, 4 bin dönüm ise kuru tarım arazisidir. Köyde mera alanı bulunmamaktadır.

Çayın güneyinde yer alan ve Köy A gibi ova köyü olarak tabir edilen Köy B şu an yaklaşık 100 üzerinde hane ve 350 civarı bir nüfusa sahiptir. 2000 öncesi köyün nüfusu 500 kişinin üzerinde seyretmiştir.³²³ Nüfusta azımsanmayacak bir düşüş olsa

³²² Cengiz Akbulak, "Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri", s. 594.

³²³ Köyün nüfusu 1940 genel nüfus sayımında 560 ve 1990 sayımında 557 kişidir. Detaylı bilgi için: Cevat Başaran, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2002, s. 75-76.

da hala Bayramiç ilçesinin büyük köyleri arasında yer almaktadır. Köyün sahip olduğu arazi miktarı görüşme yapılan diğer köylere kıyasla çok daha büyüktür. Köyde yaklaşık 14.500 dönüm arazi bulunmaktadır. Arazinin yaklaşık 4.500 dönümü taşlık, kayalık bir yapıda olmakta ve ekim-dikim yapılmamaktadır. Bu araziden şu an için köylüler faydalanabiliyor olsa da bu araziye orman kadastrosu yapılmıştır. Köyde yaklaşık 5 bin dönüm kuru tarım arazisi ve 4.500 dönüm sulanabilir arazi bulunmaktadır.

Derekolu denen bölgede yer alan ve dağ köyü olan Köy C’de 200 üzerinde ev olmasına rağmen yaklaşık 30 tanesi boştur. Köyün nüfusu şu an 350 kişi civarındadır. Köy B’ye benzer şekilde 2000’ler öncesinde nüfusu beş yüzer kişi civarında seyrederken 2000’ler sonrası köy nüfusu daha da azalmıştır. Ancak hala ilçenin büyük köyleri arasındadır. Köyün sulama amacıyla yapılan bir göleti vardır. Gölet altı ve gölet üstü alanda Köy C Sulama Kooperatifi’nin yönettiği yaklaşık 4 bin dönümlük sulanabilir arazi mevcuttur. Gölet etrafında gölet imkânlarıyla sulanamayan ancak elektrik imkânıyla su basılarak sulanabilen yaklaşık 600 dönüm bir arazi bulunmaktadır. Köyde kuru tarım çok az miktarda yapılmaktadır. Köyün mera alanı sınırlıdır.

Bayramiç-Çan yolu bölgesinde yer alan ve yine dağ köyü kabul edilen Köy D ise diğer köylerin aksine geçmişte de ilçenin nüfus açısından küçük kabul edilen köylerinden birisi olmuştur. Köyde şu an 35 hane bulunmakta ve yaklaşık 105 kişi yaşamaktadır. Köyün nüfusu 1940 genel nüfus sayımına göre 194, 1990 sayımına göre ise 207’dir.³²⁴ Köy nüfusunun çoğunluğunu 60 yaş üzeri bireyler oluşturmaktadır. Köyün toplam arazisi 2 bin dönüm civarındadır ve arazilerin hepsi kuru tarım ve hayvancılık için kullanılmaktadır. Köyün sulanabilir arazisi bulunmamaktadır. Köyün sahip olduğu mera alanı bulunmamakta ve hayvancılık faaliyetleri için orman içi mera alanlarını kullanmaktadırlar.

1990’lar ve 2000’li yıllarda üretilen politikalar neticesinde kamu hizmetlerinin merkezileştirilmesi köy yaşamını da etkilemiştir. Kamu hizmetlerinin merkezileştirilmesi eğitim, sağlık gibi hizmetlerin ilçe merkezleri ve bazı büyük

³²⁴ Cevat Başaran, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, s. 75-76.

köylerde toplanmasını ifade etmektedir. Çanakkale ilinde genel olarak okullaşma³²⁵ 1940'lardaki eğitim seferberliği ile ivmelenmiş, 1980'e kadar büyük ölçüde tamamlamış ve 1980 sonrası yıpranan okulların tadilatı veya yeni okulların yapılması süreci başlamıştır.³²⁶ 1980'e gelindiğinde Bayramiç ve köylerinde 70 ilkokul bulunmaktadır.³²⁷ Uygun, Çanakkale ilinde 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilen 1997-1998 yıllarında taşınmalı eğitimin yaygınlaştığını ve bunun sonucunda kapatılan köy okullarına ait bina, arsa ve lojmanların atıl kaldığını belirtmektedir.³²⁸ Köy muhtarları ile yapılan görüşmeler Uygun'u doğrular niteliktedir. Köy A'da taşınmalı eğitime geçiş öncesi iki ilkokul (biri eski, biri yeni yapılan) ve bir ortaokul bulunmaktadır. Köy B'de de biri eski, biri yeni olmak üzere iki ilkokul mevcuttur. Köy D muhtarı 1970'lerde köyde ilkokulun açık olduğunu ama daha sonrasında yeterli öğrenci nüfusu olmadığı için kapatıldığını belirtmektedir. Bu üç köyde de yıllar öncesinde okullar kapatılmış ve taşınmalı eğitime geçilmiştir. Köy C'de ise iki yıl öncesine kadar köyde hem ilkokul hem de ortaokul faaliyet göstermekteydi ve taşınmalı eğitim merkezlerinden birisiydi köy. Ancak öğrenci nüfusunun 72'ye düşmesiyle ve deprem riski sebebiyle okullar kapatılmış ve taşınmalı eğitime geçilmiştir. İlçede şu an sadece 3 büyük köyde ilkokul ve ortaokul bulunmaktadır. Köy A ve B'nin öğrencileri merkezdeki okullara giderken, Köy C ve D'nin öğrencileri yakınlarında bulunan büyük köylerdeki okullara gitmektedirler.

Köylerde artık kullanılmayan okul binaları, arsaları ve lojmanları atıl bir şekilde durmaktadır. Örneğin Köy A'da bir okul binası depo gibi kullanılmakta ve lojman da barınma amaçlı kiraya verilmektedir. Köy B muhtarı köylerde kapanan okulların tapularının önce Milli Eğitim Bakanlığı'na geçtiğini, bu sürede tamir ve bakım yapılmadığını, bu sebeple viraneye döndüğünü ve birkaç yıl önce sosyal faaliyetlerde kullanılmak üzere köylere geri verildiğini belirtmiştir. İhtiyacı olan bazı köylerin bu binaları köy kahvesi, düğün salonu gibi kullanım alanlarına dönüştürdükleri örneklerini vermiştir. Köy C'de iki yıl önce kapatılan okullar deprem riski sebebiyle yıkılmıştır.

³²⁵ Okullaşma kavramının buradaki kullanımı hem fiziki olarak okulun mevcut olması hem de içinde eğitim yapılmasını kapsamaktadır.

³²⁶ Selçuk Uygun, **Çanakkale'nin Eğitim Mirası**, Eğitim Araştırmaları Birliği Yayını, 2015, s.105.

³²⁷ A.g.e., s. 105

³²⁸ A.g.e., s. 110.

Sağlık hizmetinde aile hekimlerinin ayın belirli günlerinde köyleri ziyaret ederek muayene etme sistemine geçilmesinden önce Köy B ve C’de sağlık ocağı bulunmaktaydı. Köy A da ise ebe vardı. Köy D’de ise sağlık hizmeti mevcut değildi. Eğitimde olduğu gibi sağlık hizmetini de yan köy olan büyük köy üzerinden sağlamaktaydı.

Çöp toplama hizmeti son birkaç yıldır İl Özel İdaresi tarafından köylere sağlanmaktadır. Öncesinde köylüler çöplerini köyün etrafında uygun olduğu düşünülen alanlara bırakmaktaydı. Ancak muhtarlar bir çöp toplama aracının 75 köye hizmet verdiğini ve bunun da yeterli olmadığını belirtmektedirler. Örneğin Köy C’nin nüfusu elma hasadı döneminde gelen mevsimlik işçilerle (100-200 kişi) beraber artmaktadır ve haftada bir gelen araç yeterli olmamaktadır.

Dört köyde de elektrik ve su hizmetleri vardır. Kanalizasyon Köy A, B ve C’de mevcuttur. Köy D’de kanalizasyon altyapısı yoktur. Ancak köylerde kanalizasyonun artırılmadan dökülmesi gibi bir sorun mevcuttur. İnternet altyapısı Köy A, B ve C’de vardır ancak Köy D’de yoktur. Muhtar uzun süredir bu konuda çaba göstermesine rağmen internet altyapısı sağlanması konusunda başarılı olamamıştır. Tüm köylerin yolları farklı dönemlerde de olsa asfalt yapılmıştır. Bunlardan en yenisi Köy C’dir, geçen sene yolu asfaltlanmıştır.

Köy B’de ilin önde gelen iki iş adamı tarafından yapılmış sosyal tesisleri mevcuttur. Bu tesisler muhtarlık, sağlık evi, köy kahvesi, düğün salonu vb. bölümlerden oluşan bir kompleks halindedir. Köy C’de de çocuk ve gençlerin zaman geçirebileceği spor alanları (tenis kortu, voleybol sahası, masa tenisi vb.) bulunmaktadır. Köy C muhtarı ayrıca köyde eskiden tarım teknisyeni bulunduğunu ve orman memurlarının köylerinde ikamet ettiğini belirtmiştir.

Köylerde hizmetler açısından bazı sorunlar da bulunmaktadır. Köy D’deki internet bağlatma örneğinde olduğu gibi hizmetlere erişim zor bir süreçtir ve hizmetlere erişimde muhtarların ısrarcı olması gerekmektedir. Ayrıca bürokratik süreçler yavaş işlemektedir. Örneğin Köy C’de iki yıl önce güncellenen hane numaraları hala muhtarlığa ulaştırılamamıştır. Köy B muhtarı köyde yaşayanların alışkanlıklarını değiştirmekte zorlandığını vurgulamıştır. Köye kanalizasyon alt yapısı yapıldığında insanların giderlerini bağlatma konusunda isteksizlik gösterdiğini

belirtmiştir. Köylerdeki bir diğer sorun ise boş evlerdir. Çoğunlukla miras olarak kalan bu evler çok hisseli yapıdadır ve onarılmadan durmaktadır. Bu yapıların yıkılma tehlikeleri bulunmaktadır. Kuraklık dönemleri ise köyler için önemli sorun oluşturmaktadır. Köy C su kaynağı bol, Köy D ise su kaynağı az bir köydür.

5.3.4.2 Köylerde Geçim Kaynakları ve Tarım

Görüşme yapılan köylerin geçim kaynakları ve tarımsal üretimdeki ürün deseni köylerin coğrafi özellikleri, sulama imkânları gibi dinamiklere göre değişiklik göstermektedir.

Köy A'nın temel geçim kaynakları tarımsal üretim ve emeklilik maaşlarıdır. Birkaç hane hayvancılık yapmaktadır. Köyde ikamet edip köy dışında istihdam edilen kimse yoktur. Sosyal yardım alan kimse yoktur. Köy dışında yaşayıp köyde tarımsal faaliyetle geçimini sağlayanlar bulunmaktadır. Tarımda çoğunlukla zeytincilik, meyvecilik ve biber, domates, mısır vb. sulu tarım ürünleri üretilmektedir. Köyün geçmişteki ürün desenine bakıldığında her hanede küçükbaş hayvan olduğu görülmektedir. Günümüzde hayvancılık büyükbaş ve küçükbaş olmak üzere sadece birkaç hanede devam etmektedir. Eskiden bakliyat ekilirken barajın yapılması ve sulama sisteminin köy arazilerine gelmesiyle bu ürünler kalmamıştır. Sulama imkânı gelen alanlarda meyveciliğe geçiş yaşanmıştır.

Köy B'de öne çıkan geçim kaynağı hem küçükbaş hem de büyükbaş hayvancılıktır. Köyde kuru tarım kendi hayvanlarına yem olması için yapılmaktadır. Sulu tarım arazilerinde meyvecilik yapılmaktadır. Zeytincilik ise çoğunlukla hanelerin kendi kullanımlarını karşılayacak miktardadır. Fazla üretim yapanlar satışını da yapmaktadır. Köyde 65 yaş maaşı³²⁹ alanlar mevcuttur. Bayramiç merkezde oturup köyde tarımsal faaliyetlere devam edenler olduğu gibi köyde yaşayıp köy dışında çalışanlar da mevcuttur. Köy dışında çalışanlar genelde gıda sektöründe yer almaktadır. Bir kısmı civarda bulunan mandıralarda bir kısmı da Çanakkale merkezdeki ton balığı işleme fabrikasında çalışmaktadır.

³²⁹ Bu maaş 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesiz vatandaşlara sağlanan bir sosyal güvencedir. Detaylı bilgi için: 1 Temmuz 1976 tarihli ve 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun.

Bu köyde Köy A'ninkine benzer bir şekilde sulama sisteminin gelmesi ile ürün deseni değişimi olmuştur. Sulu tarım başlayınca önce domates, biber, mısır gibi ürünler ekilmeye başlanmıştır. Ancak daha sonra arazilerin şirketlerin eline geçmesi ile bu alanlarda daha çok fidancılık ve meyvecilik yapılmaya başlanmıştır. Domates, biber gibi ürünlerden vazgeçilmesinin bir sebebi de satış yapılan fiyatın maliyeti karşılamamaya başlamasıdır. Muhtar köyde eskiden herkesin en az kendi ihtiyacını karşılayacak kadar hayvanı olduğunu vurgulamıştır. Eskiden hayvancılıkta fenni yem kullanımının olmadığını ve meralarda, hasat edilmiş arazilerde otlatma ile hayvanların beslendiğini belirtmiştir. Ayrıca büyükbaş hayvanlar eskiden sığırtmaç ile köy merasına götürülürken şimdi daha çok fenni yem ile işletmelerde beslenmektedir. Köyde büyükbaş sayısında artış ve küçükbaş sayısında azalma (3.000'den 2.000'e) olmuştur. Köy muhtarı kuru tarım arazilerine de sulama imkânı geldiği takdirde hayvancılığın devam etmesinin risk altına girebileceğini belirtmektedir.

Köy C sakinlerinin ana geçim kaynağı meyvecilik ve emekli maaşlarıdır. Çoğunlukla elma olmak üzere şeftali üretimi de mevcuttur. Ormancılık faaliyeti yapan bir iki aile kalmıştır. Küçükbaş hayvancılık yapan 3-4 aile kalmıştır, büyükbaş hayvancılık yapan kimse yoktur. 65 yaş maaşı alan yaklaşık 5 kişi vardır. Köy dışında yaşayıp köyde elmacılık yapan birkaç aile vardır. Köyde yaşayıp köydeki ve yan köydeki soğuk hava depolarında çalışanlar mevcuttur ve onlar haricinde köy dışında istihdam edilen bulunmamaktadır. A ve B köylerine benzer şekilde önceleri her hanede küçükbaş hayvanın mevcut olduğu ifade edilmiştir. Köy muhtarı eskiden yaklaşık 50 küçükbaş sürüsünün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca eskiden büyükbaş hayvancılık da yapılmaktayken artık kalmamıştır. Kuru tarım sadece bir iki hane tarafından hayvanları için yapılmaktadır. Kuru tarımdan vazgeçilme sebepleri arasında domuzların çok gelmesi, arazilerin engebeli olmasından dolayı biçerdöver gibi hasat makinelerinin çalışmaması ve yoğun emek gerektiren elle biçmek gibi noktalar vardır. Meyvecilikte karar kılınmasının sebebi veriminin ve kazancının yüksek olmasıdır. Ayrıca bodur tip ağaçların veriminin yüksek, ilaç ve işçiliğinin az olması ve birkaç yıl içerisinde kendi masrafını çıkaracak üretimi gerçekleştirmesi bodur elma ağaçlarına geçişin sebepleridir.

Köy D'de ana geçim kaynakları hayvancılık ve emekli maaşlarıdır. Çoğunluk koyun, bir kişi keçi ve üç kişi de inek beslemektedir. Diğer köylerde olduğu gibi bu

köyde de kuru tarım hayvan yemi amacıyla yapılmaktadır. 65 yaş maaşı alan 6 kişi vardır. İlçe merkezinde oturup köyde hayvancılık yapan iki kişi vardır. Köyde yaşayıp ilçe merkezinde doktor olarak çalışan bir kişi vardır. Kuru tarımda hayvan yemi olarak yulaf, arpa ve buğday ekilmektedir. Köy muhtarı eskiden kuru tarımda buğday, mercimek, nohut, susam gibi ürünlerin de ekildiğini ifade etmiştir. Ürün çeşitliliğinin azalmasında köy nüfusunun yaşlanması etkili olmaktadır.

Saha çalışmasında kırsaldaki üreticilerin örgütlülüklerine de bakılmıştır. Köy A'da iki kooperatif vardır. Birisi tarımsal kalkınma, diğeri de tarım kredi kooperatifidir. Köydeki üreticilerin çoğunluğu kooperatiflere üyedir. Tarımsal kalkınma kooperatifi çok amaçlı kurulmuş olmasına rağmen sadece zeytinyağı fabrikasını çalıştırmaktadır. Kooperatif sadece zeytinlerin işlenmesine yardımcı olmaktadır. Köy C'de de iki kooperatif vardır. Bir tanesi tarımsal kalkınma, diğeri ise sulama kooperatifidir. Tarımsal kalkınma kooperatifinin başkanlığını dört yıldır köy muhtarı yürütmektedir. Kooperatif sadece soğuk hava deposunu işletmektedir. Kredi kooperatifi olarak civardaki büyük bir köyde bulunan kooperatifi kullanmaktadırlar ve çoğunluk oraya da üyedir. Köydeki göletten sağlanan sulama imkânlarını kullanabilmek için sulama kooperatifine üye olmak gerekmektedir. Sulama kooperatifi arazilerde su yönetimi, tesisat bakımı gibi konulardan sorumludur.

Köy B ve C'de kooperatif bulunmamaktadır. Köy B'de muhtarın tüm uğraşlarına rağmen köydeki üreticiler geçmişte yaşanan bir kötü kooperatif deneyimi sebebiyle kooperatifleşmek istememektedir. Köy D'de ise nüfus az olduğu için kooperatif kurulmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

5.3.4.3 Köylerde Göç ve Etkileri

Görüşülen kişilerden toplanan verilere göre hem araştırmaya dâhil olan köylerde hem de Bayramiç'in diğer kırsal alanlarında yaşanan en önemli değişimlerden birisi göçtür. Bu göç iki yönlüdür. Akbulak'ın da vurguladığı gibi 1990'lardan bu yana kırsal kesim büyük oranlarda göç vermektedir.³³⁰ Öte yandan son yıllarda özellikle büyük kentlerden kırsala giderek artan bir göç söz konusudur.

³³⁰ Cengiz Akbulak, "Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri", s. 607.

Kırsaldan kente göçün zaman ve mekâna göre farklı sebepleri olmaktadır. Çalışmada Bayramiç kırsalında yaşanan göçün nedenlerine yönelik çeşitli veriler çıkmıştır. 2000 öncesi dönemde yaşanan göçlerde eğitimini tamamlayan ve memurluk gibi meslek sahibi olanlar öne çıkmaktadır. Günümüzde hanelerde göçün en önemli sebeplerinden biri çocuklardır. Görüşülen kişilerin ifadelerine göre köylerde okulların kapatılmasıyla çocukların eğitimi için taşınma, ilçe merkezinde veya başka yerlerde iş bulan çocuklarının yanında olma isteğiyle gitme gibi sebepler mevcuttur. Tarımsal üretimde giderek artan zorluklar ve tarımın zaten zor bir sektör olması gençleri kentlerde düzenli ve sabit bir gelir arayışına teşvik etmektedir. İstihdam için ilçe merkezine gelen gençler eğer Bayramiç'te de istihdam olanakları bulamazlarsa başka ilçelere veya şehirlere göçmektedirler. İlçede kırsalda yaşayan genç kadınların evlenme öncesi erkek tarafına şehirde (Bayramiç merkez veya Çanakkale merkez gibi) ev tutulması veya alınması talebinde bulunması ile yaygın olarak karşılaşılmaktadır.

Kırsaldaki gençler ve orta yaşlılar için köylerde sosyal imkânlar olmaması başka bir göç etme motivasyonudur. Ancak özellikle köy-ilçe merkezi arası ulaşımın rahat ve mesafenin kısa olduğu köylerde ilçede yaşam koşullarının (kalorifer vb.) daha rahat olması en önemli göç nedenlerinden biri olmaktadır. Köy A ve B'de ilçe merkezinde yaşamayı tercih edip köyde tarımsal üretime devam edenler mevcuttur. Görüşme yapılan paydaşlardan biri köylerdeki mevcut durumu şöyle tarif etmektedir: "45-50 yaşındaki kişiler artık köylerde genç olarak gözükmüyor."

Bölgeye kırsal ve tarımla ilişkili olarak göç edenleri ise üç grupta toplamak mümkündür. Birinci grup Bayramiç'in köylerinden olup çalışma hayatı için köyden göç eden ve emekli olduğunda tekrar köye yerleşenlerdir. İkinci grup ise en geniş tanımıyla Bayramiç ilçesi ile organik bağı olmamasına rağmen göç edenlerdir. Bu grubu iki alt gruba ayırmak mümkündür. Bir grup sakin bir kır hayatı yaşamak, büyükşehrin dinamiklerinden uzaklaşmak, doğayla iç içe olmak gibi motivasyonlarla kırsala yerleşenlerdir. Diğer grup da tarıma yönelik ciddi yatırımlar yapan ve tarımsal üretim yapmayı hedefleyenlerdir.

Görüşme yapılan köylere bakıldığında birinci grubun (emekli olunca köye dönenlerin) mevcut olduğu görülmektedir. Köy A, B ve D'nin muhtarları da bu gruba örnektir. Köy D muhtarı 2014 seçimleri döneminde köyde 105-106 civarı seçmen olduğunu, 2015 ve 2016'da köyün yaşlı nüfusunda birçok ölüm olduğunu ve nüfusun

98'e düştüğünü, sonra bu sayının son yıllarda 105 civarına yükseldiğini belirtmiştir. Gelen kişilerin yan ilçe olan Çan'daki termik santralde çalışıp emekli olanlar olduğunu ifade etmiştir. Gelen kişiler hayvancılıkla uğraşmaktadırlar.

İkinci grup ise Bayramiç ile organik bağı olmayıp dışarıdan gelenlerdir. Bu grup yöre halkı tarafından "İstanbulular" olarak isimlendirilmektedir. Literatürde "yeni köylüler" olarak da ifade edilmektedirler.³³¹ Geldikleri yerden bağımsız olarak "İstanbulular" ismi kullanılmaktadır. İstanbul, Ankara gibi büyükşehirler başta olmak üzere aslında Türkiye'nin birçok şehrinden gelenler mevcuttur. Yaşları, mesleki geçmişleri vb. açısından çok çeşitlilik gösteren bir gruptur. 20'li yaşlarında olanlardan emekli olup gelenlere kadar geniş bir gruptur. Saha araştırmasında görüşme yapılan Üretici Topluluğu da yeni köylülere bir örnektir. Daha az arazide başlayan Topluluk artık büyük çapta üretim yapmaktadır.

Muhtarlar dışındaki paydaşlardan bazıları görüşmelerde bu gelenlerin son 2-3 yıldır özellikle pandemi sebebiyle arttığını belirtmektedir.

İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden görüşülen kişi gelenler içerisinde yatırım yapıp tarımsal faaliyet yürütenleri "tarımsal yatırımcı" olarak nitelendirmektedir. Bu insanların çok çeşitli meslek gruplarından ve eğitilmiş insanlar olduklarını ifade etmiştir. İlçe müdürlüğüne yansıyan bilgilere göre Bayramiç'in köylerinde 40 kadar akademisyen, 30 civarı avukat, 100'den fazla öğretmen, yaklaşık 300 tekstilci, 200 kadar turizmci, işletmecisi, iktisatçı, güzel sanatlar vb. mesleki gruplardan gelenler vardır. Gelenler arasında farklı yaşam tarzları oluşturanlar vardır. Otağ yapanlar, su ve elektrik bağlantısı olmadan yaşayanlar, saman evlerde yaşayanlar bu farklılıklara dair birkaç örnektir.

Görüşme yapılan köylerdeki yeni köylü mevcudiyeti ve bu yeni köylülerle ilgili tecrübeleri farklılık göstermektedir. Köy D'ye sadece iki kişi gelmiştir. Ancak gelenler gelmeden önce köyde bir maden yatırımı söz konusu olduğunu

³³¹ Adaman ve ark. yeni köylüler kavramını ekolojik üretim yapmayı benimseyen ve doğrudan satış kanallarını kullanan köylüler ve kentten kırsala göçmüş bireysel veya kolektif üretim yapanlar olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar Bayramiç ilçesine gelenlerin büyük bölümü Adaman ve ark.'nın tarifi ile örtüşse de bu tez çalışmasında yeni köylü kavramı daha geniş tutulacak ve kırsala yerleşmiş olanlar da bu gruba dahil edilecektir. Adaman ve ark.'nın çalışmaları ile ilgili daha detaylı bilgi almak için: Fikret Adaman, Duygu Avcı, Umut Kocagöz ve Gökçe Yeniev, "İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi", İstanbul Politikaları Merkezi, Kasım 2020.

bilmediklerinden öğrendikleri zaman köyde aldıkları mülkleri satarak gitmişlerdir. Köy B'ye gelen bir kişi köy yerleşim yerinden uzakta, aldığı araziye yaptırdığı evinden yaşamaktadır. Köyle ve köylülerle hiçbir iletişimi bulunmamaktadır. Bir aile de köy içinden ev almıştır ve emekli olduklarında yerleşeceklerini belirtmişlerdir. Köy A'da beş hane vardır. Köy A'ya gelenler genellikle emeklilik sonrası gelenlerdir. Köy C'ye ise son on yılda yavaş gerçekleşen yeni köylü göçü son zamanlarda hızlı bir artış göstermektedir. Köy C'ye gelenler arasında emekli olanlar, mühendislik vb. meslek sahibi olan gençler, uzaktan (*home-office*) çalışanlar gibi farklı gruplar vardır. Köy C'de devam eden 70-80 taş villa projesi ile gelenlerin sayısı önümüzdeki yıllarda çok büyük artış gösterecektir.

Yeni köylülerin hepsi tarımsal üretim amacı ile gelmemiştir. Paydaşların çoğunluğu yeni köylülerin genellikle büyük çapta değil kendilerine yetecek kadar tarımsal üretim yaptıklarını vurgulamışlardır. Görüşmeler sonucunda, paydaşların yeni köylüleri "tarımsal üretim yapıyor" kabul etme seviyesinin ortalama bir köylü üretici hanenin üretimine yakın seviyede üretim yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Köy A muhtarı köylülerine gelenler arasında çiftçilik yapan olmadığını, daha çok sakin bir hayat yaşamak, büyükşehrin gürültü ve kalabalığından kaçmak motivasyonu ile köye yerleştiklerini ifade etmiştir. İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nde görüşülen temsilci gıdanın stratejik önemi sebebiyle tarıma yönelenler olduğunu ve bu kişilerin "tarımın bir noktasında bulunmamız gerekiyor" gayesiyle yatırım yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca iyi ve doğal beslenme isteği gibi sebeplerle yatırım yapanlar olduğunu da vurgulamıştır.

Sayınca çok daha fazla yeni köylüye sahip olan Köy C'de tarımsal üretim denemeler yapanlar olmuştur. Köy C'de tarımsal faaliyet yapanların bazıları sürekli köyde ikamet etse de bazıları ise dönem dönem gelerek üretimi devam ettirmektedir. Yeni köylülerin üretim yaptıkları ürünler arasında kuşkonmaz, tavuk, meyve, buğday, nohut, pazı gibi ürünler bulunmaktadır. Köyde ayrıca ekoturizm, at çiftliği gibi girişimler yapan yatırımcılar da bulunmaktadır. İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü temsilcisi de yeni köylülerin ilçede endemik bitkiler, kapari, mürdüm, tıbbi ve aromatik bitkiler, yaban mersini, ceviz, elma, kiraz ve şeftali gibi ürünleri yetiştirdiklerini belirtmiştir.

Bölgeye yeni gelen ve tarımsal faaliyetlere başlayanların bazıları ise karşılaştıkları zorluklar, yeterli planlama ve fizibilite çalışması yapmamış olmaları gibi sebeplerle üretimi bırakmaktadırlar. Köy C'nin muhtarı özellikle sürekli kalmayıp, dönemsel olarak gelenlerin bıraktıklarını vurgulamıştır. Özellikle meyvecilik yapma girişiminde olanlarda bu durum gözlenmiştir. Bazıları da bölgeye uygun ürün seçmedikleri için veya geçimi sağlamayacak boyutta üretim yaptıkları için bırakmaktadırlar. Örneğin köyün pazarlara uzak olması gibi handikaplardan dolayı tavukçuluk yapan kişi bırakmak zorunda kalmıştır. Nohut, pazı gibi ürünler ekenlerin hem yeterince kazanamadıklarından hem de bölgedeki domuzların çok olması ve nohut gibi ürünlere zarar verdiğiinden üretimi bıraktıklarını belirtmiştir.

Paydaşlar, gelenlerin ilçenin toprak yapısının iyi olması, arazi fiyatlarının uygun olması ve özellikle ilk yatırımda bunun önemli bir kalem olması, arazilerin temiz olması gibi sebeplerle Bayramiç'i tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan Üretici Topluluğu da Bayramiç'i tercih etme sebepleri arasında arazi fiyatlarının uygunluğu, tarımsal imkânlar ve kültürel iklim olduğunu vurgulamıştır.

Paydaşlar yeni köylüler sebebiyle bölgede farklı dinamikler oluşabildiğini belirtmiştir. Bu dinamiklerin başında tarım arazilerinin tarım dışına çıkarılması gelmektedir. Arazilerin tarım dışına çıkarılması; meskenleşme, turizm tesisi gibi yatırımlar ve üretimden vazgeçtiklerinde aldıkları arazilerde üretim yapılmaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bir diğer nokta ise arazi ve köy evlerinin fiyatlarında yaşanan artıştır. Köy C'nin muhtarı köyde yeni meskenleşmeye başlayan bölgelerde arazi fiyatlarının dönüm başına 200 bin TL'ye kadar çıkabildiğini söylemiştir. Aynı şekilde köy içindeki bir evin de geçtiğimiz aylarda 680 bin TL'ye satıldığı örneğini vermiştir. Görüşmelerde muhtarlar yeni köylülerle ilgili bazı sıkıntılar yaşanabildiğinden de bahsetmiştir. İlçedeki köy muhtarları birbirleri ile iletişim içerisindedir. Bazı köy muhtarları yeni gelenlerle ilgili köylülerle geçinememe, kırsal yaşam dinamiklerini göz ardı etme ve şehir standartları bekleme, şikâyet mekanizmalarını sık kullanma gibi noktalarda sorunlar yaşandığını paylaşmıştır. Örneğin bazı köylerde köpeklerin havlaması, hayvan gübresi kokusunun olması, kurak dönemlerde hanelere az miktarda su verilmesinden dolayı bahçede ekim yapamama gibi konular sebebiyle uyuşmazlıklar çıkabilmektedir. Rahatsız olunan noktalarda ise ilçedeki kurumlara giderek şikâyet mekanizmalarını işletmeleri muhtarlar ve köylüler

açısından sorun oluşturmaktadır. Görüşülen bir muhtar bir zamanlar deniz kenarlarına gitmenin trend olduğu gibi şimdi de köylere gelmenin trend olduğunu ve bunun uzun süren bir eğilim olmayacağını düşündüğünü ifade etmiştir.

5.3.4.4 Haneçi Görev Dağılımı ve Beslenme

Bu bölümde tarımsal üretim yapılan hanelerde genel olarak görev paylaşımı, kadın katılımı, beslenme ve gıda konuları ile ilgili bulgular incelenmiştir.

Köy A, B ve C’de tarımsal üretimde genel olarak tüm hane üyeleri (erkek, kadın, çocuklar) yer almaktadır. Köy A’da tarla sürme gibi işler genel olarak erkekler tarafından yapılmaktadır. Köy B’de de ekimde genellikle erkekler rol alırken, kadınlar ekim sürecinde kışlık yiyecekleri hazırlamaktadır. Fide dikimi, elma seyreltme, zeytin ve elma hasadı gibi emek yoğun işlerde tüm aile fertleri yer almaktadır. Köy D’de de ise tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin hepsini erkekler yürütmektedir. Koyun sağma konusunda sadece bir hane 70-80 civarı koyunları olduğu için kadın ve erkek beraber sağma işini yürütmektedirler. Eskiden sağma işlerinde kadınlar daha fazla yer alırken şimdi yaşlanma ve hastalıklar sebebiyle artık erkekler üstlenmektedir.

Görüşme yapılan tüm köyler için gıdaya fiziksel erişimin sağlandığı en önemli araç her hafta çarşamba günleri kurulan ilçe pazarıdır. Bu pazarda hem ilçeden hem de çevre ilçelerden gelen pazarcıların yanı sıra ilçedeki üreticiler de ürünlerini satmak için katılmaktadırlar. İkinci bir pazar cumartesi günleri kurulmaktadır ancak bu pazar çok daha küçüktür.

Köy A, ilçe merkezine çok yakın olduğu için köylüler pazar haricinde de ihtiyaç duydukça ilçe merkezine kendi araçları ile gelip marketlerden alışverişlerini yapmaktadırlar. Ayrıca köylüler kendi tüketimleri için bahçelerinde vs. üretim yapmaktadırlar. Süt, yumurta gibi ürünler köy içindeki üreticiler tarafından köy sakinlerine satılmaktadır. Köyden ilçeye bir toplu taşıma aracı bulunmamaktadır. İlçeye gidemeyecek durumda olan yaşlılar genellikle gidenlere sipariş vermekte ya da ilçede yaşayan çocukları ihtiyaçlarını alıp köye getirmektedir. Gıda alışverişini genelde hanedeki kadın ve erkekler beraber yapmaktadır. Hangi gıdaların alınacağına

genel olarak kadınlar karar vermektedir. Kadınlar kış hazırlığı olarak salça, erişte, tarhana gibi gıdaları hazırlamaktadır.

Köy B de ilçe merkezine yakın ve ulaşımın kolay olduğu bir köydür. Aracı olanlar pazara gitmenin yanında istedikleri zaman ilçe merkezine gidip marketlerden alışveriş yapabilmektedirler. Köyde kendi tüketimleri için üretim yapmanın yanı sıra komşular arasında süt, yumurta, peynir gibi ürünler satılmaktadır. Hayvancılıkla geçinen bir köy olarak eskiden köyde hayvan kesimi ve satışı yapılırken artık hijyen açısından ve etin pahalı olması ve sık tüketilmemesi sebebiyle yapılmamaktadır. Ancak hala önemli günlerde köy sakinleri koyun, tavuk vb. yetiştiren köylülerden talep ederek kesim yaptırmaktadır. Köyde iki bakkal mevcuttur ve ayrıca kahvede ekmek satışı yapılmaktadır. Köyde hanelerin kendi ekmeklerini üretmesi artık azalmıştır. Aracı olmayanların ilçeye ulaşımını sağlayabileceği, haftada bir gün gerçekleşen toplu taşıma vardır. Ayrıca köye sık sık balık, meyve, mantar vb. ürünleri satmak için seyyar satıcılar gelmektedir. Kasaplar da sucuk satmaya köye gelmektedir. Kışlık hazırlık için kullanılacak tarım ürünleri (salça için domates gibi) yine köy içinde üreten kişilerden temin edilerek işlenmektedir. Ayrıca hem Köy A'da hem de B'de insanlar mantar, çeşitli otlar vb. yabani yiyecekler toplamaktadır. Genellikle gıda alışverişini hanedeki kadın ve erkekler beraber yapmakta, tüketilecek gıdalara çoğunlukla kadınlar karar vermektedir. Köy B'de gıdaya ekonomik erişim sıkıntısı olan köylüler ise gerek bireysel gerek muhtarlık üzerinden devlet kurumlarına başvurarak yardım almaktadırlar.

Köy C görüşme yapılan köyler arasında ilçe merkezine en uzak köydür (yaklaşık 30 km). Çarşamba günleri kurulan pazarın yanı sıra aracı olanlar istedikleri zaman ilçeye alışveriş için gidebilmektedirler. Köyde iki tane bakkal vardır. Haftada bir gün ilçeye toplu taşıma vardır ve köyün yakınından diğer köylerin minibüsleri her gün geçmektedir. Tüketilecek gıda ve pazardan alınacaklar genelde kadınlar tarafından belirlenmektedir. Pazar ve market alışverişine genelde beraber gidilmekte ancak kadınlar gidemedikleri durumlarda erkeklere alışveriş listesi vermektedir.

Köy D de diğer köyler gibi gıda ihtiyaçlarını genellikle ilçedeki pazardan ve marketlerden karşılamaktadır. Küçük bir köy olan Köy D'de bakkal bulunmamaktadır. Genelde her hane pazar alışverişi için ilçeye gelmektedir. Ancak gelemeyenler köy muhtarına listelerini vermekte ve muhtar onlar için alışverişi yapmaktadır. Diğer

köylerde olduğu gibi alınacak ve tüketilecek gıdalara kadınlar karar vermektedir. Köyde kış hazırlığı olarak erişte yapılmaktadır. Bazı hanelerde salça yapılırsa da ekonomik olarak kötü durumda olmayan hanelerde salça ilçeden de temin edilmektedir.

Gıdaya erişim ve beslenme konusunda diğer görüşülen bireylerden de bilgi toplanmıştır. Bazı görüşülen paydaşlar köyde yaşayanların ilçede yaşayanlara göre beslenmede daha avantajlı olduklarını belirtmişlerdir. Bunun sebebinin kırsalda yaşayanların, eğer büyük çapta üretim yapmıyorlarsa, kendileri için ürettikleri gıdaları konvansiyonel tarımdan uzak yetiştirmeleri olduğunu belirtmektedirler. Görüşülenlerin çoğunluğu kırsalda yaşayanların gıdaya erişimde sıkıntıları olmadığı görüşündedir. İlçe pazarının ise yöre halkının kendi ürettiği veya topladığı ürünlerin satıldığı bir pazar olması sebebiyle yöre halkının beslenme alışkanlıklarına uygun ve çeşitliliği yüksek bir pazar olduğu vurgulanmıştır. Paketlenmiş gıdalara da birçok köyde bakkal bulunması sebebiyle kolayca erişimin olduğu belirtilmiştir. Ekonomik erişim açısından iki nokta vurgulanmıştır. Birincisi kırsalda yaşayanların ekonomik sebeplerle dengeli beslenemediğidir. Her ne kadar kendileri için ürettikleri ürünlerin kalitesi konusunda avantajlı olsalar da dengeli beslenme için gelir seviyelerinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. İkincisi de kırsalda yaşayan yaşlı insanların kendi beslenmesinden bile kısım para biriktirerek çocuklarına destek olmaya çalışma davranışlarıdır. Bu durum genel olarak dengeli beslenme değil de karnını doyurma anlayışını getirmektedir.

Saha çalışmasında kadınların istihdama katılımı da araştırılmıştır. Görüşme yapılan köylerde, tarımsal üretim ile geçinen ailelerde kadınlar genel olarak tarımsal faaliyete katılmaktadır. Kadınlar ayrıca başka üreticilerin tarımsal faaliyetlerinde yevmiye usulü günlük çalışmaktadır. Kadınlarda sosyal güvence talebi önceki yıllara göre artmaktadır. Bu sebeple süt satımı yapılan hanelerde kadınların sisteme kaydedilip onlar adına süt dökümü yapılması ve böylelikle kadınların sigorta ödemelerinin gerçekleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum genellikle erkeklerin hâlihazırda emeklilik gelirleri varsa geçerli olmaktadır. Çünkü aynı anda iki kişinin sigorta ödemesi aileler için ekonomik zorluk yaratmaktadır. Erkeklerin önceliklendirilmesi de bölgede yaygındır. Köylerdeki kadınların ölen eşlerinden veya babalarından kalan maaşlarla geçinmeleri de söz konusudur.

Görüşme yapılan köylerde tarımsal üretim dışında çalışan kadınlar da mevcuttur. Örneğin Köy B’de Çanakkale merkezde yer alan balık işleme fabrikasına giden işçiler arasında kadınlar vardır. Köy C’de birkaç kadın köylerinde kurulmuş olan bir ekoturizm işletmesinde temizlik vb. işlerde çalışmıştır.

Tarımsal üretim yapan kadınların kooperatiflere üye olması ise düşük seviyededir. Köy E Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nde yaklaşık beş kadın üye vardır. Görüşülen kooperatif temsilcisi toplantılarda çoğunluğun erkeklerden oluşması sebebiyle kadınların kooperatif üyeliğine katılmak istemediklerini, bunun yerine hanelerde erkek bireylerin katılmasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim ve Pazarlama Kooperatifi’nin de yaklaşık beş kadın üyesi bulunmaktadır. Bu kooperatifin hedeflerinden birisi kooperatifte kadın istihdamının artırılmasıdır. Bunu da kurmayı planladıkları tasnifleme-paketleme tesisinde yapmayı hedeflemektedirler.

İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü temsilcisi ise bölgede tarımsal üretim yapan ve ürünlerini işleyip katma değer katan başarılı kadın girişimcilerin olduğunu belirtmiştir. Bu kadınlar hem yerel halktan hem de daha sonra bölgeye yerleşmiş kişilerdendir. Bir kadın girişimci Bayramiç elmasından ürettiği elma cipslerini çok kullanılan beş internet satış platformunda satmaktadır. Bir başka kadın hareketinin arıcılık-bal projesi mevcuttur. Başka bir köyde bir kadın hareketi lavanta yetiştiriciliği yapmaktadır. Bayramiç’in bir köyünden bir kadın üretici tarımsal üretim sürecinde atalık tohumlar kullanarak zehirsiz üretim yapmaktadır. Ürettiklerini aynı zamanda işleyip Çanakkale ilindeki farklı pazarlarda ve internet üzerinden satmaktadır. Üretim süreçlerinde doğa dostu tarım yapmayı öğrenmek isteyen gönüllülerle çalışmaktadır.

5.3.5 Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Saha araştırmasının amacı tarımsal üretim ve gıda güvencesi açısından yereldeki tarımsal üretimin temel paydaşlarının değişen ekonomik ve sosyal durum ve ihtiyaçlarının incelenmesidir. 2000’li yıllar Türkiye’de tarım sektöründe yapısal değişikliklerin yaşandığı, kırsal yapının çözülmesinin ivmelendiği bir dönemdir. Saha araştırması makro seviyedeki istatistiklere yansıyan verilerle tarımsal üretimle

geçimini sağlayan küçük bir bölgenin mevcut durumu ve yaşadığı değişikliklerin birbirine hangi yönlerden benzeştiğini ve farklılaştığını ortaya koymayı hedeflemiştir.

Tarım başlığı altındaki verilerin geniş bir çerçevede sunulabilmesi görüşme yapılan paydaşların çeşitliliği sayesinde olmuştur. Görüşme yapılan tüm bireyler kendi geçim kaynakları, mesleki ve kurumsal tecrübeleri üzerinden tarımdaki sorunları nasıl algıladıklarını ve hangi noktaları sorun olarak algıladıklarını kendi ve kurumlarının tecrübeleri üzerinden aktarmışlardır. Bu durum üretilen çözümlere de yansımaktadır. Gelen çözüm önerileri şu anki koşulların iyileştirilmesinden mevcut sistem/yapının değiştirilmesine kadar geniş bir alana yayılmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan tarımdaki sorunlar 2000’li yıllarda Türkiye’de tarım sektörüne yönelik yaklaşım değişikliği ve üretilen politikalarla paralellik göstermektedir. IMF ve DB’nin etkisiyle destekleme politikalarının azaltılması ve destekleme kriterlerinin değiştirilmesinin sonuçları saha araştırmasında en fazla çıkan konulardan biridir. ARIP çerçevesinde alan bazlı destek yaklaşımı her ne kadar destek kalemleri çeşitlenmiş ve kısmen şekil değiştirmiş olsa da hala devam etmektedir. En çok vurgulanan bir başka konu tarımsal girdilerin maliyeti ve öngörülemez yükselişidir. Bu noktada tarımsal girdileri sağlayan KİT’lerin kapatılması, girdilerin temininde özel sektörün ağırlığının artması, girdilerin çoğunlukla yurtdışından temin edilmesi gibi politika ve uygulamaların yansımalarıdır. Buna benzer bir nokta finansal kaynaklara erişim için de geçerlidir. Kredi kooperatiflerinde yapılan değişikliklerin sonucu olarak sahadaki üreticiler kooperatife borçlanmakla bankaya borçlanmak arasında fark görmediklerini belirtmektedirler.

ARIP’in öngördüğü sistemlerden birisi de ÇKS’dir. Ancak elde edilen veriler mevcut koşullar (destekleme miktarları, yüksek sigorta ödemeleri vb.) sebebiyle üreticilerin ÇKS kaydı yaptırmak istemediklerini göstermektedir. Bölgede birçok üretici kayıtsız şekilde üretim yapmaya devam etmektedir.

Ulusal çapta, bölgelerin farklılıkları ve özellikleri gözetilerek bir üretim planlaması yapılmaması en önemli sorunlardan biridir. Devlet müdahalesinin en çok gerektiği noktalardan birisidir. Bu planlamanın destek kalemleri gibi araçlarla desteklenmesi gerekmektedir. Mevcut havza bazlı sistemde desteklenen ürünler çok sınırlıdır ve bölgesel farklılıkları gözetmemektedir. Bu planlamanın olmaması

üreticilerin üretime yönelik verdikleri kararlarda hep bir risk alma durumuyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu risk almanın getirdiği yıpratma ise orta ve uzun vadede üreticilerin tarımdan uzaklaşmasına sebep olabilir.

Ürün deseni değişimi ise hem bölgedeki dinamiklerle hem de makro politikalarla ilgilidir. Bölgede sulama sistemlerinin yaygınlaşması ürün deseni değişikliğine yol açan en önemli etkenlerdendir. Üretici profiline yaşlanması, maliyet sebebiyle daha az işgücü kullanmak istemek gibi sebeplerle mekanizasyonun yaygın (buğday, mısır vb.) olduğu ürünlere geçiş artmıştır. Ayrıca kuru tarım arazilerinin çoğunluğu hayvan yemi, sulu arazilerin çoğu meyve üretimi için kullanılmaktadır. Bu ürün geçişleriyle eskiden insanların sıklıkla tükettikleri temel gıdaların üretim alanları azalmaktadır. Ayrıca yeni köylülerin tercih ettikleri ürünler de Üçüncü Gıda Rejimindeki işbölümünde çevre ülkelerin benimsedikleri ürün çeşidi ve üretim yöntemiyle paralellik göstermektedir. Üçüncü Gıda Rejimine göre bu ürünler zengin tüketicilerin tüketmesi için, niş pazarlarda satmaya yönelik, ihracata yönelik, emek yoğun, üretim riski yüksek, yüksek değerli ürünlerdir. Yeni köylülerin tercih ettikleri kuşkonmaz, kapari, yaban mersini, tıbbi ve aromatik bitkiler gibi ürünler, bu ürünler ve diğer ürettikleri ürünlerde organik üretim yapma tercihleri Üçüncü Gıda Rejiminde bahsedilen işbölümü ile örtüşmektedir. Şu an için aradaki en büyük fark henüz bölgedeki yeni üreticilerin ihracat boyutuna ulaşmamış olmasıdır. Satıştaki hedef kitleleri ise şehirlerde yaşayan ve alım gücü yüksek kitlelerdir.

Tarım arazilerinin azalması ve maden ve enerji yatırımları ise bölgedeki tehditlerdir. Bu sorunlar sadece tarım politikaları değil birçok farklı alandaki politikalarla da yakından ilgilidir.

Üreticiler ve Üretim Döngüsü başlığında ortaya konan veriler Aydın'ın 1994-2000 arasında yürüttüğü araştırma sonrası ortaya koyduğu "beka mekanizmaları" ile önemli ölçüde benzerlik göstermekte ancak bazı noktalarda da farklılaşmaktadır.³³² Aydın'ın saha çalışmasında ortaya çıkan üç beka mekanizması; gelir yaratma stratejileri, birikeni tüketme ve borçlanma stratejileri, tüketimi sınırlama ve kadın emeğidir. Gelir yaratma mekanizması artan ekonomik sorunlar karşısında üreticilerin verimliliklerini, ürettikleri alanı vb. arttırarak gelirlerini arttırmaları ve böylelikle gelir

³³² Zülküf Aydın, **Çağdaş Tarım Sorunu**, s. 199-219.

açısından oluşabilecek eksiklikleri telafi etmesini ifade etmektedir. Kısacası giderler artsa da geliri de olabildiğince arttırarak dengeyi mümkün olduğunca tutturabilmektir. Bu tez çalışmasında ise bu strateji daha çok “gider azaltma stratejileri” haline dönüşmüştür. Bu strateji maliyeti yüksek ürünlerden vazgeçmek, yüksek maliyet oluşturan girdileri azaltmak, daha az işgücü isteyen ürünlere yönelmek gibi yöntemleri içermektedir. Aydın’ın gelir yaratma stratejilerinden biri hanelerin daha çok emek sarf etmesidir. Bu strateji nüfus yapısıyla alakalı olarak Bayramiç için çok geçerli değildir. Çünkü genel olarak üretim yapan nüfus yaşlıdır, çocuklar genellikle ilçe merkezi veya başka şehirlerde maaşlı işlerde çalışmaktadır. Bir başka deyişle üreticilerin sahaya sürebileceği, gelir açısından önemli bir fark yaratacak bir hane emeği söz konusu değildir. Aydın’ın bir diğer stratejisi küçük ve marjinal çiftçilerin topraklarını kiraya vermeleri ya da göreceli olarak daha zengin çiftçilerle ortaklık işine girmeleridir. Bayramiç’te topraklarını kiraya verme veya ortağa verme sistemi yine daha çok üretici profiline yaşlı olması veya üreticilerin masraf yapmak istememeleri sebebiyle gerçekleşmektedir. Ancak bölgede bunu tercih edenler Aydın’ın çalışmasından farklı olarak küçük ve marjinal üreticiler değildir.

İkinci mekanizma olan birikeni tüketme ve borçlanma stratejileri Bayramiç’te de geçerlidir. Aydın özellikle küçük ve marjinal üreticilerin borçlanmayı bir beka mekanizması olarak kullandıklarını belirtmektedir. Benzer şekilde üreticilerin büyük çoğunluğu yeniden üretebilmek için borçlanma yapmaktadır. Bayramiç’te insanlar genellikle girdilerin temini ve finansal kaynaklara erişim için borçlanma yapmaktadır. Borçlanmayı kooperatifler ve bankaların yanı sıra girdi satan dükkânlara veya ürünlerini sattıkları mandıralara yapmaktadırlar. İlçenin küçük olması ve güvene dayalı ilişkilerin yaygın olması Bayramiç’te borçlanma sürecini kolaylaştıran etkenlerdir. Aydın’ın üçüncü mekanizması tüketimi sınırlama ve kadın emeği hanelerin daha ucuz ve kalitesiz mal ve hizmetlere kayması, kimi zaman bunları evde üretmek, kendi ürettikleri kaliteli ürünleri satıp kendi tüketimleri için daha az kaliteli ürünler almak, yetersiz ve dengesiz beslenme gibi stratejileri içermektedir. Bu tez çalışmasında birebir üretici haneleri ile görüşme yapılmadığı için bu konuda bir çıkarım yapmak zordur.

Kurumların mevcut durumlarına bakıldığında küçük bir ilçe olan Bayramiç’te uyumlu ve koordinasyonlu çalışabilmek kurumların faaliyetlerini yerine getirmede

kolaylık sağlayan bir etkidir. Ziraat Odası, Sulama Birliği gibi kurumların karşılaştıkları sorunların önemli bir kısmının çözümlü için yasal düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Örneğin Ziraat Odasının gelir kaynağının azlığı, Sulama Birliğinin çeltik komisyonunda bulunmaması, Sulama Birliğinin hatalı uygulamalarda müdahale edebilmesi için yetkilerinin yetersiz olması bu sorunlara örnektir. Kooperatiflere bakıldığında temel olarak karşılaştıkları sorunlar faaliyetlerini istedikleri düzeyde gerçekleştirememeleri ve üreticilerin geçmişteki olumsuz örgütlenme tecrübeleri sebebiyle üyelikten kaçınmalarıdır. Üreticilerin örgütlenmeye yönelik tavırlarının değişebilmesinin sağlanması için etraflarında iyi örnekler oluşturulması önemlidir. Kurumların uyumlu çalışması, kurumlarda çalışan insanların üreticiyi öncelikleyen yaklaşımları özellikle zor dönemlerde üreticilerin üretimi devam ettirebilmesini sağlayan etkenlerdendir. Bayramiç Kazdağı Tarımsal Üretim Kooperatifi'nin pandemi sürecinde, Bayramiç Belediyesi'nin desteğiyle hem kendi üyelerinin hem de dayanışma için başka kooperatiflerin ürünlerini alması ve Türkiye'deki çeşitli belediyelerden oluşturduğu dayanışma ağı içerisinde bu ürünleri satması bu duruma bir örnektir.

Kırsal yapının tarımsal üretimdeki önemi üreticilerin birçoğunun kırsalda yaşamasıdır. Araştırma bulgularında görüşme yapılan paydaşlar ve yerel veriler kırsal nüfusun azaldığını ancak son yıllarda kentlerden kırsala göç aldığını göstermektedir. Ancak gidenler ve gelenler sayısal ve tarımsal üretimdeki bilgi ve beceri açısından birbirine denk değildir. Diğer nokta ise üreticilerin köyden ilçe merkezine göç etmeleri tarımsal üretimden çekildikleri anlamına gelmemektedir. Özellikle ilçe merkezine yakın ve kolay ulaşım sağlanabilen köylerde insanların daha rahat koşullarda yaşayabilmeleri ve sosyal imkânlarla ulaşabilmeleri için ilçe merkezlerine yerleştikleri görülmektedir. Tarımsal üretimi ise her gün köylerindeki arazilerine giderek yapmaya devam etmektedirler. Ancak bu tez sınırlılıkları kapsamında üreticiler ile birebir görüşme içermediği için bu konunun daha kapsamlı anlaşılabilmesi için daha detaylı inceleme yapılması gerekmektedir. Öte yandan ilçe genelinde nüfusun yaşlanması ve genç nüfusun tarımla ilgilenmemesi tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından bir risk oluşturmaktadır. Hem artan kentten kırsala göç hem de pandemi sürecinde kentlerde yaşanan sıkıntılar koşullar iyileştirildiği ve imkânlar arttırıldığı süreçte kırsala dönüşün olabileceğini göstermektedir. Bir görüşülen paydaşın da vurguladığı gibi başta sosyolojik bir bakış olmak üzere bütüncül bir yaklaşımla gençlerin kırsala

ve tarıma döndürülmesi tarımın sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bunun da bir an önce, bölgelerin dinamiklerini bilen, toprağı ve tarımsal koşulları iyi tanıyan üretici nesilleri kaybetmeden yapmak ve bu nesillerin birbirinden öğrenmesini sağlamak açısından önemlidir.

Saha çalışmasında edinilen verilere göre köylerde yaşayanların gıdaya fiziksel ve ekonomik erişimlerinde büyük sıkıntılar bulunmamaktadır. Özellikle yaşlılar ve ekonomik gücü iyi olmayanlar için köylerde sosyal destek ağları mevcuttur. Bu sosyal destek ağları hem devlet kurumlarının programlarından hem de komşuluk ilişkilerinden oluşmaktadır. 65 yaş maaşı, pazara gidemeyen köylüler için gıda alışverişini yapma gibi sahada çıkan örneklerin hepsi köylerdeki sosyal destek ağlarına örnektir. Gıdaya ekonomik erişimde bir sıkıntı insanların et gibi pahalanan ürünlerin tüketimini azaltmasıdır. Araştırma sahasındaki köylerde gıdaya erişimde pazar, market gibi yaygın araçların yanı sıra doğadan yabani yiyecekler toplama yöntemi de kullanılmaktadır. Gıda ve beslenme kararlarının verilmesi, gıdanın hazırlanması araştırmada yer alan köylerde Türkiye'nin genelinde olduğu gibi kadının sorumluluğu altındadır. Kadının bu kararları ailenin geliri ile paraleldir. Görüşme yapılan köylerdeki kadınlar ayrıca kış hazırlığı olarak hanelerde salça, erişte, tarhana vb. gıdaların üretimini yapmaktadırlar.

Araştırmada kadın temsiliyeti oldukça düşüktür. Bu aslında kadının tarımsal üretimdeki görünmezliğinin de bir yansıması olarak kabul edilebilir. Araştırma sahasında kadınların tarımsal üretimde yer aldığı görülmektedir. Ancak sosyal güvence ve örgütlülüğe katılımları sınırlıdır. Ayrıca sınırlı da olsa köylerdeki kadınların başka iş kollarında çalışması ve düzenli ve sabit gelire sahip olmaları söz konusudur. İlçede kadın girişimcilere (hem tarımsal üretim yapıp hem de üretimlerini işleyip satan) yönelik örnekler mevcuttur.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde dünya üzerindeki neredeyse on kişiden biri yetersiz beslenmektedir. Gıda ve beslenme sorunları sınır aşan niteliktedir ve nerede olduğuna göre açık veya örtülü bir formda dünya üzerinde her yerde bulunmaktadır. Gıda ve beslenme sorununun en görünen yüzü açlıktır ve genel algı içerisinde dünya üzerindeki belirli coğrafyalarla eşleştirilmiştir. Ancak gıda ve beslenme sorununun aktörler tarafından nasıl tanımlandığına bağlı olarak bu sorun daha görünür kılınabilir ve bu sayede daha etkin çözümler üretilebilir. Türkiye’de açlık gibi sorunlar çok görülmediği için gıda güvencesi yakın zamana kadar politika yapımında önceliklendirilmemiştir. Bu çalışma gıda ve beslenme sorununun Türkiye için çok önemli bir konu olduğunu öne sürmektedir ve bu sebeple mevcut durumun tahlilini yaparak müdahale gerektiren noktaların, ihtiyaç duyulan müdahalelerin mevcut durumunu göstermeyi amaçlamıştır. Bu çalışma gıda ve beslenme sorununu gıda güvencesi kavramı üzerinden ele almaktadır. Gıda güvencesi kavramını incelemek için FAO’nun kullandığı tanım üzerinden hareket edilmiştir. Bu tanım, devletler ve uluslararası örgütlerin politikalarını belirlemede kullanmayı tercih ettikleri tanımdır. Bu çalışma gıda güvencesi, tarım politikaları ve tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi incelediği için bu aktörlerin kullandığı gıda güvencesi tanımı üzerinden hareket edilmiştir.

Çalışmada üç soruya cevap aranmıştır. Birincisi gıda güvencesinin ortaya çıktığı küresel şartların belirlenmesidir. İkincisi Türkiye’de 2000’li yıllar itibariyle benimsenen siyasi ekonomik politikaların tarımsal üretim ve gıda güvencesi üzerindeki etkilerinin makro verilerle ortaya konarak mevcut durumun tespit edilmesidir. Üçüncüsü de, Bayramiç örneği çerçevesinde, tarımsal üretimin temel paydaşlarının değişen ekonomik ve sosyal durumlarının bu politikalarından nasıl etkilendiğini irdelemektir.

FAO gıda güvencesini tüm insanların, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için, beslenme alışkanlıklarına ve gıda tercihlerine uygun, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik bakımdan erişebilmeleri olarak tanımlanmakta ve bu güvencenin sağlanıp sağlanmadığını dört boyut üzerinden değerlendirmektedir. Bu boyutlar gıdanın mevcudiyeti, erişilebilirlik, gıdanın kullanılabilirliği/gıdadan faydalanma ve bu üç boyutun istikrarlı bir şekilde sürdürülmesidir. Çalışmada ulusal

ve yerel düzeylerde gıda güvencesi ve tarımsal üretim incelendiği için gıdanın mevcudiyeti ve gıdaya erişilebilirlik boyutları kullanılmıştır.

Gıda güvencesi yaklaşımının İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana küresel gelişimine bakıldığında öne çıkan birkaç gelişme vardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gıdanın mevcudiyetinde yaşanan sorunlar ülkeleri tarımsal üretimi arttırmaya yönlendirmiştir. Üretimi arttırmanın bir yöntemi olarak yaşanan teknolojik gelişmelerle Yeşil Devrim yaşanmıştır. Yeşil Devrim ülkelerin gündemine sulama sistemlerinin geliştirilmesi, yüksek verimlilik sağlayan tohum çeşitleri, kimyasal ilaç ve gübreler, üretimde makinelerin kullanımı gibi yöntemleri sokmuştur. Bu teknolojik gelişmeler modernleşme ve kalkınma kavramları ile desteklenerek dünyadaki ülkelerin gündemlerine sokulmuştur. 1981'de Amartya Sen'in çalışması gıda güvencesinin sağlanmasındaki engelin gıdanın mevcudiyeti değil gıdaya erişim olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşım politika yapıcı aktörler olarak devletler ve uluslararası örgütlerin ulusal düzeyde bir sorun olarak ele aldığı gıda güvencesinin ele alınma düzeylerini çoğaltmıştır. Gıda güvencesi böylelikle bölgesel, hane ve birey düzeylerinde ele alınması gereken bir alan haline gelmiştir. 1970'lerde yaşanan uluslararası gelişmeler ve krizler sebebiyle gıda sistemindeki kırılganlıkların ortaya çıkması ile gıda güvencesi kavramı devletler ve uluslararası örgütler tarafından kullanılmaya başlamıştır. Bu kavramın kullanılmasıyla önlem alınması gereken bir sorun olduğu belirtilmiş olmaktadır.

Gıda sisteminin kırılganlıklarının görülmesine rağmen IMF ve DB gibi uluslararası aktörler 1980'lerde yapısal uyum programları ile gelişmekte olan ülkelerin gıda güvencesinin sağlanmasında en önemli ayak olan tarım sektörünü derinden etkileyecek politikalar üretilmesini hedeflemişlerdir. Türkiye de bu ülkelerden biridir. Tezin odaklandığı ikinci soru bu noktada devreye girmektedir. 1980'de başlayan ancak 2000'lerde ivmelenen neoliberal politikaların Türkiye'de gıda güvencesi ve tarımsal üretime etkileri incelenmiştir. 1980'lere kadar tarım sektörünün korumacı politikalarla desteklenmesi hem ülkeyi tarımsal üretimde kendine yeterli duruma getirirken hem de ülkenin en büyük istihdam alanı olarak nüfusun büyük bir kısmı için geçim kaynağı oluşturmaktaydı. 1980-2000 dönemi Türkiye tarımı hem IMF ve DB gibi uluslararası aktörlerin müdahalelerinden hem de içeride yaşanan ekonomik kriz ve sorunlardan etkilenmiştir. İçerideki sorunların çözümü olarak da IMF ve DB gibi örgütlere ihtiyaç

duyulmuş ve karşılığında tarım sektöründe bu kurumların beklentileri doğrultusunda değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte sürekli siyasi istikrarsızlıkların olması tarıma yönelik neoliberal politikaların gelgitli bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır. Bu süreçte ithal ikameci politikalar yerine neoliberal politikaların benimsenmesi ile küçük tarım üreticileri kırılğan hale gelmiştir. Bu süreçte hem devlet müdahalesi ve desteğinin azalması hem de uluslararası rekabete eklenmek durumdan olmaları üreticiler için kırılğanlık oluşturan noktalardır. Bu kırılğanlığın etki alanları hem üretime devam ederek gıda mevcudiyetine katkıda bulunmalarını hem de kendi geçimlerini ve dolayısıyla kendi gıda güvencelerini sağlamalarını kapsamaktadır.

1980-2000 arası dönemin sonunda IMF ve DB ile yapılan anlaşmalar ve 2002'de sonucunda çoğunluk hükümetinin kurulmasıyla yapısal uyum programları 2000'lerin başından beri daha büyük bir ivmeyle uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde tarımsal üreticilerin örgütlenmesi, tarımsal üretim süreçleri, hasat sonrası dönem, toprak kullanımı ve kırsal yapı, destekleme başlıklarında gruplandırılabilir şekilde yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yapısal dönüşümlerle özel şirketler tarımda aktif aktörler haline gelmiştir. Devlet müdahalesinin yarattığı boşluğu doldurmuşlardır. Çiftçilerin örgütlenme ve üretim sistemleri değişmiştir. Gıda tedarik zincirleri farklılaşmıştır. Tarımsal üretim güvencesizleşmiş ve kırsal yapılarda değişimler olmuştur.

2000'li yıllarda uygulanan politikaların tarımsal üretime etkileri ise Üçüncü Gıda Rejimindeki işbölümüne paralellik göstermektedir. Üçüncü Gıda Rejiminde merkez ülkeler insanların beslenmeleri açısından stratejik sayılan, üretim riski düşük, yoğun sermayeli tahıl gibi ürünlerin üretiminde yoğunlaşmış, çevre ülkeler ise bu ürünlerde dışa bağımlı hale gelirken merkez ülkelerdeki zengin tüketiciler için, yüksek değerli, emek yoğun ve üretim riski yüksek ürünleri üretmeye başlamıştır. Türkiye uluslararası pazara çevre ülkeler tarafında eklenmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin ürün desenine eklenen ürünler olduğu gibi organik tarım gibi yeni üretim yöntemleri de eklenmiştir. Tüm bu süreçlerde bir yandan tarımsal üreticiler tarımdan koparak şehirlere kaymaya başlamış, bir başka ifadeyle üretici ayağından tüketici ayağına geçmeye başlamış, öte yandan Türkiye'nin nüfusu artmıştır. Bu dönemin öne çıkan diğer özellikleri politikalar sonucunda tarım arazilerinin azalması, tarım ürünlerinde ihracat-ithalat dengesinin ucuz gıda politikası gibi sebeplerle ithalat lehine dönmesi

olmuştur. Politikalar sonucunda Türkiye'nin kalkınmasında yer almış şeker, tütün gibi stratejik ürünler ve temel gıda ürünlerinde ülkenin kendine yeterliliği azalmaya veya dalgalanmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak göç ile çok büyük sayıda insanın eklenmesi ile gıda talebi artmıştır. Gıda, tarımsal üretimde biyoyakıtlar ve hayvan yemleri ile rekabet etmek durumunda kalmaktadır. Bunlara paralel olarak Türkiye'de ekonomik politikalar sebebiyle üretim maliyetleri giderek artmakta ve alım gücü de düşmektedir. Küçük tarımsal üreticiler de dâhil olmak üzere birçok insan gıda güvencesizliğine itilmektedir.

Türkiye'de her küçük üretici tarımda aynı koşullara sahip değildir ve neoliberal süreçlere eklenmesi de farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak tarımla bağlarının devamı ve kopuşları da aynı şekilde, koşullarda olmamakta ve aynı sonuçlara ulaşmamaktadır. Bu nedenle tez çalışmasında yapılan saha araştırması ile bir ilçe üzerinden neoliberal politikaların tarımsal paydaşları nasıl etkilediği değişen ekonomik ve sosyal durum ve ihtiyaçları üzerinden incelenmiştir. Araştırma sonuçları makro veriler ile büyük ölçüde örtüşmektedir. 2000'li yıllarda uygulanan tarım politikaları küçük üreticileri daha kırılgan hale getirmiştir ve kırsalı dönüştürmüştür. Şu an üretim yapan üreticiler tarımdan kopmasa bile tarımın zorluklarını hane üyesi olarak deneyimlemiş nesiller tarımsal üretim yapmayı tercih etmemektedirler.

Tez çalışmasında ortaya çıkan ancak çalışmanın kısıtlılıkları sebebiyle derinlemesine incelenemeyen ve başka çalışmaların konusu olarak ele alınması gereken bazı konular mevcuttur. Tezde kadın temsiliyeti çok düşüktür. Bu her ne kadar kadının tarımsal üretimde görünmezliğine paralel olarak ortaya çıkmış olsa da kadın hem tarımsal üretimde aile içi ücretsiz emek olarak yer almaktadır hem de gıda güvencesinin hane düzeyinde sağlanmasından (gıda ve beslenme konusunda karar verme ve gıdayı hazırlama) sorumludur. Bu sebeple tarımsal üretim yapan hanelerde gıda güvencesinin tespit edilebilmesi için ileride yapılacak çalışmalarda kadın temsiliyeti dikkate alınmalıdır. Bir diğer konu tarımsal üreticiler ile birebir çalışma yapılmasıdır. Böylelikle bu tez çalışmasında genel hatlarıyla ortaya çıkan beka mekanizmaları gibi bazı konular daha derinlikli ele alınabilir.

Ulusal verilere ve yereldeki saha araştırmasının sonuçlarına bakıldığında tarım politikalarının tarımsal üretim ve gıda güvencesini hangi ölçüde etkileyebildiği görülmektedir. Türkiye gibi kendi içinde gıda güvencesini sağlayabilecek kaynaklara

sahip bir ülkenin ekonomik kırılganlıklara sahip olduğunun bilincinde olarak tarıma yönelik yeni bir bakış açısı getirmesi gerekmektedir. Gıda güvencesizliği, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genellikle açlık ve fakirlik kavramları üzerinden incelenirken, gelişmiş ülkelerde gizli açlık ve kötü beslenme (*over-nutrition*) olarak kendini göstermektedir ve genellikle sağlık ile ilişkili bir şekilde ele alınmaktadır. Türkiye, 2000'ler itibariyle neoliberal politikaları benimseyen ve tarım sektörünü bu doğrultuda düzenleyen, uluslararası pazarlara ve uluslararası işbirliklerine entegre olmaya çalışan, tarım sektörünün istihdam, gayrisafi yurtiçi hasıla ve kırsal kalkınma açısından çok önemli olmaya devam ettiği, öte yandan makroekonomik yapının kırılgan ve belirsiz olduğu, yüksek işsizlik ve enflasyon oranlarına sahip, hızlı şehirleşme göstermiş, çok mülteci alan ve eşitsizliklerin arttığı bir ülke olarak yukarıda bahsedilen azgelişmiş ve gelişmiş ülke kategorilerine tam olarak uymamaktadır. Bu sebeple Türkiye üreteceği tarım ve gıda güvencesi politikalarında hem açlık, fakirlik kavramları hem de gizli açlık ve kötü beslenme kavramlarını ele almalı, böylelikle olabildiğince kapsayıcı politikalar oluşturmalıdır.

Gıda güvencesi kavramı gıdayı kimin üreteceğine ve nasıl üreteceğine dair bir yöntem sunmamaktadır. Bu sebeple Türkiye gıda güvencesinin sağlanması için belirleyeceği tarım politikalarında küçük üreticiler, kadın katılımı, iklim değişikliği, su yönetimi, çevre gibi konuları her aşamada dikkate alarak planlama yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret, Avcı, Duygu, Kocagöz, Umut ve Yeniev, Gökçe, “*İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi*”, İstanbul Politikaları Merkezi, Kasım 2020.

Akbulak, Cengiz, *Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, Sayı 2, 2010, s. 577-610.

Akbulak, Cengiz, Tatlı, Hasan ve Cengiz, Tülay, “Analitik Hiyerarşi Süreci ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Kara Menderes Havzası'nda Arazi Uygunluk Analizinin Yapılması”, Proje No. SOBAG 108K550, 2011, [<https://app.trdizin.gov.tr/proje/TVRBMk5qVTE/analitik-hiyerarshi-sureci-ve-cografya-bilgi-sistemleri-kullanilarak-kara-menderes-havzasinda-arazi-uygunluk-analizinin-yapilmasi>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Albayrak'ın Tarımda Milli Birlik Projesi'nden Holdingler çıktı, **ABC Gazetesi**, 17.04.2019 [<https://abcgazetesi.com/albayrakin-tarimda-milli-birlik-projesinden-holdingler-cikti-9606>] (Son Erişim Tarihi 30.08.2021)

Atalık, Ahmet, **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)**, Aysu, Abdullah ve Kayaoğlu, M. Serdar (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014, s. 36-70.

Ay, Ahmet ve Yapar, Sinem, *Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, 2005, s. 57-80.

Aydın, Erol, Can, Mehmet Ferit, Aral, Yılmaz, Cevger, Yavuz ve Sakarya, Engin, *Türkiye'de Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatı Kararlarının Sığır Besileri Üzerine Etkileri*, **Veteriner Hekimler Derneği Dergisi**, C. 81, Sayı 2, 2010, s. 51-57.

Aydın, Zülküf, **Çağdaş Tarım Sorunu**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.

Aydın, Zülküf, *Neoliberal Transformation of Turkish Agriculture*, **Journal of Agrarian Change**, C. 10, Sayı 2, 2010, s. 149-187.

Aysu, Abdullah, **Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

Aysu, Abdullah, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Devlet ve Tarım: Yıkılış, Kuruluş, Çözülüş**, Abdullah Aysu ve M. Serdar Kayaoğlu (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014, s. 535-610.

Ayyıldız, Merve, Çiçek, Adnan ve Ayyıldız, Bekir, *6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Kırsal Kesime Olası Etkileri*, **Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi TARGİD**, Özel Sayı, 2016, s. 280-285.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, “*IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*”, Ankara, Haziran 2006.

Barthwal-Datta, Monika, “Chapter One: Understanding Food Security”, **Food Security in Asia: Challenges, Policies and Implications**, Adelphi Papers, C. 53, Sayı 442, 2013, s. 23-48.

Başaran, Cevat, **Geçmişten Günümüze Bayramiç: Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2002.

Başlıca Tarım Yöntemleri, **Tarım Coğrafyası**, [https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/ders/tarim_cografyasi/11/index.html] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Bayramoğlu, Zeki, Karakayacı, Zuhul, Ağızan, Kemalettin, Ağızan, Süheyla, Bozemir, Merve, “*Yaş Meyve ve Sebze Çalıştayı*”, Atlas Akademi, Konya, Temmuz 2019.

Bernstein, Henry, “Food Regimes and Food Regime Analysis: A Selective Survey”, **Chiang Mai Conference Paper Series**, Nisan 2015.

Birleşmiş Milletler, “*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*”, 1948, [https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/udhr.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021).

Brauch, Hans Günter, *Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü*, **Uluslararası İlişkiler**, C. 5, Sayı 18, 2008, s. 1-47.

Brisman, Avi ve South, Nigel, **Food, Crime, Justice and Security: (Food) Security for Whom?**, Werkheiser, Ian and Piso, Zachary (Ed.), **Food Injustice in US and Global Contexts: Bringing Theory and Practice Together**, e-book: Springer International Publishing, 2017.

Bromwich, Brendan, Allan, Tony, Colman, Anthony ve Keulertz, Martin, **Food, Water and Society: An Analytical Framework**, Allan, Tony, Bromwich, Brendan, Colman, Anthony ve Keulertz, Martin (Ed.), **The Oxford Handbook of Food, Water and Society**, Online: Oxford University Press, 2018.

Burcu, Demet, “*Ürün Raporu: Nohut 2021*”, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Yayın No. 342, Ağustos 2021.

Buzan, Barry, Waever, Ole ve de Wilde, Jaap, **Security: A New Framework for Analysis**, Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc., 1998.

Charlton, Karen, *Food Security, Food Systems and Food Sovereignty in the 21st Century: A New Paradigm Required to Meet Sustainable Development Goals*, **Nutrition & Dietetics**, C. 73, 2016, s. 3-12.

Coulibaly, Aicha L., “*The Food Price Increase of 2010-2011: Causes and Impacts*”, Library of Parliament Background Paper, Yayın No. 2013-02-E, 2013, [https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2013-02-e.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, “İsraf Edilen Yiyeceklerin ¼’ü İle Açlık Ortadan Kalkıyor”, 2017, [https://www.comu.edu.tr/haber-16507.html] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası, “Üyelerimiz”, [http://www.canakkaletso.org.tr/%C3%9Cyelerimiz/%C3%9CyeListeleri/tabid/17034/Default.aspx] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Çaşkurlu, Sibel, *Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci*, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, Sayı 3, 2012, s. 61-100.

Çorum İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, “Uluslararası Aile Çiftçiliği Yılı”, [https://corum.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=9&Liste=Slogan] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Dahan, Gresi Sanje, *Çizgi-Altı İletişim Faaliyetlerinin Niş Pazarlardaki Önemi ve Bir Alan Çalışması*, **Selçuk İletişim Dergisi**, C. 5, Sayı 4, s. 36-49.

Dedeoğlu, Saniye, *Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine*, **Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, 2018/1, Sayı 56, 2018, s. 37-67.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*”, Yayın No. DPT: 2174, 1989.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*”, Yayın No. DPT: 1974, 1984.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*”, 2006.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı*”, Yayın No. DPT: 2711, Ankara, 2007.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*”, Yayın No. DPT:1664, Ankara, 1979.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*”, Ankara, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*”, 1995.

Engindeniz, Sait, *Türkiye’de Sebze Üretimi ve Gelecek İçin Bazı Öneriler*, **Verimlilik Dergisi**, Sayı 2, 2009, s. 99-117.

Erdoğan, Zeynep, *Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar*, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 17, Sayı 3, 2017, s. 9-26.

Erkmen, Osman, *Gıda Kaynaklı Tehlikeler ve Güvenli Gıda Üretimi*, **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, C. 53, 2010, s. 220-235.

Ertaş, Şeref ve Öztürk, Gülseren Y., *Yabancıların Taşınmaz Edinmesindeki Gelişmeler ve Türkiye’deki Son Durum*, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 23, Sayı 3, 2017, s. 441-484.

Ertek, Ersin, “*Tarım Arazileri*”, **TSKB Ekonomik Araştırmalar**, Temmuz 2014.

FAO, “A battle plan for ensuring global food supply during the COVID-19 crisis”, [<http://www.fao.org/news/story/en/item/1268059/icode/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “*Food Security*”, Yayın No. 2, Haziran 2006, [http://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitally/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “Introducing the UN Decade of Family Farming”, [<http://www.fao.org/family-farming-decade/en/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “*Nutrition Country Profile of Turkey*”, Roma, Mart 2001, [http://www.fao.org/fileadmin/templates/food_composition/documents/Inutrition_assessment/e4.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “Smallholder Family Farms”, [<http://www.fao.org/economic/esa/esa-activities/smallholders/en/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “Staple Foods: What Do People Eat?”, [<http://www.fao.org/3/u8480e/u8480e07.htm>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “*The Future of Food Safety*”, 2019, [<http://www.fao.org/3/ca4289en/CA4289EN.pdf>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “*The State of Food and Agriculture*”, 1962, [<http://www.fao.org/3/ap650e/ap650e.pdf>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “*The State of Food Insecurity in the World 2001*”, 2001, [<http://www.fao.org/3/y1500e/y1500e00.htm#TopOfPage>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: The World is at a Critical Juncture”, [<https://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition>] (Son Erişim Tarihi: 1.12.2021)

FAO, “Turkey at a Glance”, [<http://www.fao.org/turkey/fao-in-turkey/turkey-at-a-glance/en/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, “Türkiye'nin Biyoçeşitliliği: Genetik Kaynakların Sürdürülebilir Tarım ve Gıda Sistemlerine Katkısı”, Ankara, 2019.

FAO, “World Food and Agriculture: Statistical Yearbook 2020”, Roma, 2020.

FAO, “World Food Situation”, [<http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO Committee on Commodity Problems, “A Historical Background on Food Aid and Key Milestones”, Roma, Nisan 2005, [<http://www.fao.org/3/J4865e/J4865e.htm>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO, “The State of Food Security and Nutrition in the World 2020: Transforming Food Systems for Affordable Health Diets”, Roma, 2020.

FAOSTAT, [<http://www.fao.org/faostat/en/#data>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, “2018-2022 Stratejik Plan”.

Giray, Hatice ve Soysal, Ahmet, *Türkiye’de Gıda Güvenliği ve Mevzuatı*, **TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni**, C. 6, Sayı 6, 2007, s. 485-490.

Golay, Christophe, *The Food Crisis and Food Security: Towards a New World Order?*, Çev. Noal Mellott, **International Development Policy/Revue Internationale de Politique de Développement**, 1, 2010, s. 215-232.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Geçici Koruma”, [<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Gülçubuk, Bülent, **Kırsal Kalkınma**, Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye’de Tarım**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 68-93.

Gülçubuk, Bülent, Köksal, Özdal, Ataseven, Yener, Gül, Umut ve Kan, Mustafa, *Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Tarafından Desteklenen Projelerin İstihdam Yaratma Açısından Değerlendirilmesi*, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 34, Sayı 1, 2017, s. 189-200.

Günaydın, Gökhan, *Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar*, **Mülkiye Dergisi**, C. 33, Sayı 262, 2009, s. 175-221.

Günaydın, Gökhan, *Türkiye Tarım Sektörü*, **Tarım ve Mühendislik**, Sayı 76-77, 2006, s. 12-27.

Güvenç, İsmail, *Türkiye’de Soğan Üretimi, Fiyat Değişimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü*, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, C. 29, Sayı 3, 2019, s. 634-640.

İnan, İ. Hakkı İnan, Direk, Mithat, Başaran, Burçin, Birinci, Serkan ve Erkmen, Erhan, “Tarımda Örgütlenme”,
[https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/97399278d24e6bb_ek.pdf?tipi=14&sube=Eri%C5%9Fim] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

İslamoğlu, Huri, **The Politics of Agricultural Production in Turkey**, Adaman, Fikret, Akbulut, Bengi ve Arsel, Murat (Ed.), **Neoliberal Turkey and Its Discontents: Economic Policy and the Environment Under Erdogan**, I. B. Tauris, 2017.

Kalkınma Bakanlığı, “*Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018: Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu*”, Yayın No. 2860, Ankara, 2014.

Karabacak, Kerime, *Türkiye’de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı*, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 15, Sayı 1, 2017, s. 27-48.

Karagüzel, Osman, Korkut, Aslı Bayçın, Özkan, Burhan, Çelikel, Fisun Gürsel ve Titiz, Savaş, *Süs Bitkileri Üretiminin Bugünkü Durumu, Geliştirilme Olanakları ve Hedefleri TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ziraat Mühendisliği 7. Teknik Kongresi*, C. 1, 2010, s. 539-558.

Kaya, Mustafa, “Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi Hububat Piyasası Örneği”, **Kalkınma Bakanlığı**, Uzmanlık Tezi, Yayın No. 2971, 2017.

Kaya, Yasemin, **Ekolojik Güvenlik**, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2019.

Keyder, Çağlar ve Yenal, Zafer, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Kıymaz, Taylan ve Şahinöz, Ahmet, *Dünya ve Türkiye: Gıda Güvencesi Durumu, Ekonomik Yaklaşım*, C. 21, Sayı 76, 2010, s. 1-30.

Lambek, Nadia, *The UN Committee on World Food Security’s Break from the Agricultural Productivity Trap*, **Transnational Legal Theory**, C. 9, Sayı 3-4, 2018, s. 415-429.

Margulis, Matias E., “*The Evolving Global Governance of Food Security*”, DFAIT Policy Staff, Ocak 2011.

Maxwell, Simon, **The Evolution of Thinking About Food Security**, Devereux, Stephen ve Maxwell, Simon (Ed.), **Food Security in Sub-Saharan Africa**, London: ITG Publishing, 2001.

Miran, Bülent, **Tarımsal Yapı ve Üretim**, Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye’de Tarım**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2005, s. 9-42.

Niyaz, Özge Can ve İnan, İ. Hakkı, *Türkiye’de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi*, **Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 13, Sayı 2, s. 1-7.

OECD, “*Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*”, OECD Publishing, 2011.

Oral, Necdet, IMF-DB Programının Sonucu: Tarım Çözülüyor, **Ziraat Mühendisleri Odası**, 15.08.2006, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4107&tipi=24&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ören, M. Necat, Alemdar, Tuna ve Bahadır, Betül, “Türkiye’de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi”, **VIII. Tarım Ekonomisi Kongresinde sunulan bildiri**, Tarım Ekonomisi Derneği, Bursa, 2008.

Özçelik, Ahmet (Ed.), **Tarım Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Özdeş Akbay, Aysel, “*Türkiye’de Şeker Üretiminin Ekonomik ve Sosyal Karlılığının Değerlendirilmesi*”, Adana İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Yayın No. 104, Ankara, Temmuz 2003.

Özkan, Uğur, *Türkiye Yem Bitkileri Tarımına Karşılaştırmalı Genel Bakış ve Değerlendirme*, **Turkish Journal of Agricultural Engineering Research**, C. 1, Sayı 1, 2020, s. 29-43.

Özkaya, Tayfun, “*Gıda Egemenliği Nedir?*”, **Yurt Gazetesi**, 07.10.2019, [https://www.yurtgazetesi.com.tr/gida-egemenligi-nedir-makale,16872.html] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Pamuk, Şevket, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, “*Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması*”, Yayın No. 1132, Ankara, 2019.

Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, “*Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010: Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu*”, Şubat 2014.

Saldana, Johnny, **The Coding Manual for Qualitative Researchers**, Londra: Sage Publications Ltd, 2016.

Sassi, Maria, **The History of Food Security: Approaches and Policies**, Sassi, Maria (Ed.), **Understanding Food Insecurity**, Springer International Publishing, 2018.

Saygın, Özge ve Demirbaş, Nevin, *Türkiye’de Kırmızı Et Tüketimi: Sorunlar ve Öneriler*, **Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C. 32, Sayı 3, s. 567-574.

Sayıştay Başkanlığı, “*Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2017 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*”, Eylül 2018.

Science for Environment Policy, *The Precautionary Principle: Decision Making Under Uncertainty*, Sayı 18, Eylül 2017
[https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/precautionary_principle_decision_making_under_uncertainty_FB18_en.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Sen, Amartya, **Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation**, Oxford: Clarendon Press, 1981.

Shepherd, Benjamin, *Thinking Critically About Food Security, Security Dialogue*, C. 43, Sayı 3, 2012, s. 195-212.

Simon, George-Andre, “*Food Security: Definition, Four Dimensions, History*”, 2012, [<http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/F4D.pdf>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Sümer, Gökhan ve Polat, Yunus, *Dünya Tarım Sigortaları Uygulamaları ve Tarsim*, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 18, Sayı 1, 2016, s. 236-263.

Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar, [<https://www.kureselamaclar.org/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Şahinöz, Ahmet, **Küresel Ekonomiden Küresel Tarım Politikalarına Uluslararası Aktörler: IMF, DB ve DTÖ**, Aysu, Abdullah ve Kayaoğlu, M. Serdar (Ed.), **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Ankara: Epos Yayınları, 2014, s. 411-454.

Şentürk, Murat, *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi 3, Sayı 18, 2009, s. 205-233.

Şirketlerin önü açılıyor: Hayvanların merası JES’çilerin elinde, **BirGün**, 01.08.2020, [<https://www.birgun.net/haber/sirketlerin-onu-aciliyor-hayvanlari-merasi-jes-cilerin-elinde-310339>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, “*Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Sürecinde İncelenmesi: Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı*”, Ankara, Ağustos 2008.

Tarım ve Orman Bakanlığı, “İstatistikler”, [<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Tarım ve Orman Bakanlığı “*III. Tarım Orman Şurası: Gıda Güvenliği ve Güvencesi Grubu Çalışma Belgesi*”, 2019.

Tarım ve Orman Bakanlığı Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, “*2019 Yılı Faaliyet Raporu*”, Ankara, Ocak 2020.

Teoman, Özgür, *Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı*, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sayı: 3, 2001, s. 41-60.

The World Bank, “*Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*”, Şubat 1986, [http://documents.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

The World Bank, “*World Development Report 2008: Agriculture for Development*”, 2007.

Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, “*2018 Yılı Ayçiçeği Raporu*”, Nisan 2019.

TOBB, “*Ekonomik Rapor: 2018*”, Yayın No: 2019/329, 2019, [https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2019/75-GK-Faaliyet-Raporu.pdf] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TOBB, “*Türkiye Tarım Sektörü Raporu 2013*”, 2013.

Tokatlıoğlu, Mircan, Selen, Ufuk ve Leba, Reyhan, *Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü*, **Journal of Life Economics**, C. 5, Sayı 4, 2018, s. 151-176.

Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, “*2019 Yılı Hububat Sektör Raporu*”, Ankara, 2020.

Tosun, Fatma ve Arslan, Selda, *4634 Sayılı Şeker Kanunu Sonrasında Türkiye Şeker Sanayinde Meydana Gelen Gelişmeler*, **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 25, Özel Sayı 2, s. 328-333.

TÜİK, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, “*Bitkisel Ürün Denge Tabloları*”, [https://tuikweb.tuik.gov.tr/Start.do] (Son erişim tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, [https://www.tuik.gov.tr/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, “İşgücü İstatistikleri: 2019”, Yayın No: 33784, 2020, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2019-33784] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, [tuik.gov.tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, [https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 27. Dönem 4. Yasama Yılı 57. Birleşim, 10.03.2021, [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=23554&P5=H&PAGE1=78&PAGE2=&web_user_id=19518803] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye Genel Bakış, **Dünya Bankası**, 13.04.2021 [https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview#1] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye’de gıda fiyatları neden artıyor?, **DW**, 20.01.2019, [https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-g%C4%B1da-fiyatlar%C4%B1-neden-art%C4%B1yor/a-47139703] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye Ziraat Odaları Birliği, “Tarıma Destek Milli Gelirin Yüzde 1’ine Çıkarılmalı”, 19.04.2015, [https://www.tzob.org.tr/basin-odasi/haberler/tarima-destek-milli-gelirin-yuzde-1-ine-cikarilmali-] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Türkiye Ziraat Odaları Birliği, “Zirai ve İktisadi Rapor 2003-2006”, Ankara, 2006.

UN, “The Global Social Crisis: Report on the World Social Situation 2011”, 2011.

UNDP, “Human Development Report 1994”, Oxford: Oxford University Press, 1994.

UN Millennium Project 2005, “Halving Hunger: It Can Be Done”, Task Force on Hunger, 2005.

Uygun, Selçuk, **Çanakkale’nin Eğitim Mirası**, Eğitim Araştırmaları Birliği Yayını, 2015.

World Food Programme, “World Hunger Series: Hunger and Markets”, Earthscan, 2009.

World Health Organization, “Food Safety”, [https://www.who.int/health-topics/food-safety/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Yasan Ataseven, Zeliha, “*Durum Tahmin Raporu: Süt ve Süt Ürünleri 2021*”, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Yayın No. 331, Haziran 2021.

Yaşar, Gonca, *İyi Tarım Uygulamaları: Migros Ticaret Anonim Şirketi Örneği, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Sayı 2, 2017, s. 503-524.

Yaşar, Okan, *Türkiye’de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri, Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 42, 2004, s.73-90.

Yercan, Murat, *Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler, Tarım Ekonomisi Dergisi*, C. 13, Sayı 1, 2007, s. 19-29.

Yıldırım, Ali Ekber, “*Büyükşehirlerde Köy ve Beldeler ‘Kırsal Mahalle’ Olacak*”, **Tarım Dünyası**, 12.01.2021 [https://www.tarimdunyasi.net/2021/01/12/buyuksehirlerde-koy-ve-beldeler-kirsal-mahalle-olacak/] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Yıldırım, Ali Ekber, “*Sudan’da Toprak Kiralama; 8 Yıllık Macera*”, **Dünya Gazetesi**, 13.08.2021 [https://www.dunya.com/ekonomi/sudanda-toprak-kiralama-8-yillik-macera-haberi-630758] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Yıldırım, Ali Ekber, “*Tarıma ‘Milli Holding’ geliyor*”, **Dünya Gazetesi**, 17.04.2019 [https://www.dunya.com/kose-yazisi/tarima-milli-holding-geliyor/443497] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Yıldırım, Ali Ekber, **Üretme Tüket: İthalat-Siyaset-Rant Kısacasında Tarım**, 9. Baskı, İstanbul: Sia Kitap, 2020.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2018.

Yılmaz, Evrim, *Türkiye’de Kırsal Dönüşüm: Malatya’dan İki Köy Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yılmaz, Murat, *Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)*, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C. 20, Sayı 33, 2015, s. 161-188.

Yörür, Neriman, *1990 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, Planlama*, Sayı 2010/1, 2010, s. 3-19.

Ziraat Mühendisleri Odası, “*Buğday Raporu 2018*”, 2018, [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30125&tipi=38&sube=0] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “*Doğrudan Gelir Desteği: Tarımsal Destek mi, Yoksulluk Yardımı mı?*”, 16.08.2004 [https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=147&tipi=5] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Kurbanlık Hayvanlar Üzerinden Hayvancılık Raporu 2019”, 2019
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31668&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Mercimek Raporu 2018”, 2018,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30038&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Mısır Raporu 2020”, 2020,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=32780&tipi=42&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Nohut Raporu 2018”, 2018,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=29998&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Pamuk Raporu 2018”, 2018,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30467&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Patates Raporu 2018”, 2018,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=31082&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği”, 2015,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=23449&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Ziraat Mühendisleri Odası, “Tütün Raporu 2016”, 2016,
[https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=26157&tipi=38&sube=0]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

1 Temmuz 1976 tarihli ve 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun.

3 Mayıs 2012 tarihli ve 6302 sayılı Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.

3 Nisan 2012 tarih ve 28253 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Zeytinciliğin Islahı, Yabancılarının Aşılattırılmasına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik.

3 Temmuz 2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu.

4 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

4 Nisan 2001 tarihli ve 4634 sayılı Şeker Kanunu.

6 Nisan 2005 tarihli ve 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında 553 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun.

7 Haziran 1985 tarihli ve 3223 sayılı 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 237 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

8 Eylül 2004 tarihli 25577 sayılı İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmelik.

8 Mart 2011 tarihli ve 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu.

10 Şubat 2005 tarihli ve 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu.

11 Mart 2010 tarihli ve 5957 sayılı Sebze ve Meyve ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun.

12 Kasım 2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

12 Kasım 2016 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 2016/9415 sayılı Türkiye Tarım Havzalarının Belirlenmesine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar.

14 Haziran 2005 tarihli ve 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu.

17 Eylül 2004 tarihli ve 5234 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

18 Mart 2010 tarihli ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu.

18 Nisan 2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanunu.

19 Nisan 2018 tarihli ve 7139 sayılı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

23 Ekim 2018 tarihli ve 192 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı.

26 Mart 2008 tarihli ve 5751 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

27 Mayıs 2004 tarihli ve 5178 sayılı Mera Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

27 Mayıs 2004 tarihli ve 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

28 Şubat 1995 tarihli ve 4086 sayılı 3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanunun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi ve Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun.

29 Haziran 2004 tarihli ve 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanununu.

30 Mart 2001 dağıtım tarihli ve 636 sıra sayılı Şeker Kanunu Tasarısı ile Plan ve Bütçe ve Tarım, Orman ve Köyişleri ve Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonları Raporu.

31 Ekim 2006 tarihli ve 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu.

31 Mayıs 2008 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.

7/26166 No'lu Yazılı Soru Önergesine Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından verilen cevap, 08.04.2020

7/36185 No'lu Yazılı Soru Önergesine Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından verilen cevap, 20.01.2021.

7/41407 No'lu Yazılı Soru Önergesine Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen cevap, 23.03.2021

2018/ Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, Resmi Gazete Tarihi 02.08.2018, Sayı 30497.

EKLER

EK-A Seçilmiş Tahıl Ürünlerinde Üretim Yapılan Alan, Toplan Üretim ve Verim (2000-2020)

	Buğday			Arpa		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)
2000	94 000 000	21 000 000	223	36 290 000	8 000 000	220
2001	93 500 000	19 000 000	203	36 400 000	7 500 000	206
2002	93 000 000	19 500 000	210	36 000 000	8 300 000	231
2003	91 000 000	19 000 000	209	34 000 000	8 100 000	238
2004	93 000 000	21 000 000	226	36 000 000	9 000 000	250
2005	92 500 000	21 500 000	232	36 500 000	9 500 000	260
2006	84 900 000	20 010 000	236	36 498 000	9 551 000	262
2007	80 977 000	17 234 000	213	34 280 165	7 306 800	213
2008	80 900 000	17 782 000	220	29 500 000	5 923 000	201
2009	81 000 000	20 600 000	254	30 100 000	7 300 000	243
2010	81 034 000	19 674 000	243	30 400 000	7 250 000	238
2011	80 960 000	21 800 000	269	28 688 331	7 600 000	265
2012	75 296 394	20 100 000	267	27 487 664	7 100 000	258
2013	77 726 000	22 050 000	284	27 205 100	7 900 000	290
2014	79 192 084	19 000 000	240	27 872 973	6 300 000	226
2015	78 668 874	22 600 000	287	27 835 830	8 000 000	287
2016	76 719 448	20 600 000	269	27 400 521	6 700 000	245
2017	76 688 785	21 500 000	280	24 247 372	7 100 000	293
2018	72 992 701	20 000 000	274	26 119 403	7 000 000	268
2019	68 463 271	19 000 000	278	28 690 715	7 600 000	265
2020	69 222 364	20 500 000	296	30 971 625	8 300 000	268

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Seçilmiş Tahıl Ürünlerinde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020) (devamı)

	Çavdar			Mısır			Çeltik		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)
2000	1 470 000	260 000	177	5 550 000	2 300 000	414	580 000	350 000	603
2001	1 405 000	220 000	157	5 500 000	2 200 000	400	590 000	360 000	610
2002	1 500 000	255 000	170	5 000 000	2 100 000	420	600 000	360 000	600
2003	1 400 000	240 000	171	5 600 000	2 800 000	500	650 000	372 000	572
2004	1 430 000	270 000	189	5 450 000	3 000 000	550	700 000	490 000	700
2005	1 300 000	270 000	208	6 000 000	4 200 000	700	850 000	600 000	706
2006	1 312 456	271 000	206	5 360 000	3 811 000	711	991 000	696 000	702
2007	1 327 776	240 540	181	5 175 000	3 535 000	683	939 000	648 000	690
2008	1 259 620	246 521	196	5 950 000	4 274 000	718	995 000	753 325	757
2009	1 387 784	343 330	247	5 920 000	4 250 000	718	967 541	750 000	775
2010	1 410 000	365 560	259	5 940 000	4 310 000	726	990 000	860 000	869
2011	1 276 530	365 750	287	5 890 000	4 200 000	713	994 000	900 000	905
2012	1 432 216	370 000	258	6 226 094	4 600 000	739	1 197 247	880 000	735
2013	1 381 656	365 000	264	6 599 980	5 900 000	894	1 105 924	900 000	814
2014	1 150 800	300 000	261	6 586 450	5 950 000	903	1 108 844	830 000	749
2015	1 123 129	330 000	294	6 881 699	6 400 000	930	1 158 561	920 000	794
2016	1 146 493	300 000	262	6 800 192	6 400 000	941	1 160 563	920 000	793
2017	1 010 923	320 000	317	6 390 844	5 900 000	923	1 095 599	900 000	821
2018	1 109 025	320 000	289	5 919 003	5 700 000	963	1 201 424	940 000	782
2019	1 121 642	310 000	276	6 388 287	6 000 000	939	1 264 190	1 000 000	791
2020	1 043 651	295 681	283	6 916 324	6 500 000	940	1 253 980	980 000	782

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

**EK-B Seçilmiş Baklagillerde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim
(2000-2020)**

	Fasulye			Nohut			Mercimek (yeşil ve kırmızı)		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim* (kg/da)
2000	1 760 000	230 000	131	6 360 000	548 000	86	4 720 000	353 000	72
2001	1 750 000	225 000	129	6 450 000	535 000	83	4 700 000	520 000	115
2002	1 800 000	250 000	139	6 600 000	650 000	98	4 920 000	565 000	119
2003	1 620 000	250 000	154	6 300 000	600 000	95	4 420 000	540 000	128
2004	1 550 000	250 000	161	6 060 000	620 000	102	4 390 000	540 000	127
2005	1 412 000	210 000	149	5 578 000	600 000	108	4 399 000	570 000	134
2006	1 290 515	195 970	152	5 243 672	551 746	105	4 241 700	622 624	153
2007	1 092 497	154 243	141	5 036 745	505 366	100	3 895 411	535 181	142
2008	982 326	154 630	157	5 051 654	518 026	103	3 186 743	131 188	37
2009	949 280	181 205	191	4 559 344	562 564	123	2 149 311	302 181	145
2010	1 033 811	212 758	206	4 556 900	530 634	116	2 344 922	447 400	199
2011	946 254	200 673	212	4 464 129	487 477	109	2 148 473	405 952	198
2012	931 740	200 000	215	4 162 416	518 000	124	2 374 778	438 000	191
2013	847 630	195 000	230	4 235 570	506 000	119	2 811 783	417 000	152
2014	911 103	215 000	236	3 885 175	450 000	116	2 494 937	345 000	140
2015	935 840	235 000	251	3 593 042	460 000	128	2 238 571	360 000	164
2016	898 197	235 000	262	3 595 289	455 000	127	2 522 360	365 000	147
2017	897 221	239 000	266	3 953 099	470 000	119	2 925 382	430 000	149
2018	848 045	220 000	259	5 144 159	630 000	122	2 772 277	353 000	128
2019	889 385	225 000	253	5 205 951	630 000	121	2 823 877	353 631	128
2020	1 029 857	279 518	271	5 115 607	630 000	123	2 476 658	370 815	157

*Kırmızı mercimek verim verileri kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-C Seçilmiş Endüstri Bitkilerinde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020)

	Pamuk (kütü)			Tütün		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)
2000	6 541 770	2 260 921	346	2 365 690	200 280	85
2001	6 846 650	2 357 892	344	1 957 700	144 786	74
2002	7 210 770	2 541 832	353	1 910 000	152 856	80
2003	6 373 290	2 345 734	368	1 830 430	112 158	61
2004	6 400 450	2 455 071	384	1 927 100	133 913	69
2005	5 468 800	2 240 000	410	1 853 420	135 247	73
2006	5 907 000	2 550 000	432	1 461 669	98 137	67
2007	5 302 528	2 275 000	429	1 449 041	74 584	51
2008	4 950 000	1 820 000	368	1 468 741	93 403	64
2009	4 200 000	1 725 000	411	1 161 433	81 053	70
2010	4 806 500	2 150 000	447	813 335	53 018	65
2011	5 420 000	2 580 000	476	766 575	45 435	59
2012	4 884 963	2 320 000	475	1 076 984	73 285	68
2013	4 508 900	2 250 000	499	1 330 733	93 158	70
2014	4 681 429	2 350 000	502	992 615	74 696	75
2015	4 340 134	2 050 000	472	919 691	67 990	74
2016	4 160 098	2 100 000	505	925 048	74 238	80
2017	5 018 534	2 450 000	488	995 287	93 666	94
2018	5 186 342	2 570 000	496	935 034	75 276	81
2019	4 778 681	2 200 000	460	882 362	68 224	77
2020	3 592 200	1 773 646	494	749 589	76 540	102

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Seçilmiş Endüstri Bitkilerinde Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim
(2000-2020) (devamı)

	Şeker Pancarı		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)
2000	4 100 230	18 821 033	4 590
2001	3 587 630	12 632 522	3 521
2002	3 724 680	16 523 166	4 436
2003	3 153 030	12 622 934	4 003
2004	3 153 440	13 517 241	4 287
2005	3 358 120	15 181 247	4 521
2006	3 256 995	14 452 162	4 437
2007	3 002 421	12 414 715	4 135
2008	3 219 806	15 488 332	4 810
2009	3 244 428	17 274 674	5 324
2010	3 291 669	17 942 112	5 451
2011	2 972 648	16 126 489	5 425
2012	2 806 945	14 919 940	5 315
2013	2 913 282	16 488 590	5 660
2014	2 887 851	16 743 045	5 798
2015	2 744 873	16 022 783	5 837
2016	3 224 477	19 592 731	6 076
2017	3 392 742	21 149 020	6 234
2018	2 921 044	17 436 100	5 969
2019	3 137 891	18 054 320	5 754
2020	3 381 078	23 025 738	6 810

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-D Seçilmiş Yağı Tohumlarda Üretim Yapılan Alan, Toplam Üretim ve Verim (2000-2020)

	Soya			Ayçiçeği			Kolza (kanola)		
	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)	Alan (da)	Miktar (ton)	Verim (kg/da)
2000	150 000	44 500	297	5 420 000	800 000	148	820	187	228
2001	170 000	50 000	294	5 100 000	650 000	127	2 900	650	224
2002	255 000	75 000	294	5 500 000	850 000	155	5 500	1 500	273
2003	270 000	85 000	315	5 450 000	800 000	147	28 000	6 500	232
2004	140 000	50 000	357	5 500 000	900 000	164	17 000	4 500	265
2005	86 000	29 000	337	5 660 000	975 000	172	7 000	1 200	171
2006	119 186	47 300	397	5 854 000	1 118 000	191	53 898	12 615	234
2007	86 747	30 666	354	5 546 778	854 407	154	106 830	28 727	269
2008	94 444	34 461	365	5 800 000	992 000	171	281 000	83 965	299
2009	105 210	38 442	365	5 840 000	1 057 125	181	327 767	113 886	347
2010	234 727	86 540	369	6 414 000	1 320 000	206	312 496	106 450	341
2011	264 209	102 260	387	6 557 000	1 335 000	204	268 298	91 239	340
2012	315 990	122 114	386	6 046 160	1 370 000	227	295 421	110 000	372
2013	432 600	180 000	416	6 097 839	1 523 000	250	311 272	102 000	328
2014	343 178	150 000	437	6 574 576	1 637 900	249	321 330	110 000	342
2015	367 323	161 000	438	6 853 174	1 680 700	245	350 817	120 000	342
2016	381 804	165 000	432	7 201 081	1 670 716	232	354 530	125 000	353
2017	316 695	140 000	442	7 796 217	1 964 385	252	165 195	60 000	363
2018	328 483	140 000	426	7 344 651	1 949 229	265	378 456	125 000	330
2019	352 947	150 000	425	7 526 318	2 100 000	279	525 146	180 000	343
2020	351 343	155 225	442	7 288 528	2 067 004	284	349 891	121 542	347

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-E Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına Göre Dağılımı (2001-2020)

(Bin Hektar)

	Toplam tarım alanı	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı		Sebze bahçe alanı	Süs bitkileri alanı	Meyveler, içecek ve baharat alanı	Çayır ve mera arazisi
		Ekilen alan	Nadas				
2001	40 967	17 917	4 914	909	-	2 610	14 617
2002	41 196	17 935	5 040	930	-	2 674	14 617
2003	40 644	17 408	4 991	911	-	2 717	14 617
2004	41 210	17 962	4 956	895	-	2 780	14 617
2005	41 223	18 005	4 876	894	-	2 831	14 617
2006	40 493	17 440	4 691	850	-	2 895	14 617
2007	39 504	16 945	4 219	815	-	2 909	14 617
2008	39 122	16 460	4 259	836	-	2 950	14 617
2009	38 912	16 217	4 323	811	-	2 943	14 617
2010	39 011	16 333	4 249	802	-	3 011	14 617
2011	38 231	15 692	4 017	810	4	3 091	14 617
2012	38 399	15 463	4 286	827	5	3 201	14 617
2013	38 423	15 613	4 148	808	5	3 232	14 617
2014	38 558	15 782	4 108	804	5	3 243	14 617
2015	38 551	15 723	4 114	808	5	3 284	14 617
2016	38 328	15 575	3 998	804	5	3 329	14 617
2017	37 964	15 498	3 697	798	5	3 348	14 617
2018	37 797	15 421	3 513	784	5	3 457	14 617
2019	37 716	15 398	3 387	790	5	3 519	14 617
2020	37 753	15 615	3 173	779	5	3 564	14 617

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-F Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (2006-2020)

	Toplam (%)	Yüzde 20'lik gruplar				
		İlk %20 ⁽¹⁾	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 ⁽¹⁾
2006	100,0	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4
2007	100,0	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9
2008	100,0	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7
2009	100,0	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6
2010	100,0	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4
2011	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7
2012	100,0	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6
2013	100,0	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6
2014	100,0	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9
2015	100,0	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5
2016	100,0	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2
2017	100,0	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4
2018	100,0	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6
2019	100,0	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3
2020	100,0	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5

(1) Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 20'lik grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 20'lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, [<https://www.tuik.gov.tr/>]
(Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-G Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı (2006-2020)

	2006	2007	2008	2009	2010
Gini katsayısı	0,428	0,406	0,405	0,415	0,402
	2011	2012	2013	2014	2015
Gini katsayısı	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397
	2016	2017	2018	2019	2020
Gini katsayısı	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410

Kaynak: TÜİK, [<https://www.tuik.gov.tr/>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-H Araştırma Soruları-Kamu Kurumları

Araştırma Soruları (Kamu Kurumları):

GİRİŞ SORULARI

- 1.1 Ne kadar süredir bu kurumda çalışıyorsunuz?
- 1.2 Kurum içindeki rolünüz/pozisyonunuz nedir?

İÇERİK İLE İLGİLİ SORULAR

2. Kurumunuzun tarım ve çiftçiler ile ilgili yürüttüğü çalışmalar nelerdir?
3. Tarıma yönelik faaliyetlerinizi belirlemede nelere dikkat ediyorsunuz? Öncelikleriniz nelerdir?
4. Kurum olarak kısa, orta veya uzun vadeli tarıma yönelik stratejileriniz var mı? Varsa açıkla mısınız?
5. İlçenizdeki tarımsal üreticilerin karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
6. İlçenizin tarım açısından fırsatları nelerdir?
7. Bayramiç ilçesinin tarımsal açıdan tehditleri nelerdir?
8. İlçenizde tarımsal üretim açısından geliştirilmesi gereken noktalar nelerdir?
9. İlçenizde tarıma yönelik yer alan diğer kurum ve örgütlerle ne tarz işbirlikleri sağlıyorsunuz? Hangi konularda ve ne sıklıkta?
10. Son 20 yılda kırsalda, yani köy ve köy altı yerleşimlerde, yaşanan değişimler nelerdir?
11. Kırsalda yaşayanların (tarım ile geçimini sağlayanların) gıdaya erişimleri, beslenmeleri (gıda güvencesi) konusunda yaşanan problemler var mı? Varsa açıkla mısınız?
12. Gıdaya erişimde (gıda güvencesinde) sıkıntı yaşayan kırsaldaki gruplar ile ilgili yürüttüğünüz çalışmalar var mı?
13. Kırsalda yaşayan kadınlara yönelik yaptığınız çalışmalar var mı? Varsa, açıkla mısınız?
14. Tarımsal üretimde ve kırsalda yaşamın iyileşmesi açısından nasıl adımların atılmasını, ne gibi değişiklikler yapılmasını önerirsiniz?

EK-I Araştırma Soruları-Meslek Odaları

Araştırma Soruları (Meslek Odaları):

GİRİŞ SORULARI

- 1.1 Ne kadar süredir bu kurumda yer alıyorsunuz/çalışıyorsunuz?
- 1.2 Kurum içindeki rolünüz/pozisyonunuz nedir?
- 1.3 Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?

İÇERİK İLE İLGİLİ SORULAR

2. Kurumunuzun tarım ve çiftçiler ile ilgili yürüttüğü çalışmalar nelerdir?
3. Tarıma yönelik faaliyetlerinizi belirlemede nelere dikkat ediyorsunuz? Öncelikleriniz nelerdir?
4. Kuruluşunuzdaki üyelik sayısı nedir? Son 20 yıl içerisinde üyelik sayınızdaki değişikliklerden bahsedebilir misiniz?
5. Kuruluşunuzun tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile geçinenlere sağladığı faydalar nelerdir?
6. Kuruluşunuzun faaliyetlerini yürütmede karşılaştığınız zorluklar nelerdir?
7. Kuruluşunuzun güçlü yanları nelerdir?
8. Sizce üyelerinizin/çiftçilerin tarım faaliyetlerini sürdürmede karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
9. Faaliyetlerinizi daha etkin yürütmenizi ve üyelerinize/çiftçilere daha fazla destek olmanızı sağlamak için atılması gereken adımlar nelerdir?
10. Kurum olarak kısa, orta veya uzun vadeli tarıma yönelik stratejileriniz var mı? Varsa açıkla mısınız?
11. İlçenizin tarım açısından fırsatları nelerdir?
12. Bayramiç ilçesinin tarımsal açıdan tehditleri nelerdir?
13. İlçenizde tarımsal üretim açısından geliştirilmesi gereken noktalar nelerdir?
14. İlçenizde tarıma yönelik yer alan diğer kurum ve örgütlerle ne tarz işbirlikleri sağlıyorsunuz? Hangi konularda ve ne sıklıkta?
15. Son 20 yılda tarımda yaşanan değişimlerin kırsala (köy ve köy altı yerleşimlere) etkileri nelerdir?
16. Kırsalda yaşayanların (tarım ile geçimini sağlayanların) gıdaya erişimleri, beslenmeleri (gıda güvencesi) konusunda yaşanan problemler var mı? Varsa açıkla mısınız?
17. Tarımsal üretimde ve kırsalda yaşamın iyileşmesi açısından nasıl adımların atılmasını, ne gibi değişiklikler yapılmasını önerirsiniz?

EK-J Araştırma Soruları-Üretici Örgütleri

Araştırma Soruları (Üretici Örgütleri):

GİRİŞ SORULARI

- 1.1 Ne kadar süredir bu örgütte yer alıyorsunuz/çalışıyorsunuz?
- 1.2 Kurum içindeki rolünüz/pozisyonunuz nedir?
- 1.3 Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
- 1.4 Nerede yaşıyorsunuz?

İÇERİK İLE İLGİLİ SORULAR

2. Örgütünüz ne zaman kuruldu?
3. Örgütünüzün faaliyet alanına giren konular nelerdir? Sürekli/düzenli yürüttüğünüz faaliyetler nelerdir?
4. Başlangıç ve bitiş tarihleri belli olan, öz kaynaklarınız veya dış desteklerle yürüttüğünüz projeler var mı? Varsa, yapmış veya yapmakta olduğunuz projelerden bahsedebilir misiniz?
5. Örgütünüzün faaliyet yürüttüğü, üyelik aldığı köyler hangileri?
6. Örgütünüzdeki üyelik sayısı nedir? Son 20 yıl içerisinde üyelik sayınızdaki değişikliklerden bahsedebilir misiniz?
7. Örgütünüzün tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile geçinenlere sağladığı faydalar nelerdir?
8. Örgütünüzün faaliyetlerini yürütmede karşılaştığınız zorluklar nelerdir?
9. Örgütünüzün güçlü yanları nelerdir?
10. Sizce üyelerinizin tarım faaliyetlerini sürdürmede karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
11. Faaliyetlerinizi daha etkin yürütmenizi ve üyelerinize daha fazla destek olmanızı sağlamak için atılması gereken adımlar nelerdir?
12. Tarımsal üretimde ve kırsalda yaşamın iyileşmesi açısından nasıl adımların atılmasını, ne gibi değişiklikler yapılmasını önerirsiniz?

EK-K Araştırma Soruları-Sivil Toplum

Araştırma Soruları (Sivil Toplum):

GİRİŞ SORULARI

- 1.1 Ne kadar süredir bu bölgede yaşıyorsunuz?
- 1.2 Ne kadar süredir bu oluşumun/örgütün içinde yer alıyorsunuz?
- 1.3 Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
- 1.4 Oluşum içinde üstlendiğiniz rol nedir?

İÇERİK İLE İLGİLİ SORULAR

2. Oluşumunuzun ortaya çıkış hikâyesi nedir? Bir araya gelme amacınız neydi?
3. Yürüttüğünüz faaliyetler ve odaklandığınız konular neler?
4. Oluşumunuz için tercih ettiğiniz örgütlenme biçimi nedir? Neden bu yöntemi tercih ettiniz?
5. Oluşumunuzda yer alan insanların profilinden bahsedebilir misiniz? Kıra göçme motivasyonunuz nedir?
6. Faaliyetlerinizi yürütürken karşılaştığınız zorluklar neler?
7. İçinde yaşadığınız, faaliyetlerinizi yürüttüğünüz topluluklar ile kurduğunuz ilişkiyi nasıl tarif edersiniz?
8. Bu bölgedeki diğer sivil toplum örgütleri/oluşumları, alternatif gıda ağları, yerel yönetimler ve kamu kurumları ile kurduğunuz ilişkileri anlatır mısınız?
9. Sizin gözlemlediğiniz kadarıyla Bayramiç'te ve/veya kırsalda tarımsal üretim ile geçinen köylülerin yaşadıkları sorunlar, karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
10. Tarımsal üretimde ve kırsalda yaşamın iyileşmesi açısından nasıl adımların atılmasını, ne gibi değişiklikler yapılmasını önerirsiniz?

EK-L Araştırma Soruları-Muhtarlar

Araştırma Soruları (Muhtarlar):

GİRİŞ SORULARI

- 1.1 Ne kadar süredir bu köyün muhtarlığını yapıyorsunuz?
- 1.2 Ne kadar süredir bu köyde yaşıyorsunuz?
- 1.3 Kaç yaşındasınız?
- 1.4 Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?

İÇERİK İLE İLGİLİ SORULAR

2. Köyünüzün nüfus yapısını anlatır mısınız?
3. Köyünüzün 2000 yılı öncesi nüfusu ile 2000 yılı sonrası nüfusu arasındaki değişiklikler nelerdir?
4. Köyünüzde yaşamayan ama köy ile ilişkisi kesilmemiş, tarım faaliyetleri ile uğraşan kişiler var mı? Mevsimsel olarak köyünüzün nüfusu değişiyor mu? Neden?
5. Köyünüzde son yirmi yıl içerisinde göç alma ve göç verme ne durumda? Göç edenlerin profilinden bahsedebilir misiniz? Nerelere gidiyorlar, gitme sebepleri neler? Aynı şekilde köye göç edenlerin profili nedir? Nerelerden geliyorlar, gelme sebepleri neler?
6. Köyünüzün coğrafi yapısı ve toplam arazi alanı hakkında bilgi verir misiniz?
7. Köyünüzde sunulan kamu hizmetleri nelerdir? Bir karşılaştırma yapacak olsanız 2000 yılı öncesi ve sonrasında köyde bu hizmetlerin sunulmasında ne gibi değişiklikler meydana geldi?
8. Köyünüzde yaşayanlar tarafından tercih edilen geçim kaynakları nelerdir?
9. Köyünüzde çiftçilik yapanları toprak sahipliği ve kazançları yönünden nasıl değerlendirirsiniz?
10. Geçmişte baktığımızda köyünüzde hangi ürünlerin tarımını yapıyordunuz, hayvancılıkta hangi hayvanları besliyordunuz, şimdi hangi ürünleri ekliyor, hangi hayvanları besliyorsunuz? Bu ürünlerin ve hayvanların tercih edilmesindeki sebepler neler?
11. Köyde tercih edilen tarımsal yöntemler nelerdir? Bu yöntemlerin tercih edilmesinin sebepleri nelerdir?
12. Neyin, ne kadar, ne zaman, nasıl üretileceğine ve kime, ne zaman, hangi fiyata satılacağına dair üretim ile ilgili kararlar nasıl veriliyor?
13. Üretim araçları ve üretim girdilerine erişimi köylüler nasıl sağlıyor?
14. Köyünüzdeki çiftçiler tarım ile ilgili ne tür eğitimler alıyor? Bu eğitimler hangi kurumlar tarafından veriliyor? Ne kadar sıklıkta eğitim alınıyor? Eğitim konuları nasıl belirleniyor?

15. Tarımsal üretim sürecinde fiziken (hava koşulları, hastalık gibi sebepler) ya da maddi olarak işler beklendiği gibi gitmediğinde üretime devam edebilmek için köylülerin başvurduğu yöntemler nedir?
16. Tarımsal üretimde yoğun emek gerektiren dönemlerde gerekli işgücünü nasıl sağlıyorsunuz?
17. Mevsimlik gezici tarım işçileri geliyorsa, bu sürecin nasıl işlediğine dair bilgi verir misiniz?
18. Köyünüzdeki çiftçilerin ürünlerinin satışlarında kullandığı yöntemler neler? Neden bu yöntemler tercih ediliyor?
19. Köydeki çiftçilerin kooperatiflere ve birliklere üyelik durumu nedir? Hangi kooperatiflere ve birliklere üye olmayı tercih ediyorlar? Neden?
20. Köyde hane olarak çiftçilik yapanlarda gelir yönetimini kim yapıyor?
21. Tarımsal üretimde kadınlar ve eğer çalışıyorsa çocuklar hangi işleri yapıyor?
22. Çiftçilikle geçinen ailelerde maddi zorluklar yaşandığında yaşam koşullarında ne tarz değişimler yaşanıyor?
23. Köyde yaşayanlar gıda ihtiyaçlarını nereden, nasıl karşılıyor? Yiyecek-içecek alışverişini hanelerde kim yapıyor?
24. Hanelerde tüketilecek gıdalara kim karar veriyor? Hane halkında evde yemek ve yiyecekleri hazırlayan kimdir? Ev yapımı yiyecekler hanelerde üretiliyor mu?
25. Köyde gelir kazanan kadınlar var mı? Gelir kazanma yöntemleri nedir?
26. Köyünüzde ve köyünüzün çevresinde kırsal yapıya ve tarımsal üretime yönelik tehditler neler?
27. Sizce son yirmi yılda, tarımı olumlu etkileyen ve olumsuz etkileyen kanunlar ve politikalar nelerdir?

EK-M Seçilmiş Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020)

ÜRÜN ADI	BAYRAMIÇ (2020)		ÇANAKKALE (2020)		TÜRKİYE (2020)		Bayramiç/Ç.Kale Üretim (%)	Ç.Kale/Türkiye Üretim (%)	Ç.Kale Üretim Sıralaması
	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan (da)	Üretim (Ton)			
Tahıllar	127.717	42.886	1.243.761	534.390	96.848.630	32.566.421	8	1,6	
Buğday	81.968	28.318	779.021	288.171	56.641.802	16.500.000	9,8	1,7	19
Arpa	38.251	11.950	234.827	83.435	29.046.371	7.700.000	14,3	1,1	26
Çavdar	150	45	15.186	5.119	1.046.371	295.681	0,9	1,7	14
Yulaf (Dane)	6.200	1.879	46.250	13.544	1.132.633	314.528	13,9	4,3	7
Mısır (Dane)	1.058	660	42.575	44.902	6.916.324	6.500.000	1,5	0,7	27
Çeltik	0	0	112.278	93.933	1.253.980	980.000	0,0	9,6	4
Triticale (Dane)	90	34	13.624	5.286	811.149	276.212	0,6	1,9	19
Baklagiller	5.650	1.076	30.849	6.646	6.827.832	1.109.771	16,2	0,6	
Bakla (H. Yemi)	1.100	308	4.297	1.281	13.844	4.133	24,0	31,0	2
Bakla (Y. Kuru)	900	270	5.958	1.724	21.040	5.002	15,7	34,5	1
Bezelye (Kuru)	0	0	515	126	5.517	1.538	0,0	8,2	5
Nohut	2.565	280	8.940	1.050	5.115.607	630.000	26,7	0,2	40
Kuru Fasulye	1.060	212	10.592	2.330	1.029.857	279.518	9,1	0,8	15
Börülce	25	6	228	51	13.227	1.324	11,8	3,9	6
Soya	0	0	50	18	351.343	155.225	0,0	0,0	17
Fiğ (Dane)	0	0	269	66	277.397	33.031	0,0	0,2	25
Endüstriyel Bitkiler	310	50	2.382	411	4.499.047	1.856.226	0,0	0,0	
Tütün	0	0	737	72	884.659	79.081	0,0	0,1	20
Pamuk	0	0	376	150	3.592.200	1.773.646	0,0	0,0	23
Lavanta	310	50	1.269	189	22.188	3.499	26,5	5,4	6
Yağlı Tohumlular	4.398	657	210.174	60.814	7.814.147	2.227.442	1,1	2,7	
Susam	2.680	214	6.609	579	256.663	18.648	37	3,1	7
Ayçiçeği (Yağlık)	383	102	179.492	53.306	6.508.696	1.900.000	0,2	2,8	7
Yerfıstığı	220	66	260	80	547.747	215.927	82,5	0,0	13
Aspir	80	16	1.370	254	151.150	21.325	6,3	1,2	18
Kolza (Kanola)	1.035	259	22.443	6.595	349.891	121.542	3,9	5,4	6
Yumrulu Bitkiler	0	0	408	2.344	16.701	83.763	0	2,8	
Hayvan Pancarı	0	0	408	2.344	16.701	83.763	0	2,8	9
Yem Bitkileri	51.750	216.233	626.479	2.554.221	20.495.589	58.342.453	8,5	4,4	
Yonca (Y.Ot)	9.700	65.960	64.962	409.935	6.628.887	19.290.519	16,1	2,1	14
Korunga(Y.Ot)	140	392	902	2.273	1.744.949	1.934.697	17,2	0,1	46

Seçilmiş Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020) (devamı)

Çavdar Y.Ot	20	48	4.547	11.337	68.512	98.195	0,4	11,5	3
Fiğ Adı (Y.Ot)	3.300	6.600	31.953	68.072	2.243.859	2.787.193	9,7	2,4	12
Mısır Silaj	11.595	60.050	164.675	897.531	5.205.892	27.186.949	6,7	3,3	8
Yem Şalgamı	0	0	6.095	28.122	46.568	237.491	0,0	11,8	2
Yulaf (Y.Ot)	14.560	43.680	207.127	577.652	3.240.182	3.850.475	7,6	15,0	1
Arpa (Y.Ot)	4.950	14.108	19.148	54.470	313.189	537.066	25,9	10,1	4
Sorgum (Y.Ot)	1.600	6.400	5.906	25.787	23.323	87.920	24,8	29,3	1
Y.Bezelyesi (Y.Ot)	3.400	9.350	21.224	66.854	243.191	452.776	14,0	14,8	1
Tritikale (Y.Ot)	120	294	14.592	34.412	305.085	558.643	0,9	6,2	5
İtalyan Çimi (Y.Ot)	1.605	7.223	73.373	347.288	253.297	971.691	2,1	35,7	1
Buğday (Y.Ot)	760	2.128	11.975	30.488	178.655	348.838	7,0	8,7	3
Nadas Alanı	980	0	135.606	0	31.732.521	0			
EKİLİ TARLA TOPLAM	189.825	260.902	2.114.053	3.158.826	136.501.946	96.186.076			

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi,
[<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-N Seçilmiş Meyve, İçecek ve Baharat Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020)

ÜRÜN ADI	BAYRAMIÇ (2020)		ÇANAKKALE (2020)		TÜRKİYE (2020)		Bayramiç/Ç.Kale Üretim (%)	Ç.Kale/Türkiye Üretim (%)	Ç.Kale Üretim Türkiye Sıralaması
	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan(da)	Üretim (Ton)			
Bağ	18.800	18.030	46.261	45.537	2.725.356	2.674.409	39,6	1,7	
Üzüm (Sofralık)	3.700	4.440	15.430	17.538	2.142.491	2.218.056	25,3	0,8	21
Üzüm (Şaraplık)	15.100	13.590	30.466	27.999	582.865	456.353	48,5	6,1	6
Zeytin	40.530	3.438	326.734	42.810	8.870.768	1.316.626	8	3,3	
Zeytin Sofralık	80	0	18.674	2.723	2.334.583	513.140	0	0,5	19
Zeytin Yağlık	40.450	3.438	308.060	40.087	6.536.185	803.486	8,6	5,0	9
Yumuşak Çekirdek.	31.516	78.863	49.206	124.472	2.057.215	5.056.672	63,4	2,5	
Armut	600	4.895	4.021	13.631	260.707	545.569	35,9	2,5	3
Ayva	320	1.550	1.877	6.814	77.376	189.251	22,7	3,6	4
Elma	30.590	72.362	43.101	103.421	1.709.032	4.300.486	70,0	2,4	9
Muşmula (Döngel)	6	56	207	602	2.006	4.964	9,3	12,1	2
Yenidünya	0	0	0	4	8.094	16.402	0	0,0	14
Taş Çekirdekli	14.240	33.218	94.182	232.806	3.063.034	3.003.916	14,3	7,8	
Erik	460	1.229	5.133	12.903	215.208	329.056	9,5	3,9	7
İğde	0	46	4	156	215	4.050	29,5	3,9	9
Kayısı	100	407	4.556	5.545	1.327.478	833.398	7,3	0,7	12
Zerdali	0	23	2	202	9.874	17.005	11,4	1,2	14
Kiraz	4.865	14.534	17.598	34.797	827.294	724.944	41,8	4,8	8
Kızılcık	0	51	2	277	7.121	14.231	18,4	1,9	13
Şeftali (Nektarin)	7.050	13.151	17.053	40.371	91.024	162.244	32,6	24,9	1
Şeftali (Diğer)	1.750	3.721	49.659	138.102	378.162	729.804	2,7	18,9	1
Vişne	15	56	175	453	206.658	189.184	12,4	0,2	33
Sert Kabuklular	6.682	3.484	58.015	16.613	13.341.142	1.483.314	21,0	1,1	
Antep Fıstığı	30	28	4.732	627	3.818.466	296.376	4,5	0,2	13
Ceviz	5.860	894	40.303	6.879	1.417.899	286.706	13,0	2,4	12
Badem	725	1.701	12.255	7.897	523.695	159.187	21,5	5,0	5
Fındık	17	1	397	15	7.345.377	665.000	6,7	0	26
Kestane	50	860	328	1.195	135.705	76.045	72,0	1,6	12
Turuncgiller	0	0	180	488	598.328	1.585.629	0	0,03	
Mandalina	0	0	180	488	598.328	1.585.629	0	0	14
Üzüm Meyveler	876	1.488	13.448	37.091	1.097.311	1.672.801	0	2,2	
Dut	1	141	418	1.136	20.515	70.620	12,4	1,6	16
İncir	240	478	687	2.051	536.935	320.000	23,3	0,6	8

Seçilmiş Meyve, İçecek ve Baharat Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020) (devamı)

Nar	25	173	841	1.255	284.632	600.021	13,8	0,2	22
Trabzon Hurması	420	83	2.718	2.257	40.400	60.661	3,7	3,7	8
Kivi	0	0	228	222	32.613	73.745	0	0,3	14
Hünnap	15	0	172	72	2.439	1.229	0	5,9	8
Çilek (kg/da)	175	613	8.364	30.098	179.777	546.525	2,0	5,5	6
MEYVE TOPLAM	112.644	138.521	588.026	499.817	31.753.154	16.793.367			

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi,
[<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

**EK-O Seçilmiş Sebze Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması
(2020)**

ÜRÜN ADI	BAYRAMIÇ (2020)		ÇANAKKALE (2020)		TÜRKİYE (2020)		Bayramiç/Ç.Kale Üretim (%)	Ç.Kale/Türkiye Üretim (%)	Ç.Kale Üretim Türkiye Sıralaması
	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan (da)	Üretim (Ton)	Alan(da)	Üretim (Ton)			
Yaprağı Yenen S.	552	1.085	8.815	19.684	781.846	1.959.330	5,5	1,0	
Lahana (Beyaz)	108	297	1824	5815	136.400	594.143	5,1	1,0	22
Lahana (Kırmızı)	13	26	490	994	49.585	198.516	2,6	0,5	15
Enginar	5	5	86	97	27.581	39.280	5,2	0,2	17
Marul (Göbekli)	95	200	338	887	93.874	225.639	22,5	0,4	28
Marul (Kıvırcık)	144	358	2.217	5.345	94.401	207.234	6,7	2,6	12
Ispanak	115	97	2.170	2.229	162.379	231.515	4,4	1,0	20
Pırasa	20	42	1.011	2.848	70.958	225.480	1,5	1,3	19
Semizotu	0	0	35	50	2.724	5.702	0	0,9	18
Dereotu	11	12	84	84	10.078	8.267	14,3	1,0	11
Nane	3	3	12	17	13.110	23.471	17,6	0,1	32
Maydanoz	32	36	423	1.035	76.497	97.760	3,5	1,1	13
Roka	6	9	68	90	14.326	15.045	10,0	0,6	17
Marul (Ays.)	0	0	57	193	29.933	87.278	0	0,2	12
Baklagil Sebzeler	446	436	11.726	13.835	688.914	815.046	3,2	1,7	
Fasulye (Taze)	162	196	6.028	8.199	415.111	547.349	2,4	1,5	15
Bakla (Taze)	130	104	1.863	1.660	62.519	54.317	6,3	3,1	7
Bezelye (Taze)	55	39	1.198	955	114.270	108.492	4,1	0,9	17
Barbunya (Taze)	62	69	2.201	2.723	78.846	88.107	2,5	3,1	10
Börülce (Taze)	37	28	436	298	18.168	16.781	9,4	1,8	9
Meyvesi Yenen S.	18.593	105.407	193.229	992.971	4.644.718	24.343.545	10,6	4,1	
Bamya	42	24	388	265	53.587	40.654	9,1	0,7	23
Balkabağı	45	68	299	600	36.769	93.659	11,3	0,6	30
Kavun	1.000	2.600	11.794	30.788	690.904	1.724.856	8,4	1,8	16
Karpuz	1.000	3.000	9.662	34.000	740.345	3.491.554	8,8	1,0	26
Kabak (Sakız)	150	264	778	1.595	99.746	547.208	16,6	0,3	22
Hıyar (Sofralık)	138	772	1.927	7.768	260.482	1.678.341	9,9	0,5	36
Hıyar (Turşuluk)	0	0	62	119	77.357	207.898	0	0,1	30
Patlıcan	45	113	2.538	5.517	182.739	835.422	2,0	0,7	20
Domates (Sofralık)	6.503	48.798	53.867	395.609	1.116.588	8.656.435	12,3	4,6	4

Seçilmiş Meyve, İçecek ve Baharat Ürünlerinin İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020) (devamı)

Domates (Salçalık)	3.160	24.490	31.510	231.814	627.784	4.547.580	10,6	5,1	5
Biber (Dolmalık)	190	475	1.910	4.003	122.523	389.957	11,9	1,0	16
Biber (Siv., Çar.)	220	403	6.739	14.214	265.863	838.890	2,8	1,7	10
Biber (Salçalık)	6.100	24.400	71.755	266.679	370.031	1.291.091	9,1	20,7	1
Soğan-Yumru-Kök	378	426	6.867	8.789	1.092.660	3.393.194	4,8	0,3	
Sarımsak (T)	72	65	738	774	19.539	28.552	8,4	2,7	8
Soğan (Taze)	35	44	1.347	1.773	75.306	129.023	2,5	1,4	21
Havuç	2	2	93	158	109.890	588.778	1,3	0	23
Turp (Bayır)	3	3	146	193	6.317	14.274	1,6	1,4	15
Turp (Kırmızı)	8	8	168	207	57.913	204.687	3,9	0,1	24
Soğan (Kuru)	160	209	3.277	4.590	684.910	2.280.000	4,6	0,2	30
Sarımsak (Kuru)	92	83	929	777	126.664	116.840	10,7	0,7	19
Kereviz (Kök)	6	12	117	231	9.437	23.159	5,2	1,0	12
Kırmızı Pancar	0	0	52	86	2.684	7.881	0	1,1	10
Diğer Sebzeler	120	239	2.007	4.215	135.485	311.391	5,5	1,4	
Karnabahar	108	216	1.568	3.545	88.840	216.334	6,1	1,6	11
Brokoli	12	23	439	670	46.645	95.057	3,4	0,7	10
SEBZE TOPLAM	20.089	107.593	222.644	1.039.494	7.343.623	30.822.506			

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi,
[<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

EK-P Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçe, İl ve Türkiye Düzeyinde Karşılaştırması (2020)

		BAYRAMIÇ (2020)	ÇANAKKALE (2020)	TÜRKİYE (2020)	Hayvan Sayısı Bayramiç / Çanakkale	Hayvan Sayısı Çanakkale / Türkiye
		Sayı (Baş)	Sayı (Baş)	Sayı (Baş)	%	%
Küçükbaş	Koyun (Yerli)	43.529	515.634	38.579.748	8,4	1,3
	Koyun (Merinos)	386	26.058	3.547.033	1,5	0,7
	KOYUN TOPLAM	43.915	541.692	42.126.781	8,1	1,3
	Kıl Keçisi	29.835	242.972	11.698.825	12,3	2,1
	Tiftik Keçisi	0	0	287.020	0	0
	KEÇİ TOPLAM	29.835	242.972	11.985.845	12,3	2,0
	KÜÇÜKBAŞ TOPLAM	73.750	784.664	54.112.626	9,4	1,5
Büyükbaş	Sığır (Saf Kültür)	12.127	187.387	8.838.498	6,5	2,1
	Sığır (Kültür Melezi)	1.524	18.609	7.594.127	8,2	0,2
	Sığır (Yerli)	0	15.118	1.530.274	0	1,0
	Manda	0	121	192.489	0	0,1
	BÜYÜKBAŞ TOPLAM	13.651	221.235	18.157.987	6,2	1,2
TOPLAM		87.401	1.005.899	72.270.613	8,7	1,4

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi,
[<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>] (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)